

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ASKOV LÆRLINGE

ÅRSSKRIFT 1965

UDGIVET AF
ASKOV HØJSKOLES ELEVFORENING
FEBRUAR 1966

Askov Højskoles sommermøde

bliver i år 18.—19. juni

☆

Elev- og efterårsmødet

afholdes 8.—10. oktober

☆

Alle tidligere elever af ældre og yngre årgange
indbydes til disse møder

ASKOV LÆRLINGE

ÅRSSKRIFT 1965

UDGIVET AF
ASKOV HØJSKOLES ELEVFORENING
FEBRUAR 1966

Til Askov Højskole — 15. oktober 1965

(Melodi: Det lyder som et eventyr)

Der staar et hus paa Askov mark med blæst om sine gavle —
i hundred aar blev slægtens drømme skrevet paa dets tavle.

Svagt naar i regn og nattevind en sagnlyd her dit øre —
det er kong Olavs klokke, du som hjerteslag kan høre.

Den ringede fra gammel tid saa tungt paa Lyrskov hede
hver gang en ørn i syd fløj op til plyndring af vor rede.

Dog én gang mildt, som mindet ved, den hørtes stille kime
og loved os et genfødt land i nederlagets time.

Men elsker vi det uden mod, kun halvt som andre lande,
jeg ser et brændemærke staa usynligt paa vor pande

og hører i et suk af nat de dødes bitre røster:
forgæves faldt paa Dybbøl vi, som værgede vor søster,

og hører dem, man raat skød ned med bind for deres øjne:
vor modstands løn betalte I med lunkenhed og løgne.

Saa stilner regn og nattevind, kun mørket er tilbage
med minder om en arvet skyld og skam fra onde dage.

Der staar et hus paa Askov mark med blæst om sine gavle
og nye slægters drømmeskrift uskrevet paa sin tavle.

Ole Wivel.

Jul. Bomholt:

Tale på Askov Højskole ved 100-års jubilæet, lørdag den 16. oktober 1965

For et par dage siden så jeg i Berlin, i musæet for det 20. århundredes kunst, et billede af George Grosz, betitlet »Grå dag«. I billedets forgrund står en arkitekt, der må formodes at være tidens bygmester, en stram og selvtilstrækkelig herre, der skeler så meget, at han i virkeligheden kun ser sin egen næsetip. I baggrunden et arbejderkvarter, der er øde og trist og ikke lader en eneste oplevelse titte frem af de tomme ruder. En krigsinvalid, der græmmer sig, passerer den grå plads mellem husene, og en ansigtsløs arbejder er på vej ud af billedet.

Hverdag.

Lige over for hænger et billede af Chagall. I et dyb af blå og grønne farver, oven over trætoppene, står tidens musikanter og spiller på sin violin. Det ene ben støtter sig til et stolesæde, det andet støtter sig suverænt til det frie rum. Og så spiller han, så at fabeldyr og kaglene høns bliver til i dybet omkring ham.

En digter-malers drøm.

Denne spænding mellem hverdag og drøm er vi, der kender højskolen indefra, alle fortrolige med. Vi har to sjæle i samme bryst. Spændingen er der, og den kan ikke ophæves.

Ich bin kein ausgeklügelt Buch,
ich bin ein Mensch mit meinem Widerspruch.

*

Vi må give *hverdagen*, hvad der tilkommer den, idet vi sammenknytter nøgtern erkendelse med handling. Og her drejer det sig jo — i tilknytning til dagen — om især to

miljøer: højskolemiljøet og det miljø, som eleven kommer fra. Hvad højskolemiljøet angår, har jeg som medlem af min politiske gruppe stærkt argumenteret for, at højskolerne blev selvejende institutioner. Derved kunne man undgå den gamle klichéprægede modstilling mellem *privat* og *statslig* skole. Den demokratiske stats første og vigtigste opgave er jo at respektere den enkeltes kulturelle frihed. Der er ikke på dette punkt nogen faktisk divergens mellem venstre og højre side i tingsalen.

Hvis en skole er selvejende institution med selvstændig valg af ledelse og lærere og vel at mærke: med en økonomi, der udelukkende kommer skolen til gode, kan staten med god samvittighed give skolen trygge kår. I min undervisningsministertid forøgedes statens tilskud til lærerlønnen fra 50 til 70 pct. Der kan ikke være noget principielt til hinder for, at den procentsats yderligere forhøjes. Vi behøver ikke af den grund at have kontrol med lærer-kvalifikationerne. Skolen selv vil være interesseret i den dygtigst mulige stab inden for rammen af det idégrundlag, som den enkelte skole frit vedkender sig.

I øvrigt vil jeg mene, ud fra ganske vist begrænsede erfaringer — at opbygning af et solidt skolebibliotek er en påkrævet opgave, og der er ingen tvivl om, at massespredningsmidlerne vil blive taget i brug, NB på rette vis, pædagogisk og kunstnerisk.

Og så er der elevens miljø. Jeg nedsatte i sin tid en kommission, der — med Nyboe Andersen som formand — skulle bane en bredere vej til byernes unge. Der sker i disse år en betydelig ændring af samfundsstrukturen. Landbruget beskæftiger i dag kun 16 procent af befolkningen, og det er derfor nødvendigt for højskolen — hvis der ikke en dag skal opstå en pludselig rystelse — at få organisk forbindelse med de industrielle og merkantile miljøer . . . . Jeg kan ikke bedømme, hvilke virkninger kommissionen har haft. Jeg ved kun, at en stærk fremtid ligger i forlængelse af dens arbejde.

Hverdagen skal have sit, — og hvad så med drømmen,

dette umulige spil, der søger at forene himmel og jord, fabel og virkelighed?

Her er vi ved kernen af problemet. Vor tids enorme ekspansion på såvel den teoretiske videnskab som den hertil svarende anvendte videnskab har bragt de almen-kulturelle bestræbelser i defensiven. Alle vegne fra kaldes der på uddannelse og dygtiggørelse, og alle vegne tænkes der på den faglige indsigt og nytte. Hvor er der tid og fred til en sokratis samtale? Hvis der opstår et personligt engagement — hvor kan det finde fordybelse?

Den meget vidtgående specialisering, der let adskiller den ene gruppe fra den anden, er nødvendig, såfremt landet skal holde sig i takt med det øvrige Europa og stabilisere den velstand, som er opnået. Men hvis ikke specialiseringen afbalanceres af fællesfolkelig forståelse og almenkulturelle bestræbelser, vil der opstå et skæbnesvangert minus. Selve sammenhængskraften går tabt. Billedet opløses i enkeltheder, der er uden inspiration. Lad formål og mening forsvinde — og vi overlader det menneskelige drama til angst og brutalitet.

Det er mit håb, at højskolen vil vedkende sig sin sokratiske egenart: at føre de essentielle værdier ind i debatten, at kalde på eftertanken, — så at den enkelte elev kan modnes til *lidt* mere selvforståelse. Det er ikke sikkert, at de værdier, det her drejer sig om, kan udtrykkes i definitioner. Et sind har åbnet sig for toner, der høres renere og mere kaldende — og søger at følge kaldet.

*

Vi kan ikke ophæve spændingen mellem hverdag og drøm, og jeg er af den inderlige overbevisning, at højskolen ikke når den kontakt, som er ønskelig, hvis den blot sætter det industrielle samfunds mangler i relief. Vi har brug for et velfærdssamfund, der *også* stiller de unge over for valget mellem langt flere kulturelle muligheder end nogen tidligere tid har kendt. Derimod skal vi møde det samfund,

der ensidigt er optaget af de ydre goder, med et ustandseligt: *Kræv mere!*

Hvordan kan vi under tidens vilkår give mennesket dette *Mere*? Ved at fastholde historie og digtning med deres tilstrømmende kilder: religionshistorie, kunsthistorie o. s. v. som de centrale — jeg vil ikke sige *fag*, men samtale- og samarbejdsområder. Det er her, ilden flammer.

Vi skal ikke flygte fra hverdagen, og vi skal ikke nøjes med noget, der blot er et syn i skyen. Hvor det er gørligt, må den saglige oplysning råde. Men de personlige værdier rækker nu engang ud over de saglige konstateringer, og de udløses kun gennem et personligt engagement, hvad enten man vil bruge gamle ord som tro, oplevelse, — eller nyere som konfrontation, musisk sind eller lignende. Her er rigdommene — som på højskolens første dag for 100 år siden.

*

Til slut vil jeg takke Askov højskole for de store tjenester, den har ydet dansk folkestyre. Jeg tænker her ikke blot på de iblandt os, der direkte gik ind i et politisk arbejde, hver enkelt kæmpende for en idé, der rakte ud over det personlige skæbnespil, ej heller på de mange, der som tillidsmænd i erhvervsorganisationer, kulturorganisationer o. s. v. var med til at forme et friere Danmark. Jeg tænker på den etiske alvor, der udstråler fra skolen her, og som har været med til at præge næsten alle sider af dansk samfundsliv.

Da jeg var ung lærer på skolen her — efter at jeg forgæves havde søgt en stilling på Rødding højskole — var der mænd som Jacob Appel, Arnfred, Jens Rosenkjær, Hans Lund, Marius Kristensen og C. P. O. Christiansen. Nutzhorn og elskelige gamle Feilberg levede endnu. Navnene fortæller mere end lange forklaringer, hvor nuanceret og omspændende skolen indvirkede på elever og omgivelser.

Lærerskolen i dag står ikke tilbage for 1920-generationen.

Vi har foran os en hverdag, hvis krav vi ikke slipper

udenom. Men vi har også i vore sind en drøm som den, Kristen Kold havde, da han til fods slæbte sin bagage i en trækvogn fra Adriaterhavet til Ribe: Et folk under ansvar. Et vågent og villende folk. Sagt med Kolds ord fra trækvogns-tiden: »en triumf over død, mørke, kedsommelighed, træthed, tomhed og øde.«

Det er vort 100-års-ønske, at Askov også i fremtiden må være en fremad drivende kraft i dansk folkeliv, med ubrudt sans for de værdier, vi kalder de egentlige.

Modernismen och kultursituationen i Sverige

Ett föredrag för dansk publik

Den litterära modernismen i Sverige är redan femtio år gammal. Den är alltså historisk i den meningen att den har en historia. Nu ämnar jag här inte gå in mer än nödvändigt på modernismens historieskrivning, men ett par linjer måste jag dra upp.

Det var ju i Finland, bland svenskspråkiga diktare, som denna modernism först uppstod. Det skedde med Edith Södergrans tidigaste diktsamlingar under första världskrigets år. Denna märkliga, sjukdomsdrabbade unga kvinna levde till större delen isolerad i de karelska gränstrakterna, men hade förbindelser med symbolismen och futurismen i S:t Petersburg. Hon tog också starka intryck av samtida tysk diktning, särskilt den expressionistiska, och naturligtvis av Nietzsche. Dessa impulser omvandlade Edith Södergran till något säreget personligt i sin lyrik, som blev ett både djärvt stiliserat och känsligt fungerande uttryck för hennes eget livsdrama, hennes stolta bejakelse mitt i tragedin, hennes sammansmältning av sitt eget öde med tidskeendet.

Efter Södergran fortsattes den svenska modernismen i Finland främst av Diktonius och Björling, två utpräglade men helt olika diktatemperament. Diktonius var den revolutionäre expressionisten, hårt sammanträngd och explosiv, fast han också hade en mjuk sida av naturnärhet och folklig idyll. Björling var den spekulative impressionisten, som under en period kallade sig dadaist, men som sådan var han försenad och mycket speciell. Han upplöste språket för att det skulle tjäna hans ytterst individualiserade uttrycksbehov, det stammande, det antydande, det flyktiga och undflyende, en ständigt rörlig och föränderlig livskänsla.

Dessa tre finländska diktare kom att få stor betydelse som föregångare till den rikssvenska modernismen, Södergran och Diktonius för min egen generation, Björling främst för fyrtiotalets poeter. Men det fanns också vissa inhemska föregångare till den modernism som med större bredd bröt igenom omkring 1930. Det var Pär Lagerkvist som redan under första världskrigets period var en ensam pionjär för en målmedvetet stilerad diktning, i anslutning först till den franska kubismens teorier, sen under inflyttandet av tysk expressionism med dess förenkling och uppripenhet, dess rop från jaget till kosmos. Birger Sjöberg kom med sin märkliga diktbok »Kriser och kransar« 1926, med dess häftiga uppgörelser och dramatiska visioner, som han själv missvisande betecknade som futuristiska. Den virtuosa, utvändigt något traditionella formen bidrog till att denna diktning ganska länge förbisågs av de unga modernisterna och intet fick det omedelbara inflyttande som den annars skulle ha kunnat haft.

Inte sällan dateras den egentliga modernismens födelse i Sverige till min egen debutdiktsamling »Glöd«, 1928. Det var första gången en genomförd modernistisk form präglade en svensk diktbok. Samtidigt var livshållningen, den psykologiska och sociala inriktningen i motsvarande grad modernistiska. Men varken formen eller inriktningen var i själva verket så enhetliga som det kunde förefalla. Där fanns många olika inflyttanden som gjorde sig gällande bredvid varandra. Dikter av expressionistiskt korthuggen typ med Diktonius som närmaste förebild och dikter av den tidige Lagerkvists ångestladdade, känsloladdade art stod sida vid sida med motivmålande, utåtriktade, böljande långradiga och mera prosapräglade dikter som gick tillbaka på de då moderna amerikanerna, Sandburg, Lee Masters och andra, naturligtvis med Whitman som gemensam nämnare i bakgrunden. Där tillkom också vissa intryck från det tidiga tjugotalets danska modernism: särskilt var det Bönne-lyckes prosapoem om storstaden och maskinkulturen som satt spår.

Följden blev att dessa inflytanden, som jag naturligtvis upptagit därför att de motsvarade något hos mig själv, bröt sig både mot varandra och mot mina egna erfarenheter, mitt material. Jag hade kommit från en efterbliven nord-skånsk landsbygd, först under en vinter till Köpenhamn, sen till Stockholm för att stanna kvar där. Lantliga motiv var självklarare för mig än stadsbilder, naturen stod mig närmare än maskiner och fabriker, men städer och industrialism fascinerade mig på ett särskilt sätt: som en väntande, ännu halvt okänd framtid. Ångesten låg för mig egendomligt nära självtilliten, avståndet var inte så stort mellan förtvivlan och livsjubel, mellan svartsyn och ljusa utopier. Kvinnoupplevelsen blev något av en ersättning för förlorad naturförbindelse, men det gällde en kvinna som inte var strängt begränsad och personlig, utan öververklig, elementär, så långt avlägsen från den borgerliga livsföringen som möjligt med dess hot om bindningar och frihetsinskränkningar.

Jag förblev inte länge ensam om denna modernism. Jag bidrog själv efter förmåga att utbreda den inom min generation och göra den till en mera allmän företeelse. Redan 1929 kom antologin »Fem unga« där jag hade sällskap med fyra kolleger, mer eller mindre märkbart modernistiska. Harry Martinson blev inom kort en litterär sensation både som poet och prosaförfattare. Josef Kjellgren var den som mest utpräglat diktade om fabriker, maskiner och moderna arbetsformer. Mellan oss tre uppstod ett ganska invecklat utbyte av impulser och påverkningar.

Vad man kunde kalla den modernistiska känslan utbredde sig snabbt och fick starkt inflytande också på prosan, på romanförfattarna. Inom en bred falang av självlärdas skribenter av bonde- eller arbetarursprung fick modernismen betydelse som stilbildare och som en art av ideologi: en särskild livshållning i förening med en samhällskritisk inställning. Det blev den litteratur som kom att dominera det svenska trettioalet, där den folkliga anknytningen förenades med en avancerad konstnärlighet och det samhällsrannsaskande draget motsvarades av en högt ut-

vecklad individualism. Det var en författargrupp där så olika personligheter som Eyvind Johnson och Ivar Lo-Johansson, Vilhelm Moberg och Jan Fridegård ingick.

Åtskilliga av de modernistiska impulserna upptogs således av en mera allmän litterär utveckling. Modernismen förgrenade sig åt flera olika håll: som stilförnyelse, som samhällskritik, som kulturrevidering, som uppbarare av de tendenser vilka med motståndarnas slagord kallades för primitivism, sexualromantik, livsdyrkan. Men något av en modernismens huvudlinje uppehölls likväl, främst av Martinson i hans lyrik och av mig själv i min diktning, kritik och essäistik. Snart tillkom Gunnar Ekelöf med sin starkt franska inriktning och sina introduktioner av surrealismen, som jag också anslöt mig till och förde vidare. Surrealismens hävdande av den direkta, helst automatiska inspirationen ur det omedvetna fick avsevärd betydelse för den svenska modernismens fortsatta utveckling. Där anknöts djuppsykologin till den revolutionära marxismen på ett egenartat sätt, med en självständig metod och med suggestiva verkningssmedel.

Ekelöf avlägsnade sig ganska snart från den surrealistiska udgångspunkten och närmade sig alltmer en ytterst personlig, dialektisk diktning, i ett spänningsförhållande mellan motsatser som pekade mot något tredje av obestämd, svår-fångad, paradoxalt självupphävande innebörd. Hans diktning fik särskilt stor inverkan på den nya poesin under fyrtiotalet. Lindegren, Vennberg och andra fick i honom en av sina förebilder. Men Ekelöfs senare strävan mot en komplicerad enkelhet, en överrumplande direkthet, en drastisk reducering av den poetiska retoriken, en förskjutning i själva inställningen till språket har haft inflytande ända fram till de nyaste poesirörelserna.

Fyrtiotalslyriken dominerades av Erik Lindegren, en fantasieggande gestalt och en intensivt självförbrännande poet, inriktad på högspänning intill det omöjligas gräns, intill tystnad och utplåning. Hans diktning är kultursyntetisk i sin kompakta sammansatthet, barockartat svällande och praktfull, först dräpande nihilistisk och gäckande mot-

satsfylld i »Mannen utan väg«, senare mera romantisk, med en högtflygande idealsträvan under brottningslag med nederlaget. Hans poesi har därigenom blivit en modernismens både absoluta triumf och oundvikliga återvändsgränd.

Karl Vennberg var Lindegrens motpol under fyrtiotalet, kritiskt och ideologiskt den mest tongivande, men mindre glansfull och medsvepande som poet. Hans diktning är mera lågmäld och sammanbiten, ironiskt mångtydig, men också ställvis öppet biktande, med en mörk och bitter intensitet. Vennberg var Kafkas speciella introduktör och utformare av den nya pessimismen, den osäkerhets- och ångestattityd som blev karakteristisk för fyrtioalismen. På botten hos honom skyntade ett knappast övervunnit kristet trosbehov, en halvt förnekad metafysisk böjelse, som spred sin oro i olika riktningar. Det blev en relativistisk nihilism som svarade mot en utbredd känsla inom den unga generationen under krigsårens instängdhet: en förnimmelse av kvävande hot, av svekfull ovisshet, av ångestfull hjälplöshet.

Typiska unga fyrtiotalspoeter som Werner Aspenström, Ragnar Thoursie, Sven Alfons anknöt snarare till Vennberg än till Lindegren. Ett säreget diktspråk utvecklades i tjänst åt tvivlet och ångesten, intellektualiserat, ganska abstrakt, svårgenomträngligt, ofta med en djungel av bilder och symboler. Det innebar en ny fas i modernismens utveckling, och den höll sig kvar in på femtiotalet, då en återströmning satte in: mot en mera avspänd verklighetsnärlighet, ett nästan idylliserande fredsslut med de upprivande tvivlen och de stora problemen.

Femtioalet såg en rad begåvade nya poeter framträda, men mera fristående var för sig, utan någon genomgående gemensam tendens. Där var den virtuost mångsidige Lars Forssell i sina skiftande förklädnader och roller, från den sårade patetikens Hamlet till de satiriska parodiernas Narr. Där var Folke Isaksson som ur ett slags romantiskt flygperspektiv slog ner på överrumplade lokala motiv. Där var den eftersurrealistiske Lasse Söderberg med hans raffinerade franska skolning och Tomas Tranströmer med hans

spänning mellan intim känslighet och svepande utblick. Detta bara som ett angivande av några typiska företrädare för femtiotalets modernism.

Här tror jag det kan vara på sin plats att kasta en blick på inflytandena utifrån, beröringspunkterna mellan tids-typisk utländsk diktning och de olika periodernas svenska modernism.

Under trettiotalet trängde, som nämnt, den franska surrealismen igenom, främst hos Ekelöf och mig själv, varefter detta inslag fördes vidare in i fyrtiotalet och fick betydelse särskilt för Lindegren. Men också Eliot började utöva sin verkan och blev en av Ekelöfs tydligast urskiljbara mästara. Under en period tycktes synfältet för många yngre svenska diktare behärskas helt av Eliot. För min del blev bekantskapen med Perse från mitten av trettiotalet viktigare, men nådde förövrigt knappast ut till svenska poeter förrän på femtiotalet. Auden och Dyland Thomas spelade en avsevärd roll för Lindegren, medan den senare Rilke, Duinoelegiernas diktare, och den i förtid borttryckte Lorca hörde till mina främsta upptäckter under fyrtiotalet, snart följda av Neruda och andra latinamerikanska poeter. Lars Forssell blev Ezra Pounds särskilde förespråkare och förste kongeniale tolkare. Lasse Söderberg höll kontakt med senare franska och spanska poeter, från Char och Césaire till Blas de Otero. Jag skulle tro att det var Eliot, Pound, Rilke, Eluard, Lorca och Thomas som fick det största och allmän-naste inflytandet på den svenska modernismen under fyrtio- och femtiotalen.

Det är lätt att konstatera vilken bredd och rikedom den lyriska modernismen i Sverige nått fram till vid sextiotalets början. Efter mer än trettio års utveckling var denna modernism det kraftfulla, mångförgrenade trädet vars växt-möjligheter föreföll nästan obegränsade. Det tycktes djupt rotat i den svenska förhållandena samtidigt som det drog näring utifrån, var känsligt för olika vindriktningar och tidstendenser. Det var en modernism som nästan helt ut-trängde den traditionella dikten och själv blivit något av

en ny tradition, utan att den därför upphörde att vara modernism, att oavbrutet tränga vidare, förvandlas, förnyas.

Men det var en mycket krävande dikt, som av många bland de yngsta började kännas som kvävande, tvingande. En revolt mot modernismen var förestående, men kunde knappast bli annat än väsentligen en revolt inom modernismens ram: ett avsteg som skulle bli en ny förgrening. Det talades kritiskt om aristokratmodernism och överutvecklad retorik, om alltför exklusiva och högtbelägna strävanden. Nu ville man en enklare och direktare diktning, som skulle rymma mera av aktuellt samhällsreportage och vardagskänsla. Det var den linje som kom att bli kallas *før nyenkel*.

Men samtidigt framträdde en annan riktning som kallade sig för *konkret*, med konstnären Öjvind Fahlström som inspiratör och Bengt Emil Johnson som främste utövare. Denna konkreta poesi ville arbeta direkt med språket som material, inte som ett system för meddelelse, med orden som utbildade tecken och betydelser, utan som en sorts plastisk materia av bokstäver och ordpartiklar, att knådas likt en deg och formas till något från vanlig innebörd helt fristående. Johnson själv var främst influerad av avancerad musik och försökte överföra något av den seriella strukturen åt poesin.

Det blev i bästa fall en lek på gränsen till det läsbara, där ordförvandlingarna drar fram som en uppsluppen eller hotfull förstörelse, en grotesk dans av halvt uppfattbara betydelser. I andra fall urartade det till ett oartikulerat kringströende av bokstäver, alfabetiska skrothögar, som bildade abstrakta bildmönster på sidorna. Man började tala om bilddikt, en art av stereotyp grafik utförd med skrivmaskin. Sådan bilddikter har till och med utställts som väggprydande konst. Men de är otillgängliga intill meningslöshet som dikt och tämligen intetsägande som bildkonst.

Det talades för ett par år sen mycket om konstens gränsöverskridningar. Man sträckte sig mot olika arter av hybridkonst, blandformer där man skulle nå ett slags spontanistisk

syntes mellan dikt och bild, gärna också på samma gång mellan teater och musik. Det blev närmast några experiment med happenings, där också dikt reciterades till musik. Men resultatet tycks ha blivit alltför vagt att tillfredsställa något verkligt uttrycksbehov. I bokform har man sett några kuriositeter av extremt slag: spalter med fristående ord utan något inbördes sammanhang (finessen ansågs tvärtom bestå i den fullständiga frånvaron av sammanhang), en diktbok som endast bestod av två ord utdragna som ett oändligt skrik, en symaskinshandledning avtryckt exakt och presenterad som roman, collagesamlingar av reklamtexter och liknande.

Man kan kanske betrakta sådant som betydelselösa tilltag, efemära sensationer för en publik som närmast upphört att reagera, ett sätt att utmana och genombryta hinder där ingenting längre finns att bryta igenom och ingen längre förargas. Det blir slag i luften, gratisuppvisningar av en försenad dadaism, en revolt utan innebörd, utan mål utöver sig själv.

Men samtidigt innebär det som symptom mer än så. Det är uttryck för tendenser inom det moderna samhället och masskulturen, som man allt efter inställning och uppfattningssätt kan anse för farliga, urartade, hotfulla, eller för löftesrika och befriande. Det är här motsättningen till den tidigare modernismen blir tydlig. Denne var på olika sätt oppositionell, kritisk, ofta direkt revolutionär till sin innebörd. Den var också analytisk, högt medveten, inriktad på upptäckter, skärpning av känslolivet, genomlysning av samhället och världsbilden, vidgning av fantasin och föreställningsförmågan. Knappast något av detta gäller för den konkreta och gränsoverskridande riktningen. Den har ett drag av nihilism och anarki, av kritiklöst accepterande och konformism, ett protestfritt medlöpande till masskulturen, kommersialismen och reklamväsendet. Den är i detta avseende mera modernismens förrädare och dödgrävare än dess förnyare och fortsättare.

Två konsekvensrika begrepp har framförts i sammanhanget: värderingslösheten och nivelleringsdemokratin. Två

företeelser som hör nära samman och förutsätter verandra. Värderingslösheten utgår från uppfattningen att högkulturen inte får påtvingas genomsnittsmänniskan, som ändå inte kan tillgodogöra sig den, utan endast trycks ner i ett mindervärdesläge som alstrar aggressivitet, ett mer eller mindre framträdande kulturhat. I stället ska kulturförmedlingen anpassas till genomsnittsmänniskans nivå, tillgodose hennes förefintliga behov av underhållning och enklare kulturmaterial. Egentligen rör det sig om ett pedagogiskt problem där svårigheten att förmedla kvalificerad kultur till massmänniskan kringgås och förväxlas med att en sådan kulturförmedling icke skulle vara önskvärd.

I vulgariserad form dras slutsatsen att ingen värdering är möjlig, att allting är lika bra, att hävdandet av en kulturell värdeskala är förhatligt översitteri, något djupt odemokratiskt och människofientligt. Att läsa Dostojevskij eller Faulkner, Eliot eller Neruda skulle på intet sätt vara att föredra framför deckare eller bedrövliga veckotidningsnoveller. Mozart eller Stravinskij står på intet sätt över den mest mekaniserade underhållningsmusik. Vilken kolorerad plansch eller amatörmålning som helst står lika högt som van Gogh eller Picasso.

Det är uppenbart något fel med ett sådant resonemang. Det är klart att man inte kan eller bör upprätta absoluta värderingar när det gäller kultur, konnst, diktning. Men därifrån till att inga värderingar alls skulle vara möjliga låter sig steget ändå inte tas. Det finns och måste finnas, både för kulturens och för människans skull, ett helt system av värderingar, en ständigt fortskridande kamp mellan värderingarna inbördes, en oavbruten förskjutning och förändring inom värderingsprocessen. Detta innebär att värderingarna är levande, inte fastlåsta och döta, att de ansluter sig nära till förändringar inom människan och samhället. Just denna deres levande funktion innebär motsatsen till att de inte skulle finnas. Värderingar av sådan art anser jag för absolut nödvändiga. De utgör en grundval för alla strävanden, en oersättlig stimulans, ett uppbärande system som hindrar uppgivelse och sammanbrott. Vi ska strida om

värderingarna, intet ge upp dem och hamna i tomheten, intigheten.

Allting är bevisligen inte lika bra. Läsare av struntlitteratur kan aldrig avvinna sin läsoplevelse tillnärmelsesvis detsamma som läsare av högre litteratur avvinna sin. Detsamma gäller hela vägen för alla konstarter. Därav följer att en kultur med många olika nivåer är nödvändig. Enhetskulturer är ett omöjligt och i grunden reaktionärt begrepp. Kommunismen har eftersträvat en form av enhetskultur men tvingats att allt mer ge upp kravet inför de förflockande och negativa resultaten. En enhetskultur inom de moderna västliga masssamhällena är minst lika orimlig och förödande, men framstår som ett aktuellt hot. Man behöver bara ett ögonblick jämföra kulturen med vetenskapen för att strax inse det omöjliga i enhetskulturens anspråk. Ingen skulle drömma om att vetenskap skulle bedrivas enbart på en nivå tillgänglig för alla. Men av kulturen fordrar man det. Ändock är kulturens insatser analoga med vetenskapens: också den sysslar på sitt område med forskning, upptäckter, nyanseringar, kontinuerlig utveckling.

För att inte hamna i ett sterilt och statiskt tillstånd måste kulturen röra sig på en rad olika nivåer, likt trappsteg, som gör förflyttningar möjliga. Många människor rör sig mellan flera olika nivåer, andra förflyttar sig från lägre till högre trappsteg. Ingen bör vara fastlåst vid en bestämd, en gång för alla given nivå. Ändå mindre bör något slags allmän nivå utöva kollektivt förtryck och tvinga dem som äger högre utvecklingsmöjligheter att stanna kvar där. Att avsiktligt sänka sin egen nivå för att röra sig på en lägre och »populärare« är ett svek mot de egna möjligheterna och mot det allmänna, djupt demokratiska kravet på utveckling. Att plaska tillsammans i ett massornas stora träsk är kanske ett ideal för grodor, men inte för ett demokratiska samhälle som vill fortleva och avancera.

Det är en sådan stagnationstendens som förefaller mig vara det mest betänkliga i den nuvarande kultursituationen. Det är frestelsen till uppgivelse och nivellering som måste

övervinnas, det förrådiska resonemanget i konformismens tjänst som måste genomlysas och avslöjas. Det är fråga om ett välståndssamhällets utslag av övermättnad, en eftergift åt bekväma genvägar och lättvunnen popularitet. En snömosartad brukskonst för massorna mättar inte någon, tillfredsställer inga verkliga behov. Kulturen måste vara stridande och självförnyande, annars sviker den sin uppgift och förlorar snabbt sitt existensberättigande.

Det är lätt att se sambandet mellan den konformistiska stagnationen och det moderna västerländska masssamhället. Dette samhälle utmärks av tilltagande dirigering från vissa centra, en alltmer mekaniserad och automatiserad funktion, där alla förvandlas till kuggar i samma maskineri, till funktionärer i ett ofantligt byråkratiskt system och uppehållare av en alltmer tvångsmässig cirkulation mellan produktion och konsumtion. Överallt produceras för masspubliken, anpassas produkterna för massan och i sin tur massan för produkterna. Det gäller en skenbar tillfredsställelse av mer eller mindre skenbara behov, framsuggererade, dirigerade och kanaliserade på mest effektiva sätt.

I detta konsumtionsmönster infogas nu också kulturproduktionen och söker ett kortast möjliga avstånd eller lägsta gemensamma nämnare mellan framställarna och konsumenterna. Allt går ut på att uppehålla och tillgodose etablerade behov, så förenklade och likformiga som möjligt: ett ständigt stimulerande av vanemässigheten, ett underhållande av illusionismer och tomma sensationer. Konstnären och diktaren blir funktionärer, fabrikörer och leverantörer som alla andra, rutinmässiga framställare av gångbara bruksprodukter. De har ingenting eget att säga, bara upprepar det alla redan vet och känner, söver i stället för väcker eller oroar. De skiljer sig inte från massan i något väsentligt, är endast en art av tekniska specialarbetare som uppfyller sin givna roll i samhället, inom den totala demokratin med den genomförda enhetskulturen, där allt och alla befinner sig på samma nivå, utan motsättningar, utan spänningsförhållanden, utan avvikelser eller opposition eller revolt av

något slag. Det är den fullständiga anpassningen, en friskhet som samtidigt är den triumferande sjukdomen, den rationaliserade massnevrosen.

Detta toppdirigerade, massmediabehärskade samhälle är ännu ingenstans helt förverkligat. Men det hotar att bli det snart nog. Det kan te sig som en skrämmande karikatyr på kapitalismens såväl som socialismens eller kommunismens förestående samhällen. På båda hållen hotar en förlängning av de nuvarande tendenserna ut i enhetskulturen för massorna, dirigerade på olika sätt, med något olika medel och metoder, men med nära nog identiskt lika målsättningar: kulturen som en underordnad, fullständigt ofarlig och meningslös konsumtionsvara eller nöjesindustri. Det är ett led i välståndssamhällets allmänna konsumtionsnevros, denna sjukliga besatthet att endast vilja äta och förbruka, i blind förnöjsamhet, utan att ifrågasätta någonting. Det är mot denna mardröm av förkvävande stagnation som diktare och konstnärer nu framför allt har att göra motstånd. Det er i varje fall min övertygelse.

I Sverige kan det se ut som om faran redan höll på att avvärijas. Den konformistiska tendensen, förklädd till extrema experiment och bisarra tilltag, tycks ha kulminerat. Dess företrädare har uppslukats av ett nästan motståndsfritt erkännande, som tydligen verkat förlamande och förstummande. De finner sig i förtid etablerade som unga genier och vet inte vad de ska göra med sig själva. I debatten har de redan uttömt sina idéer och argument, blivit hänvisade till upprepningar och förtunnade varianter. Vad som kan ha varit värdefullt i deras avvikelser håller kanske som bäst på att smältas in i den så att säga legitima svenska modernismen. Revolten skulle därmed ha bedarrat som en storm i ett vattenglas.

Nu ska vi heller inte bortse från ett annat inslag i de senaste årens svenska poesi: den tidigare nämnda nyenkelheten. Den har vissa utgångspunkter gemensamma med konkretisterna, men har gått en helt annan väg. De nyenkla har avstått från sönderbrytningen av språket och snarare

gått till motsatt ytterlighet: godtaget språket som vardagspräglad klichéuppsättning, med det talade och i det avseendet verklighetsnära språket som förebild. I bästa fall har de vunnit något i direkthet och närhet, i folklighet och tidsprägel. Den målmedvetna förenklingen har till och med kunnat avvinnas konstnärliga effekter som verkat uppfri-skande, förnyande. Det gäller poeter som Göran Palm, Bengt Nerman, Lars Bäckström. Avigsidan hos deras ny-enkelthet består i att de ställer sig öppna för allehanda trivialiteter och lokala begränsningar, hamnar i en sorts provinsialism som i sin yttersta tillspetsning omfattar endast den egna bostaden eller rent av endast köket.

Som impulsgivare räknar de nyenkla i första hand Ekelöf i hans senare skede, den Ekelöf som drastiskt reducerat sin konst i samlingen »Strountes« och en del liknande alster: en diktning som förråder leda, trötthet, desperation, men också ett visst utmanande övermod, ett förakt för de lät-trogna beundrarna och lovsjungarna. Det är väl också en konsekvens av Ekelöfs ganska asociala inriktning, hans anarkistiska individualism, hans enstöriga lynne. De mest outrerade av dessa dikter kan verka som slag i ansiktet, som hänsynslös antidikt. Men just detta har tydligen känts upp-friskande och befriande för många av de unga.

Andra förebilder kan de nyenkla ha haft i Francis Pon-ges prosadikter om de vanligaste, närbelägnaste ting och företeelser, vidare i amerikanska poeter av olika typ, från William Carlos Williams till beatnikarna och de nysakliga yngre diktarna. Vad konkretisterna beträffar är det kanske typiskt att de gärna bestrider sin släktskap med den franska lettrismen (kanske därför att den allmänt betraktas som passerad) och i stället framhåller sina tyskspråkiga kontak-ter, från Heissenbüttels radikala språkrensningförsök till en rad direkt konkreta poeter. Främst åberopar dock, som nämnt, de svenska konkretisterna sin närhet till vissa for-mer av modern musik. Det är fråga om en invasion inom poesin från ett annat uttrycksmedel, ett annat konstnärligt medium.

Till slut ska jag notera en ny tendens, som börjat visa sig på allvar först under senaste året, men som redan väsentligt förändrat det svenska kulturklimatet. Jag syftar på det politiska uppvaknande som ägt rum bland en rad yngre författare och andra intellektuella, ett växande engagemang i de världspolitiska händelserna, särskilt i form av en häftig reaktion mot USA's krigsföring i Vietnam, och en åtföljande social radikaliserings. Debatten har varit intensivare och gällt viktigare ting än på länge. Den har rent av visat sig kunna utöva inflytande också på regeringens officiella ställningstaganden och driva fram uttalanden som man länge väntat förgäves på. Därmed har den svenska radikalismen kommit in på väsentligare frågor än den alltför själv-tillräckliga sexuella revolutionen, där pornografi och homosexualitet fått romantiskt överdrivna proportioner.

Det är för tidigt att säga vilken betydelse för diktens och konstens omorientering detta radikala engagemang kan få. Det har dock redan fört fram en rad författare i brännpunkten, sådana som skaffat sig erfarenheter av och tagit personlig ställning till det mest upprörande skeendet ute i världen, likt Sara Lidman, Per Wästberg, Sven Lindqvist, Jan Myrdal. Säkert är att kulturklimatet med ens känns öppnare och friskare, stagnationen inom det självupptagna välståndssamhället har brutits, en mängd artificiella problem har sopats undan. Vi har ställts i förhållande till en större och mera avgörande verklighet än vår egen, ställs inför överväldigande uppgifter som kräver sin snara lösning om mänskligheten ska kunna fortleva. Vi har fått ett alternativ till det rena funktionsamhällets mardröm och den passiva kulturkonsumtionens hot. Vi har återförts till de realiteter som ligger under det västerländska framåtskridandet med dess förblindande illusioner och aningslösa parasitering.

September 1965.

Artur Lundkvist.

Kærlighed og Karakter

Tage Skou-Hansens ny roman

Når folk, der har læst Tage Skou-Hansens ny roman træffer sammen, vil de ikke nøjes med at meddele hinanden deres indtryk i en karakteristisk og vurdering af den i al almindelighed, hvad man så ofte nøjes med når man taler om en bog, men de vil drøfte den, kaste sig ud i en tolkning af den og tage stilling til dens personer og konflikter. Så tankevækkende er den, og så lidt lægger den fast.

*

En romans bedrift består i at lade os opleve mennesker, forstå dem og deres skæbne så overbevisende og langtrækkende som vi aldrig gør det i det virkelige liv. Ikke nok med det. En indsigt, som vi, om vi skulle vinde den i det virkelige liv, kun kunne vinde anstrengt og usikkert, giver romanen os ubesværet og anskueligt, bare ved at lade personernes verden følge med. Den største forskel på vort liv til daglig med andre mennesker, og så det bekendtskab vi stifter med en romans eller et dramas personer er, at i det virkelige liv spærrer det andet menneske, ikke først med sin tavshed men allerede med sin tilstedeværelse, mig ude fra hans fortid og verden — medens romanens og dramaets personer bringer deres fortid og verden med sig.

Et sted siger Tage Skou-Hansen noget lignende om erindringen, vel at mærke erindringen vi har om mennesker. Medens den erindring, som naturen eller en sansning vækker i os, er om hvad vi selv følte, vor »gamle stemning«, er erindringen om mennesker åbnende, »endelig ser man hvad de var«. Erindringen afstedkommer altså det samme som fiktionen. Vi ser ind i det menneskes verden, hvis ord og gang og gerning vi erindrer. Vi ser hvad vi dengang ikke

så. Ikke fordi vi i mellemtiden er blevet klogere, ikke fordi vi siden da har erfaret meget og meget om ham eller hende, som nu kaster sit lys tilbage på den erindrede episode. Nej, af en anden og simplere grund, den spærring for det andet menneskes historie og verden, som dets tilstedeværelse altid udgør i det virkelige liv, er væk. Det er slægtskabet mellem fiktion og erindring.

Ejendommeligt for Tage Skou-Hansens roman som komposition er det nu, at dens to store dialoger — moderens med den yngste søn Bent, og den ældste søn Finn med forældrenes tidligere ven dommer Halling — begge er erindringsdialoger, eller om man vil erindringsmonologer, thi meget snart er det kun moderen og dommer Halling, der fortæller. Bogens indhold og tema, erindringen, yder altså det samme som romanen allerede gør som fiktion.

Og så handler »På den anden side« alligevel, paradoksalt nok, om at et menneske forbliver et lukket land, selv for de nærmeste, ja netop for dem. Erindringen formår alligevel ikke at åbne blikket. Ikke på grund af mystifikationer, dem laver Helge ingen af, han går tilsyneladende bare i baglås. Hvorfor gør han det? Hvem var han? Hvor blev hans identitet af? Hustru og børn kredser om spørgsmålet, og læseren af romanen fortsætter med det. Tænker vi på, hvad erindringen er kaldet til at yde af ny forståelse, er det en kontrast, der er med til at give romanen spændvidde, at til trods for at den består af erindringsdialoger, formår personerne ikke at trænge ind i den mands sind som de kredser om. Ikke fordi der er strækninger i hans liv, der ligger uoplyste hen, og som han har haft for sig selv, det som Finn så gerne har villet have der skulle være. Bare der havde været en kvinde, så var alt forklaret. Men Helge, faderen, har ingen hemmelige forbindelser haft. Alt ligger oplyst, sådan set. Problemet er ikke kriminalistisk, men etisk-psykologisk. Der er ikke brug for en detektiv, men for livsvisdom, og den har forfatteren.

Helge, ejendomsmægler i Kelstrup, gift med Åse, fader til Finn, Tove og Bent, hører til de mennesker, hvem risiko stimulerer. De elsker at føle sig som fri fugle, de elsker den åbne situation, hvor tingene kan blive til hvad som helst, og som de uforbederlige optimister de er finder de altid usikkerheden fuld af chancer. Helge er dertil et festmenneske, selv oplagt gør han andre oplagte. Hans selskab er søgt, han udstråler vitalitet, han morer andre, fordi han selv morer sig, han er det selvfølgelige midtpunkt i en velhavende, festende vennekreds. Uden at tage del i det selskabelige konebytte, han bedrager aldrig Åse, han er fuld af klovnerier, men altid til fælles bedste, aldrig privat, som dommer Halling siger om ham. Helge lever over evne, gør sig skyldig i bedragerier, og dem han bedrager er vennerne, viser det sig. Det handler bogens sidste dialog om, da Finn efter faderens død, tyve år efter, har opsøgt forældrenes ven, dommer Halling, for at få rede på hvordan det kunne gå til med faderen. Hallings beretning koncentrerer sig om en animeret havefest, som Helge og Åse holder, kort før bedrageriernes afsløring, og hvor fremtiden både for Helge, Åse og Halling afgøres.

Da Helge efter sit toårige fængselsophold vender tilbage til familien for at leve under trange kår et nyt sted, er han som forvandlet, forsagt, føjelig, forkuet, uden livsmod, han som før var stormende og besejrende. Pligtopfyldende, eftergivende og mild, eksemplarisk familiefader og repræsentant trækker han sig ind i sig selv. Åse begriber intet, forstår ikke hvorfor han er gået i stå. Det handler bogens første dialog om, da moderen, få dage efter faderens død, beder Bent høre på sig.

Helge bedrager, uden at være svindler. Modstykket til Helge er manden der sit liv igennem svindler, fordi han bryder sig fejl om forskellen mellem loyalitet og illoyalitet, mellem sandhed og løgn, mellem hvad der er andres og hans eget, en åndelig svindler, privat og behændig, straffeloven overskrider han ikke, den borgerlige rolle har han sagtens kunnet lære udenad. Ikke i noget stykke er han til at lide på.

Med Helge er det anderledes. Han bedrager, men ved hele tiden hvor han er henne, sjæleligt svindler han ikke. Selv siger han til Halling, at han ingenting føler og derfor bruger så mange penge. Da de følelser, der skulle nære og binde hans væsen og give festligheden varme og bestand, ikke er der, lever han bare på sit væsen, provisorisk, uden undergrund. Der er ingen følelsesforankring til at holde igen, letsindigt lader han sig rive med af sit eget væsen. Følelser er det eneste det kommer an på, og da de ikke er der, lader han stå til.

Selvfølgelig er det ikke sådan at forstå, at han ikke har glædet sig over sit samliv med Åse og ikke har holdt af sine børn, men følelsen er udeblevet målt med de forventninger som mennesker i vor kultur, takket være vor kærlighedsforståelse, møder op med til deres tilværelse. Følelseskold er han ikke, tværtimod, han er følelseskuffet, han er et offer for, at det er i kærlighedslivet, at de fleste mennesker hos os investerer deres største livsforventninger.

Under havefesten bliver Helge fuld og åbenhjertig. Milieuet har Tage Skou-Hansen taget på kornet. Selskabelighed, venskab, erotik — overfladiskhed det hele, alle går udenom alle. Kun i fuldemandssnak, med en fingeret drøm og med en fingeret retssag, kan de komme afsted med at røbe hvad de tænker. Rusens tone er truffet præcist, rusen der giver frit lejde til at sige hvad man ellers ikke kan sige, fordi man kan fingere at tage let på det tungeste. Og Helge betror Halling, at han ikke vil ofre sig og meget skal have sig frabedt at Åse ofrer sig, så han skal ikke have noget af at vende tilbage til hende og børnene, når han engang har overstået sin fængselsstraf.

Offer duer ikke, hvis ikke et menneske må bringe det for sin egen skyld, fordi dets tilværelse ellers ville miste al mening og værd, og det både dets fortid og fremtid. Der må være noget der er værre end ofret, ellers duer det ikke. Et menneske må være bragt i den tvangssituation, at ofrer det sig ikke, fornægter det sin følelse. Kun da kan der også tages imod ofret, thi hvad der betyder noget for den anden er følelsen. Kun det offer der bringes for ens egen skyld

bringes for den andens skyld. For at være ægte må ofret være den eneste kommunikationsmulighed, som skæbnen har ladet tilbage.

Ofret der bringes af pligt er derimod anmassende, man vægrer sig ved at tage imod det i en elementær viden om, at ethvert menneske kun har ret til eet liv, sit eget, og at man nu får påtvunget hvad man ingen adkomst har til, et liv til. Med ofret bragt af pligt har den ofrende fanget sig i sig selv, i sin egen karakter, og lægger kommunikationsløst sit karakterfulde, pligtunge offer på modtageren som en byrde der ikke er til at bære. Alt det er Helge i sin fuldskabs nøgternhed på det rene med, medens Halling er for logisk bornert til at kunne fatte det.

Her som ellers kommer livsvisdommen i romanen ikke filosofisk til orde, men kunstnerisk, i ægte hørte replikker, afknappede, antydende, emotionelt ladede, sådan som de lyder i den levende samtale, hvor det går på livets løs.

Men under havefesten går Helge videre og med en fingeret drøm siger han om sig selv, at han hverken har penge eller sjæl på sig, og at Åse vil komme i gode hænder hos Halling, hvis hun da bare selv vil. Halling elsker hende jo, og mellem Helge og Åse eksisterer kærligheden ikke. Hvad Helge forstår ved kærlighed forbliver ukendt for Åse livet igennem. Hun kan ikke sige det som Helge siger til Halling: »Tror De ikke jeg kender kærligheden? Jeg ved i hvert fald, når den ikke er der.« Det ved Åse ikke.

Det hænder, at en mand eller hustru står i et langt mere personligt forhold til vennerne end til ægtefællen. Der er også ægteskaber af evig fred, fordi de ikke har bærekraft til at tage et skænderi. På begge måder karakteriserer Åse selv senere deres ægteskab — uden at savne kærligheden i det. Men hun havde chancen for at lære den at kende, for der var een, der elskede hende, og det var dommer Halling. Han kan forråde hende, ikke Helge, det siger Helge uforblommet til ham. Men Halling viger, og det bliver, som Helge siger, dyrt for dem alle tre.

Hvorfor svigter Halling? Hans tanker om, at han ikke kan gifte sig med Helges kone, hvad enten han sidder til

doms over ham eller viger sit sæde eller betaler Helge fri, er kun undskyldninger. Indirekte får han at vide, at han er genelsket. Og selv om hans følelser under havefesten er i vild uorden, og han knap nok ved, om han bare er forelsket i hende, fordi han holder af Helge, så bliver han dog klar over sig selv, og selv om hans forelskelse mere er længsel end lidenskab, bliver den dog et livslangt savn. Når han svigter, er det af tilbøjelighed for afkald og ganske enkelt, fordi han ikke tør handle på sin følelse, som Helge siger.

Svigte og svigte er så mange ting. Havde Åse og Halling giftet sig, ville omverdenen have fundet, at de havde stødt Helge, bedrageren, ud i mørket og reddet sig på hans bekostning. Det gør de ikke, de giver afkald, og Åse følger med Helge i hans fornedrelse og tager kampen op imod den fattigdom, hun aldrig havde drømt om skulle blive hendes lod, hun affinder sig tappert med de uvante og ukendte vilkår. Til omverdenens udelte beundring (på afstand), det havde de alligevel ikke tænkt hun kunne præstere. Halling og Åse svigter ikke for omverdenen at se til, thi den ser til karakteren og ikke til kærligheden.

Så har Helge ingen anden udvej end at gøre det han ikke ville. Alternativet er blevet et andet. Enten lade hende i stikken uden at hun ville forstå andet, end at han alle dage havde været en anden end hun havde taget ham for, og som nu afslørede sig ved at flygte fra sit ansvar. Og hun ville have ret i sin dom. Eller blive, ofre sig og tage imod hendes offer i en fælles, følelsesudtørret, kærlighedsløs godhed og pligttopfyldelse. Nok er kærlighed større end pligt, men der er det der er værre end pligt. Han har intet valg, han kan kun blive. Skulle han have gennemført sit oprindelige forsæt fra havegildet, måtte hun have fundet sig et livsgrundlag, på hvilket hendes dom om ham, og hans dom om sig selv ville være blevet en anden, når han gik fra hende.

Så samvittighedsfuld og punktlig, så pligttopfyldende og ædruelig Helge bliver, så livstræt og glædesløs. Hans væsen tager af som hans pligtbevidsthed tager til. Så brat er omsvinget ikke alene i hans ydre skæbne, men i hans person,

så man spørger, om han da overhovedet er den samme gennem sit livs faser. Er det psykologisk muligt, at et menneske, selv om en katastrofe ligger imellem, kan forandre sig så fuldstændigt som Helge gør det. Forklaringen ligger i konstellationen mellem væsen, livsgrundlag og karakter. Der går skred i Helges person, og det går dybt, selve lagene forskydes. Væsen, livsgrundlag og karakter, der ellers — når et menneske spares for katastrofer og dets liv arter sig heldigt og harmonisk — holdes sammen, skiller sig ud og lægges blot i deres samspil og modspil.

Til at begynde med, selv om livs- og følelsesgrundlaget mangler, er hans evne til at slå sig løs og fornøje sig selv og andre intakt, uden at der bliver noget forceret over det af den grund. Og det er sikkert psykologisk rigtigt, det er af væsen at Helge er et festmenneske, så selv om livskilderne er tørret ind, kan festen holde sig — en tid lang. Men ikke for bestandig. Festen kan holde sig på den stimulans som venner, penge, risiko og forretningsinitiativ er. Men når de er væk, er et menneskes væsen ikke nok, så skal der leves på det livsgrundlag, som ingen har af sig selv. Da bedragerierne afsløres og Helge idømmes fængsel og hans fest-milieu er sprængt og han skal slås for udkommet, så måtte der livskilder til, ifald hans væsen skulle kunne leve og folde sig ud. Men de er der ikke, kærligheden, følelserne mangler. Alligevel falder han ikke sammen, hans karakter springer ind. Uden kærlighed, med reduceret væsen, holder han sig oppe på sin pligt-afstivede karakter.

Livskilderne er flere, een af dem er eros. Selv om vor kærlighedsforståelse er et kulturprodukt — den mangler i andre kulturer, måske i alle andre end den vestlige — er den dog livsgrundlag. Skønt den er blevet til af en historisk udvikling, rækker den ned i selv livsgrundlaget. En kollektiv krise i kærlighedsforståelsen, en individuel krise i kærligheden, truer en livskilde. Forudsat at man har satset på eros, hvad ikke enhver har og heller ikke enhver behøver. Men Helge har det.

Den dag bedragerierne opdages og rygtet har bredt sig i byen, er Åses første reaktion et ønske om at Helge ville redde deres anseelse og tage sit liv. Kunne han gøre det for hende, ville hun tilgive ham og blive ved med at holde af ham. Ellers ikke. Men så mindes hun, hvordan han i de forløbne år, flere gange, har villet have hende til sin fortrolige og indvie hende i deres økonomiske stilling, men at hun ikke har villet høre et ord, med vold og magt bragt ham til tavshed, skønt hun så hvor han led og hvor ensom han var. Hun kommer også til at tænke på, at det var for hendes og børnenes skyld, at han havde begået bedragerierne, for at give hende, der var af rig familie, det forkælede liv som hun alene brød sig om. Og hendes følelse slår om, måske har hun aldrig elsket ham før, nu gør hun det, af anger og fordi nu er det hende, som det kommer an på, han har kun hende. Han afventer hendes afgørelse, han kommer ikke selv, hun henter ham ind. Ikke i en beslutning hun aftvinger sig selv, men fordi hun ikke kan andet.

Anseelse og kærlighed strides i hendes sind, men der er ingen tvivl om udfaldet, kærligheden sejrer. Der er en svigten der er værre end tabet af anseelse. Alligevel mislykkes deres liv, da han vender tilbage efter fængselsopholdet. Kærlighed er nemlig ingen eentydig størrelse, og der er en kærlighed, den egentlige, som hun aldrig lærer at kende. Hun holder af ham, når han er nede og han har brug for hendes medfølelse og indsats, men ikke når han er ovenpå og folder sig ud, så irriterer han hende. De to gange han ligger på hospital efter biluheld og liver hele stuen op, forarges hun over hvem det er han mænger sig med. Og den sidste rest af festlighed, der blusser op da han kommer i vane med at fortælle børnene erindringer fra sin fattige og spændende barndom, får hun taget livet af. Hans fortællinger irriterer hende, fattigdom skal ikke gøres tiltrækkende. Hendes kærlighed er ikke ubetinget nok til at acceptere ham. Hun kender kun til den kærlighed der består i at give, ikke til den der består i at modtage. Det letteste er det sværeste for hende, og det er hun ikke ene om, når

galt skal være foretrukket vi at give fremfor at modtage.

Sådan som Åse træder frem for os i hendes egen beretning er hun bornert, ikke så lidt endda. Trods megen og ærlig selverkendelse er og bliver der væsentlige ting hun ikke forstår og aldrig vil komme til at forstå. Viid er hendes verden ikke, og det gør det måske også lettere for hende at blive så svært karakterfast. Hendes erfaringer, så bitre de også er, hjælper ikke. Vidste man det ikke før, lærer Åses livshistorie en, hvor overvurderet erfaringer er. Med alderen bliver overvurderingen grotesk, især hos forældre som bekendt, intet forstår de, alt bilder de sig ind at forstå, trodsende på deres erfaringer. Men den snævre grænse for sind og syn kan erfaringerne ikke flytte, heller ikke hos Åse. Milieu kan et menneske udveksle, men dets verdens grænser forbliver de samme.

Åse er overklassebevidst, eller nøjagtigere villakvarterbevidst. Holde afstand er hendes livsanskuelse. I tomrummet, som det svigtende livsgrundlag efterlader, indfinder levestandarden sig. Da de skal til at begynde forfra under beskedne kår og står foran karreen de skal flytte ind i, griber hun af angst for at forsvinde og prisgive sig selv, og et øjeblik ønsker hun at hun havde ladet sig skille for at kunne bo i villa og ikke i karré. Det er ikke småting levestandarden skal præstere, når den skal gøre det ud for livsgrundlag. Boer man også i karré, holde afstand kan man da. Får man også besøg af pantefogeden, holde sin børn i privatskole kan man da. Ellers hører jo alt op. Da afstanden ved en enkelt lejlighed ikke kan holdes, brister det for hende.

Men tapper er hun, uden at kny går hun ind under de ny betingelser. Solidarisk er hun også, den forskelsbehandling (på afstand), som hun og Helge er genstand for fra den gamle vennekreds' side — hun beundret, han forkastet — huer hende ikke, og det er for hende også en grund til at kappe båndene over. Og selverkendelse skorter det som sagt heller ikke på. Hun ved, at hun er hovmodig, at hun føler sig bedre bare fordi hun er vokset op i et velhavende hjem. Hvilken lettelse at være ærligt og redeligt forgældet og ikke

altid slås for sin værdighed, udbryder hun engang. Om hun turde tro at livet bar oppe når man gav sig over til det. Men hvad hun godt ved af, vil hun alligevel ikke vide af. At lade stå til var dog en fristelse. Hendes tillid ville alligevel have vist sig grundløs, føjer hun til i samme åndedrag. Hun ved også, at det værste ved det hele er, at hvad der går dem på kan de ikke tale med hinanden om. Men hvorfor det var sådan spørger hun ikke om, konstaterer bare at sådan havde det nu engang altid været mellem dem. Gang på gang rører hun ved sandheden, lukket ude fra den. Stirrer på den, uden at se den. Hvor kan det være?

De nye vilkår kan hun kun klare, hvis den glade og ubekymrede fortid synker i jorden, og der intet er at mindes. Hun må et sted hen, hvor ingen kender dem, og de ingen kender. Den ny tilværelse kan hun kun magte, hvis hun bliver en anden, og det kan hun kun blive, hvis hun bryder kontinuiteten, den udvortes og indvortes. Men sådan er det kun, fordi det er på sin egen indsats, og den alene, at hun vil stå sin ny tilværelse igennem. Fordi hun kun vil være anvist på sig selv, må hun sætte alle kræfter ind, så der intet bliver til overs. Til både at bevare kontinuiteten og tage kampen op på de ny betingelser, skulle der nemlig et overskud, der kun fås af et livsgrundlag, som et menneske ikke skylder sig selv. Og det har hun ikke. Den kærlighed, der har kontinuitetskraft i sig, kender hun ikke. Sin livskapital har hun investeret i alt andet, i en privilegeret, økonomisk ubekymret, selskabeligt afvekslende, kvikt sladderende overklassetilværelse. Så da katastrofen indtræder er hun ribbet for alt. Det eneste hun har i behold er sin karakter.

Åses forhold til fortiden bliver næsten panikslagent. I hendes lange samtale med Bent er det hendes oprindelige hensigt at forbigå tiden i Kelstrup i tavshed, hendes fortælling tager først sin begyndelse med deres tilværelse det ny sted. Og ikke nok med det, så sent som nu, efter Helges død, lader hun som om det var sygdom, der holdt ham borte de to år han var i København. Først efter at Bent selv har opdaget, at de to års fravær betød bedrageri og

ikke fallit, fængselsophold og ikke hospitalsophold, beretter hun om dagen i Kelstrup da afsløringen skete. Karakteristisk er det også, at da hun får Helge til at høre op med sine barndomserindringer, til trods for at børnene morer sig kongeligt, minder hun ham om, at de var blevet enige om at lade fortiden hvile, skønt det er helt ved siden af, da hans barndom intet har med hende og Kelstrup at gøre, men så forbudt et område er fortiden blevet, et minefelt som det er forbundet med livsfare at betræde. Og når hun ikke kan med Finn, når hans nærvær truer og trykker hende, er det fordi han vil tilbage til fortiden. Måske også fordi han, uden at hun gør sig det klart, har den kærlighed til faderen, der bare er accept, og som hun aldrig har haft. Hvad der er galt fat med hende er, at hun aldrig kommer over tabet af anseelsen, derfor må fortiden ikke røres, røres der ved den, røres der ved tabet. Uafbrudt har hun tabet af anseelsen inde på livet af sig, så tæt, så nærværende, at hendes liv kommer til at bestå i en uafbrudt anstrengelse for at holde sig tabet af anseelsen fra livet, manifesteret i hendes vilje til at leve op til en standard og til at leve fortidsløst.

Hun er i en ond cirkel. Til at bryde den skulle der ikke en anstrengelse, men tværtimod en opgivelse af anstrengelsen for at holde sig tabet fra livet. Kun ved at tage tabet af anseelsen ind i sit liv, kunne hun have bragt det ud af sit liv, emotionelt, det er den chance opgøret giver, hvad det tager op lægger det bag. Den der tager opgørets renelse på sig, lønner det med befrielse.

Derfor er, i forbigående sagt, det permanente opgør også selvmodsigende, permanensen tilintetgør den befrielse der tilsigtes. Hvortil kommer en anden ting, Så rethaverisk det er at gribe enhver lejlighed til at forny opgøret, så meningsløst, fordi den sympati og kærlighed der alene giver et opgør mening slides op af gentagelsen.

Men Åse vil overhovedet ikke opgøret, hun vil ikke afsløres. Hun vil ikke til bunds i tingene, det kan man alligevel ikke komme, påstår hun, hvor meget man end tænker og taler og borer. Hvorfor skal sandheden altid frem, spør-

ger hun. Man kan frelse sig selv og det ved at holde sin mund, og det har hun og Helge gjort, siger hun til slut, i desperation, til Bent. Nok går hendes selverkendelse langt, men den standser hver gang på det kriminelle sted.

Da Helge vender tilbage, taler de ikke ud, de træffer kun en aftale. Han spørger, om hun stiller betingelser for at fortsætte sammen med ham, og hun svarer nej, og de aftaler, på hendes ønske, at undgå alle der havde set deres nederlag.

Men da Helge er død, må Åse tale ud, tyve år for sent, og over for een, som det til syvende og sidst ikke interesserer, kun af høflighed, kun for hendes skyld, bliver Bent og hører på. Men hun må have det uden for sig, som hun siger. Hvori består den nødvendighed, og hvori består befrielsen? Det er ikke for at se, at det ikke kunne være gået anderledes til. Heller ikke for at få ting frem, der kan forklare det hidtil uforklarlige. Nødvendigheden er mere elementær, det er erkendelsen i sig selv, der er befriende. Hvor et liv ikke blev til hvad den enkelte ventede, er det frustrerede, det uopfyldte også det kaotiske. Hverken tanker, følelser eller begivenheder er til at holde fast eller holde ude fra hinanden, alt går over i hinanden, forvirrende og jagende. En objektivisering skal der til for at få det oplevede givet skikkelse, og allerede det er en begyndende befrielse. Har det fået skikkelse, kan det erkendes, og det er en første betingelse for at det kan lægges bag een og ikke mere uformet plage.

Men da Helge tyve år før havde nødig at tale ud, lod hun ham ikke komme til, og det skønt ganske andre ting stod på spil dengang for dem begge. Det kom ikke til et fremtidsskabende opgør om fortiden. Fortiden blev tabu, og derfor fik de ingen fremtid. Hun hindrede hjerternes ransagelse, de spurgte ikke sig selv og hinanden om, hvordan det var kommen så vidt, de drev det ikke til punktet, hvor enten kærligheden brød igennem — eller konstateringen af at den aldrig havde været der. Tavsheden om fortiden gjorde derimod fremtiden til foreløbighed, til pligtopfyldelse som dække over et sjæleligt vakuum.

Var hun gået fra ham, ville hun utvivlsomt have talt ud.

Med Halling ville hun have oplevet den kærlighed, på hvilken det kunne ske, både ville hun have erkendt at hvad hun i sit forhold til Helge havde taget for kærlighed havde hjerteligt lidt dermed at bestille — og hendes kærlighedsoplevelse ville have givet hende råd til også at give Helge chancen til at gøre op.

Gå uden at tale ud er en ussel og ubarmhjertig fejghed, fortiden slettes ud, ikke engang den vil man vedkende sig og tilkende den anden. Men at blive, når en katastrofe er indtrådt og en omkalfatring af ens tilværelse finder sted, der forlanger de sidste reserver sat ind — at også det forlanger at der tales ud, falder ikke Åse ind.

Men tragedien er ikke det udeblevne opgør. Det er ikke på tavsheden, at deres liv mislykkes, den er kun udslag af en dybere liggende ulykke. De forstår ikke det samme ved de samme ord. Hun erkender at tavsheden er farlig, og at det er hende der skal bryde den, og da han engang det ny sted er kørt galt med bilen, og hun bliver klar over at det er et selvmordsforsøg, og han vedgår det, tager hun et til-løb. Det strandeder. De forstår ikke det samme ved ordet kærlighed, for hun mener, at det er kærlighed at hun blev hos ham, frivilligt, medens det i hans øjne er et offer hun bringer — og bringer fordi kærligheden ikke er der. Elskede hun ham, ville det have været en nødvendighed for hende at blive, anden mulighed ville slet ikke stå til diskussion, og tanken om at hun ofrede sig ville slet ikke opkomme. Så modsat tænker de om kærligheden, at medens den for hende aflægger vidnesbyrd om sig selv i det afkald og i de byrder den tager sig på, aflægger den for ham vidnesbyrd om sig selv i at den lever af hvad den modtager. For hende at se til gør kærligheden det som et menneske ikke behøvede at gøre. For ham at se til gør kærligheden det som et menneske for sit eget livs skyld må gøre. Det siger han ikke, han svarer bare afvisende og lidt spodskt, for han ved der er intet at stille op. De tænker for forskelligt om de grundlæggende ting til at de kan nå hinanden. Han ved at de lever i hver sin verden og derfor lægger han ikke sin egen verden ind i hendes. Kun een eneste gang sker det,

det er i samtalen med Halling, da han gisner på, at Åse, hvis han vendte tilbage til hende, ville ledes ved hans offer og tænke hvad hun skal med al hans pligt og godhed, når den dog kun skyldes hans mangel på kærlighed. Åse ved derimod ikke af at de lever i hver deres verden og derfor lægger hun sin egen verden ind i hans, og da hun nu engang vil stå oprejst i selvagtelse og betale enhver sit, tror hun at han skammer sig og lider af selvforagt og vil være skyldfri og derfor har forsøgt at tage livet af sig. At hans misere er en ganske anden går aldrig op for hende. Hun skammer sig, han ikke. Hans liv forblev uopfyldt, hendes ikke. Han har letsindighed nok til at komme over bedrageriet, men ikke overfladiskhed nok til at komme over den udeblevne kærlighed. Han lader sig ikke spise af med offer.

Helges adfærd under hans sidste hospitalsophold, da han dør og ved at han skal dø, er Åse urolig ved. Da han ved indlæggelsen siger farvel til hende, omfavner han hende, priser hende for hendes skønhed og giver udtryk for sin taknemmelighed over alt hvad hun har gjort for ham. Hun er lykkelig over at få vished for at han havde været så glad for hende som hun havde håbet — men, føjer hun til, det var som om det var ham om at gøre at få det sagt inden han mistede herredømmet over sig selv. Senere da hun besøgte ham, trækker han hånden til sig når hun tager den, og vil ikke se på hende. Engang da hun vil tiltvinge sig hans blik og stiller sig i vejen for det, får hans øjne et rasende udtryk. Hun forsøger at forklare sig det med forværringen af hans sygdom og med at lægerne holder ham kunstigt i live, til trods for at han kun ønsker at dø, og den forklaring klammer hun sig til, thi holder den ikke stik, gælder hans vrede hende.

Også nu rører hun ved sandheden uden at ville være ved den. Der er en anden forklaring end hendes. Med foretag-somhed, pligtopfyldelse, eftergivenhed, så længe alt det er muligt, kan han holde sin skuffelse over sit uopfyldte liv stangen, men prisgivet, uvirksom, lammet kan han ikke få det over sig at fingere, at kærligheden har opfyldt deres liv. På en maske har han kunnet leve, men dø på den vil han ikke.

Ikke alene med Helge foregår der en personlighedsforvandling, også med Åse, tilsyneladende da. I hvert fald er der forskel på det indtryk hun gør på Halling, at dømme efter hans omtale af hende i dialogen med Finn, og det indtryk læseren får af hende fra hendes dialog med Bent. Skyldes det bare de tyve år der ligger imellem, skyldes det bare Hallings forelskelse? Tager hun sig bare anderledes ud? Det er svært at sige. I Kelstrup går milieuet ikke ud over hendes medfødte verden, det stiller ingen krav til hende, hun lever på sin ungdom og sit udseende, sin ynde og charme, på sin stilfornemmelse og kvikhed. Men ville hun ikke, om hun var blevet gift med Halling, med tiden være blevet ligeså karakterfast og bornert standsbevidst? Hvem ved. Hvad der i et liv levet på pligt bliver til dominante træk, bliver måske i et liv levet på kærlighed til komiske svagheder. Lagene i personen lejrer sig anderledes efter den skæbne et menneske får.

*

Der er bimotoiver i romanen, der er forholdet mellem Finn og faderen og der er datteren Tove. Hun er øjeblikks- og festmenneske og vital. Uden ærgerrighed, uddannelse vil hun ikke vide af, hvad der også kan være en reaktion imod moderen i. Binde sig vil hun ikke. Så snart det trækker op til, at en af hendes vekslende venner forelsker sig i hende, bryder hun af, så lege med deres følelser gør hun ikke, må moderen indrømme. Alligevel harmes Aase over manglen på stabilitet, især da Erik dukker op, som Tove måtte være godt tjent med. Han forelsker sig lidenskabeligt i hende og giver ikke op, da han bliver afskediget. Åse er ligeså sikker på, at Erik er den rette for Tove, som fru Bertha i Pontoppidans »De dødes rige« er sikker på, at Torben Diehmer er den rette for Jytte. Men Åse gør hvad fru Bertha viger tilbage for, hun agerer forsyn og forsøger at tvinge Tove. Det kommer der ikke noget godt ud af, og moderen mister Tove. Åse ved, at det var galt, men vil ikke vide af, at det var galt.

*

Især i anden del spiller omgivelserne en rolle, men der er ingen overflødig, topografisk udmalende skildring. Stedet og timen vokser nærværende frem af enkelte sansninger, meddelte for deres stemningsværdis skyld, et træs mørke krone, blomsterdufte der blander sig med parfume og madlugt, det skiftende lys på himlen, et vindstød, et fuglefløjt.

Tage Skou-Hansen benytter sig af den moderne roman-teknik, fortæller først hvordan det hele endte for at gå tilbage og slutte med at fortælle hvad der skete til at begynde med. Det giver stigning, bogen ender med den dramatiske del. Og det giver spænding, under læsningen af bogens første del mangler vi nøglen til forståelsen af hvad der bliver fortalt, endnu ved vi ikke hvad der gik forud, vi holdes i ånde af tilbageholdelsen af forklaringen. Og nægtes kan det heller ikke, at når så omsider til slut i bogen deres livs begyndelse fortælles, får den perspektiv af vort kendskab til hvordan det endte. Men en ulempe har teknikken. Spørger man nemlig hvilken af bogens to dele der bedst kan stå alene, er der ingen tvivl om svaret: det kan den sidste del. Fortællingen om deres livshistories begyndelse indtil katastrofen behøver ikke så meget bogens første del som omvendt. Ser vi derfor til udbyttet og abstraherer fra spænding og stigning, ville læseren være bedst tjent med, om Tage Skou-Hansen var gået kronologisk til værks. Som bogen nu er disponeret får læseren for lidt ud af bogens første del, og det er skade, da romanen er fint komponeret, kontrapunktisk. Men det kan der bødes på. Man kan bare læse den en gang til, og det kan den ikke alene tåle, den bliver tilmed endnu bedre anden gang.

K. E. Løgstrup.

Danmark som Formidler?

»Jeg kan ikke frigøre mig for den Fornemmelse, at der forestaar os forfærdende Begivenheder; maaske vil der i overskuelig Tid, paa et begrænset Omraade — i Løbet af 24 Timer falde 100 Atombomber.

Hvis denne Begivenhed ikke vil have den helt store Atomkrig til Følge, vil den maaske kunne fremkalde en Forandring i Verdensoffentlighedens politiske Bevidsthed.«

Ovenstaaende Udtalelse stammer fra den kendte Atomfysiker, Carl v. Weizsäcker, Professor i Filosofi ved Hamburgs Universitet. I sin Undertone er Udtalelsen gammeltestamentelig, en frygtelig Profeti, og dog stammer den fra en af vor Tids mest nøgterne Aander, en Kendsgerning, der gør Profetien særlig foruroligende; her er altsaa ikke Tale om et forvirret Hovede, der giver sig Fantasien i Vold og selv føler sig løftet af sine skrækkelige Syner, her taler en Videnskabsmand, en Atomfysiker, der ikke er ude efter at skræmme nogen — men selv er skræmt.

Det skræmmende er ikke Atombomben i og for sig. Bestod Verdens Politikere af ansvarlige og vidtskuende Mænd, vilde Atombomben være et Museumsstykke, der kun vilde beskæftige nogle faa dertil indrettede Hjerner — det skræmmende er vore Politikere og deres Politik, det er derfor dem, vi maa rette vor Opmærksomhed imod: kan deres Politik blive mere fornuftig? lige akkurat fornuftig nok til at spare den halve Menneskehed for de »100 Atombomber«? kan vi haabe paa en voksende Erkendelse af *Fredens* Supremat? ikke en kommunistisk eller kapitalistisk »Fred«, men Fred? Hvad siger vor yngste Historie derom? de sidste tyve Aars Verdenspolitik — kan der paavises Tendenser, eller staar Tegn imod Tegn?

Med Tysklands og Japans Kapitulation Sommeren 1945 hørte Krigen op; men Freden udeblev. Var Sejrherrenerne

uforligelige efter den første Verdenskrig, gjaldt det samme — bare i endnu højere Grad i 1945; Magthaverne vidste endnu ikke, hvor magtesløse de var in puncto Verdensfreden. Den store Løgnhals, Adolph Hitler, havde talt sandt, da han sagde: de Allierede vil begynde at æde hinanden, saasnart de som Sejrherrer sætter sig til Forhandlingsbordet!

Og saadan gik det: inden mange Maaneder var gaaet, var den kolde Krig en Realitet. Her skal ikke tales om de mange Greb og Misgreb, der førte ud i det Uføre, den kolde Krig var og er, men vi konstaterer, at den »Verdensoffentlighedens politiske Bevidsthed«, som v. Weizsäcker lyser efter, den var visseleg ikke tilstede; Verdens Millioner var nok rystede af den sidste Krigs frygtelige Begivenheder, men endogsaa kun Antydninger af en ny politisk Bevidsthed maatte man søge forgæves efter.

Først med John F. Kennedy fik den globale Tænkning Indfødsret blandt Stormagternes Politikere; efter Tilspidningen af Kubakrisen i 1962 vidste Amerikas unge Præsident, at vor Klodes Vé og Vel — trods alle Modsætninger forudsatte en Enhedspolitik. Aaret efter blev Atomforsøgs-Stop-Aftalen sluttet mellem Sovjetrusland, U. S. A. og England, og den senere indlagte »Telefon-Kontakt« mellem Kreml og Det Hvide Hus kan maaske opfattes som Antydningen af en »ny politisk Bevidsthed« hos de to Store.

Begyndelsen var gjort, det første Skridt taget til Undgaaelse af en Verdenskatastrofe. Faa Maaneder efter var John F. Kennedy ikke mere iblandt os, Historiens første »Global-Politiker« blev skudt ned paa aaben Gade. Endnu i Dag vil ingen kunne svare paa, om en ny Epoke dermed blev afbrudt i Starten, men alle politisk tænkende Mennesker vidste og ved, at med dette Dødsfald var Faren for en tredje Verdenskrig steget enormt.

Men een Ting er stadig paafaldende, paa eet Omraade synes Kennedys Indsats fortsat virksom: de to store Atommagter har ikke afbrudt deres »Telefon-Forbindelse«. Ingen udenforstaaende kan vide noget sikkert om, hvor stærkt Sovjetrusland og U. S. A. har allieret sig bag Kulisserne,

men meget tyder paa, at de to Stormagter er sig deres Ansvaer bevidst.

Parallelt hermed har i samme Tidsrum en anden Udvikling fundet Sted: de øst-europæiske Randstater, Polen, Czekoslovakiet, Bulgarien og Rumænien — alle har de opnaaet et friere Forhold til deres mægtige Nabo mod Øst, og alle rækker de deres Følere ud imod Vesten. Ideologisk set kan man næppe tale om en Tilnærmelse mellem Øst og Vest, men selve Ideologiens Betydning er blegnet og maa nu vige for mere virkelighedsnære Krav.

Med andre Ord: trods den »varme Krig« i Vietnam, trods de krigeriske Forviklinger mellem Indien og Pakistan — den kolde Krig har taget af; officielt er Fronterne stadig de samme, retorisk er der ingen Forandring sket, Vesten be- raaber sig stadig paa »Sikkerhed«, og Østen advarer fortsat mod de »krigeriske Imperialister«, men bag Kulisserne rø- ber sig de nye Bestræbelser: Magthaverne er selv begyndt at tvivle paa »Magtens« Løsninger.

*

Det Tvelys, der karakteriserer vor storpolitiske Situation, er et memento for de smaa Nationer — ogsaa for et Land som Danmark. Som vi ved, er det danske Folk ikke ukendt med bratte Kursændringer i sin Udenrigspolitik. Efter Nederlaget i 1864 slog det ind paa en Neutralitetspolitik, der varede ved til 1940; med Hitler-Tysklands Besættelse af vort Land blev der gjort Ende paa en Epoke, der helt havde baaret det danske Folks egen Signatur, og i 1945 — efter Tysklands Fald, var det indlysende, at Danmark igen stod over for en Kursændring i sin Udenrigspolitik, en Tilbagevenden til Neutralitets-Politiken var udelukket, Verden omkring os var blevet en anden, ogsaa vi selv var blevet anderledes, især under Indflydelse af den danske Modstandsbevægelse.

Danmarks Ønske var dengang Oprettelsen af et nordisk Forsvarsforbund, men de mange Forhandlinger, der blev ført mellem de tre nordiske Lande, strandede paa de norske Betænkeligheder, Norge vilde sikre sig de angelsaksiske

Landes Beskyttelse, og derefter gik Sverige og Danmark hver sin Vej: Svenskerne valgte at fortsætte deres »væbnede Neutralitet«, og Danskerne gjorde det største Spring, de endnu har gjort i deres lange Historie: de tilsluttede sig det nyligt dannede Forsvarsforbund, NATO.

Det skortede dengang ikke paa advarende Stemmer i vort Land, en saa profileret Politiker som Christmas Møller fra-raadede Optagelsen i Atlantpagten — Danmark skulde se sin Opgave i at formidle mellem de stridende Parter, og troværdig som Formidler er kun den, der ikke selv tilhører nogen Blokdannelse; mente altsaa Christmas Møller.

I Dag er det ikke svært at se, at ethvert Forsøg paa Formidling dengang havde været dømt til Fjasko; ingen af de »Store« ønskede Formidling paa dette Tidspunkt, man troede paa »die Politik der Stærke« og vilde tvinge sin Modstander i Knæ, paa andre Betingelser ønskede man ingen Fred. Hvis der nogensinde er blevet leget med Ilden, da i Aarene fra 1948 (Berlin-Krisen) til 1962 (Kuba-Krisen). I Dag maa vi kalde det et Mirakel, at vi i disse Aar undgik en 3. Verdenskrig, Politikere og Diplomater bevægede sig »paa Afgrundens Rand« (mr. Dulles), og Presse og Folkestemninger forkyndte Korstog, men Krigen udeblev — var det Frygten for Atombomben, der reddede os? ikke en ny Indsigt overfor Krigens Vanvid, men Rædslen for Udslettelse?

Hvorom alting er: Eksplosionen fandt ikke Sted, og en lettere Afspænding lod sig notere — noget var blevet anderledes, fremfor alt og som allerede nævnt: Tonen mellem Moskva og Washington er blevet en anden. Endnu kan der ikke tales om en »Forandring i Verdensoffentlighedens politiske Bevidsthed«, Hundene gøer stadig, men Løverne ligger med halvlukkede Øjne — de ønsker øjensynligt Fred.

Med andre ord: Havde Christmas Møller levet i Dag, vilde hans Tanker om Danmark i Formidlingens Tjeneste ikke have svævet i Luften, tyve Aars bitre Erfaringer og et desillusioneret Verdensdiplomati vilde tværtimod have skabt Grundlag for Ideens Virkeliggørelse. — I Foraaret 1949 stod Danmark overfor Valg af Forbundsfæller — og valgte NATO; om knapt fire Aar staar samme NATO igen

til Debat: skal det opløses eller fortsætte under andre Former? vil nye Nationer træde til og andre trække sig tilbage?

Jeg tror, vi er mange der mener, Danmark i 1969 burde træde ud af NATO, ikke for som neutrale at navigere mellem Skærene, men for at anvende de Kræfter, der herved blev sat fri, i Formidlingens Tjeneste. Vi havde ikke dermed valgt den lettere Vej og maatte utvivlsomt vente Protest fra tidligere Forbundsfæller; Troen paa den stadig voksende Oprustnings haabløse Foretagende er fortsat indiskutabel for de ledende Politikere i nærsagt alle Lande, men samtidig ved vi ogsaa, at Jordens Milliard-Befolkning sukker efter Formidling og Fred.

Men hvorfor Danmark? hvorfor skulde vi Danske være de første til at bryde ud af Oprustningens onde Cirkel — et ubilligt Forlangende! maaske slet ikke saa ubilligt endda. Bedre var det naturligvis, hvis samtlige europæiske Lande lagde sig i Spidsen her, Europa skylder Menneskeheden en Verdensfred. Det var os Europæere, der gennem den moderne Teknik revolutionerede Krig, uden den europæiske (og amerikanske) Genius havde de to Verdenskriges Massemyrderier været utænkelige.

Men de europæiske Nationer er for Tiden kun enige om meget lidt og allermindst om et Freds-Initiativ; skal et saadant Initiativ forsøges, maa det komme — ikke fra de »Store«, men fra de svageste, og til dem vil Danmark altid høre, ogsaa naar det opruster over Evne. Ingen behøver at tænke ilde om det danske Folk, fordi det søger Sikkerhed, for saa vidt var den forfjamskede Tilslutning til NATO en forstaaelig Handling. Men i Dag, 16 Aar senere, er »Sikkerhed« blevet et tvetydigt Ord: staaende i NATO's Rækker føler vi os under Beskyttelse af de »Store«, men samtidig maa vi erkende, at de samme »Store« ikke mere formaar at bestemme Kursen — de vil utvivlsomt Fred, men forbereder Krig.

Skal Strømmen vendes her, maa Initiativet øjensynligt komme — ikke fra vore Politikere, men komme neden- og indefra, fra Folket selv. Her vil jeg igen vende Søgelyset mod Danmark: i mangt et Udland er det lille danske Folk

kendt for dets Andelsvæsen og Folkehøjskoler, vi har snart hørt det saa tit, at vi begynder at ængstes for vor Berømmelse paa dette Punkt. Men sikkert er det, at den danske Hverdag er præget af denne »Underskov«, vi mærkede det ikke mindst under Besættelsen: da Landet var uden Regering og den øverste Myndighed laa i Fjendes Hænder, forblev det danske Folk intakt helt ud i Samfundets mindste Forgreninger, opdraget til Selvstyre fandt der ingen Opløsning Sted under Fremmedherredømmet.

I denne Sammenhæng en Anekdote: Faa Aar efter Krigens Slutning besøgte en russisk Professor en dansk Bonde, Russerens Interesse gjaldt den danske Svineavl. Efter at have set og beundret Gaardens Grise spurgte Professoren: Hvordan opnaar man et saadant Resultat? Bonden svarede: det er vor Hemmelighed; men selvom jeg indviede Dem i vore Fodringsmetoder, vilde det ikke gavne Deres Grise — Rusland maatte først have haft en Grundtvig.

Jeg forstaar mig ikke paa Svineavl, lige saa lidt eller endnu mindre end den russiske Professor, men jeg har en Anelse om, hvad Grundtvig har betydet for os Danske; hvis noget Folk i nyere Tid er paavirket, til Bunden i sit Væsen præget af een Mand, da det danske Folk. Man strides den Dag i Dag om Grundtvigs Meninger, og det skal efter Sigende være meget interessant; hvad der ikke kan strides om, er hans Betydning for det danske Folk og Samfund. Med Grundtvig fik *menig Mand* i hidtil ukendt Grad Troen paa sig selv — uden at føle sig fristet af Hero-Nykker, Forkyndelsen af Menneskelivet — »med lige Værdighed i Borg og Hytte«, blev Optakten til det Borger- og Folkeliv, der i Dag er Soklen under de Danskes Hus.

Meget har forandret sig, i Danmark og i Verden, siden Grundtvigs Dage, men det bestaaende i hans Budskab lever fortsat sit Egetliv, lige saavel i Modstandere som hos Tilhængere — ved nærmere Eftersyn af følgende Grund: paa eller fra et tidligt Tidspunkt i dets Historie var det danske Folk baaret af Menigmand; paa Tinge havde hans Ord Vægt, og i Handling var hans Arm den stærkeste. Med andre Ord: Danskerne var »Grundtvigianere« adskillige

Aarhundreder før Grundtvig selv blev født — ikke saa sært, at han fandt Gehør for sin folkelige Forkyndelse, et Budskab der viste Folket Vejen tilbage til sig selv.

Og saa tilbage til vort Emne: Danmark som Formidler i den nuværende Verdenssituation. Spørgsmålet vi maa stille her, er dette: Har Menigmand (eller Lægfolket) Mulighed for at yde en væsentlig politisk Indsats i en Situation, hvor alle vore »Fag-Politikere« er lammede, fordi de altid maa spille Stormagternes Kort? Kan det danske Lægfolk, der som ovenfor nævnt paa et tidligt Tidspunkt i vor Historie var et Politikum, i vor nuværende Situation yde en Indsats ud over Landets egne Grænser? (Med »Lægfolk« menes her alle Ikke-Fagpolitikere, fra Universitetsprofessoren til Gadefejeren.)

Spørgsmålet stilles ikke af akademisk Interesse, men er meget mere et SOS-Signal: Vi befinder os i en Situation, hvor en forrykt Magthaver eller et ondt Lune af Skæbnen kunde bevirke Ødelæggelser af Verdensomfang, og staaende overfor en saadan Trussel spørger vi hinanden: Findes der Reserver — i Danmark og alle Lande, Kræfter, der sammenlagte var stærke nok til at lægge Roret om paa Verdens Skib? i bekræftende Fald maatte vi nu — med en let Ændring af Ordlyden, gentage det gamle Raab: Lægfolk i alle Lande, forener Eder!

Tænker vi igen paa vor egen Situation og det danske Lægfolk i den; om fire Aar skal vi tage Standpunkt til NATO: Udtrædelse eller fortsat Medlemskab? For vore Politikere næppe et Problem, U. S. A. taler allerede nu om en Styrkelse af det »atlantiske Fællesskab«; at samme »Styrkelse« kun vil øge Raadvildheden i Verden, kan ingen Politiker tillade sig at indrømme, Styrke var altid et Nøgleord for Magthaverne, ogsaa naar det betød Nøglen til Krig.

Lægfolket kan altsaa vide det, allerede i Dag: i Kampen for vort Lands Udtrædelse af NATO vil vi ventelig have vore Politikere imod os. Er en saadan Kamp tænkelig — og mulig? Vi har i Danmark som i andre demokratiske Lande de Politikere, vi selv har valgt, Lægfolket og Magtens Udøvere er ikke som i Enevældets Dage to Grupper

med højst forskellige Interesser, Folk og Folketing er af samme »Kød og Blod«, og under almindelige Forhold er en revolutionerende Konflikt utænklig i et sundt Demokrati, Regeringer kan gaa, men de folkevalgte Politikere bliver.

Under almindelige Forhold.

Men i Katastrofe-Situationer? tilbageskuende vil enhver Historiker let kunne paavise, hvor og hvornaar der opstod en farlig Situation, hvis bitre Følger kunde have været undgaaet, hvis Lægfolket havde været vaagen, og Folket havde rejst sig. Tænker vi her paa Tysklands sorte Dag, den 24. Marts 1933, Dagen da Hitler forlangte af Rigsdagen og fik gennemført den »Ermächtigungsgesetz«, Magtbeføjelseslov, der tillod ham at regere uden Rigsdagens Kontrol — Dagen da Parlamentet afsatte sig selv. — En Menneskealder senere er det indlysende for enhver politisk tænkende Borger, at Lægfolket i Tide burde have rejst sig — ikke bare imod Diktatoren, men ogsaa imod den folkevalgte Rigsdag, der ikke saa Faren — eller saa den, men lukkede Øjnene, haabende paa et Himlens Mirakel.

Og hvad andet gør vore Politikere i Dag? Aar for Aar øges Udgifterne til Oprustningen, Tanken om den uundgaaelige Krig, der ikke maa komme, er blevet en Tvangstanke i alle Sjæle, overalt søger man at slukke Ilden med Benzin, og Krigen rykker nærmere — vore Politikere ved det, men haaber paa et Mirakel.

Det er paa denne Baggrund, Tanken om Danmarks Udtredelse af NATO maa prøves; Magthavernes Afmagt tvinger Lægfolket til at tænke selv — i givet Fald at handle. Ingen (bortset fra doktrinære Pacifister) kan være uvidende om, at Afrustningen er forbundet med Risiko, Russerne har virkelig Angst for Vesten, og Angsten gør aggressiv; i de vestlige Lande er Forholdet det samme: man frygter det mægtige Sovjetrusland — og slaar paa Sværdet.

Forsøger vi at tænke vore Tanker til Ende: den, der først afruster, kunde blive overrumplet af Fjenden — kundel! Hvad gør vi, staaende over for Valget: Atom-Krigen eller

en eventuel Besættelse af fjendtlig Magt? Mit Svar er dette: det sidste maa vælges. Enhver Generation skylder det næste Slægtled Muligheden for et Liv, bittert eller lykkeligt — et Liv. Med Selvmordet (Atom-Krigen) har vi ikke blot taget vort eget Liv, vi har ogsaa myrdet de kommende Generationer, vi har stillet os i Guds Sted og vil raade over de Skæbner, der ligger i Skaberens Haand.

(For at undgaa unødige Misforstaaelser — en Parentes; det ligger nær at drage en — ganske vist ugyldig Sammenligning her: Hitlers Terror-Regimente, »hele« Menneskeheden rejste sig imod det — var det en Misforstaaelse? Spørgsmaalet er irrelevant, Hitler besad ikke Atombomben, og det er Fanden til Forskel; han kunde paaføre Millioner usigelige Lidelser og Død, men han kunde, som figura viser, *ikke* træffe Afgørelser paa de kommende Slægters Vegne, Modstanden mod Hitler kunde ydes for Fremtidens Skyld, med Atom-Krigen er Fremtiden udelukket.)

Den egentlige Aarsag til, at nogen kunde tænke sig en Atom-Krig som det mindst ulykkelige af to Onder, finder vi sandsynligvis i en manglende Fantasi; vi kan ikke forestille os den totale Udslettelse, intet i vort Erfaringsliv, heller ikke naar vi tager Historien til Hjælp, intet kan udmaale den Tilintetgørelsens Intensitet, der ikke bare bestaar i Milliarders Død, men ogsaa i de faa overlevendes forgiftede Liv; vi kan ikke forestille os en Verden, der ligner et Maanelandskab, og hvor de endnu levende er mere at beklage end de døde.

Her maa jeg knytte en Bemærkning til Citatet fra Professor v. Weizsäcker; han udtalte: »Hvis denne Begivenhed (Nedkastningen af 100 Atombomber) ikke vil have den helt store Atom-Krig til Følge, vil den maaske kunne fremkalde en Forandring i Verdensoffentlighedens politiske Bevidsthed.«

Jeg tror, den tyske Atomforsker med denne Betragtning befinder sig paa et Vildspor. Tanken om, at en begrænset Katastrofe (Nedkastningen af de 100 Atombomber) maaske vilde skabe en ny politisk Bevidsthed i de Overlevende, forekommer mig ikke overbevisende; endnu er det aldrig

lykkedes at uddrive Djævelen med Beelzebul, og det bliver ikke et stigende Vanvid, der bringer Menneskene til Fornuft, skal der være noget Haab, maa vi sætte vor Lid til helt andre Kræfter — et roligt Omdømme, en taalmodig Afprøvning af alle Muligheder og fremfor alt: en varm og levende Tro paa, at Menneskene har faaet Forstandens og Hjertets Evne — ikke til at nedbryde Livet, men til at forvandle alle Konflikter til nye Livsbetingelser for Jordens Skabninger.

*

Jeg forsøger at samle Traadene: Vi lever i en spaltet Verden — her tænkes ikke saa meget paa Opdelingen i »Øst og Vest«, en Spaltning, der i Dag sandsynligvis betyder mindre eller er ufarligere, end mange tror. Heller ikke tænker jeg i denne Sammenhæng paa Kløften mellem »Nord og Syd« — mellem de Besiddende og de Besiddelsesløse, en Kløft, der utvivlsomt i kommende Tid vil volde Verden et stigende Besvær. Nej, her tænkes paa Spaltningen mellem Lægfolket (Millionerne) og de faa ansvarlige: Politikere plus Militæret.

Under almindelige Forhold — i rolige Tider, bestaar der ingen alvorlig Konflikt mellem disse Instanser, da gælder Slagordet: Vi (Lægfolket) har de Politikere og det Militær, vi selv har valgt at have; men i truende Situationer er dette pludseligt anderledes, da trækkes der en usynlig Linie mellem de »Vælgende« og de »Valgte«, Lægfolket bliver stumt, mens Politikerne og Militæret taler højt og besværgende, gør det under Parolen: Nu maa vi holde sammen! Saadan kunde Krige bryde ud mod Folkets Vilje, Millioner maatte lade Livet, fordi en lille Klike, bestaaende af Politikere og Generaler, var indfanget af Magtens magiske Automatik.

Skal det blive saadan ved? Sandsynligvis — hvis ikke Frygten for en Atom-Krig i sidste Øjeblik vækker Lægfolket i alle Lande. Men tænker vi igen paa os selv — det danske Folk; her er slaet til Lyd for, at Danmark i 1969 trækker sig ud af NATO — vel at mærke med den Begrundelse, at vort Folk til Gengæld stiller sig i Formidlingens Tjeneste:

at »træde ud« vilde altsaa i dette Tilfælde være ensbetydende med at »træde an«. Den logiske Følge af en saadan Beslutning vilde være, at den danske Stat nedlagde sit Forsvarsministerium til Fordel for et Formidlingsministerium. Tanken vil i Dag forekomme de fleste absurd, nogle vil sige forbryderisk — om en Menneskealder kan den forekomme selvfølgelig.

Nu er intet gjort med et Formidlingsministerium, hvis vi ikke har Formidlere, og det har vi ikke i Dag, Danmark er for Øjeblikket lige saa lidt som noget andet Land rustet til en Kamp for Freden; vi mangler Viden, mangler Erfaring og maatte derfor iværksætte en Konfliktforskning, der vel at mærke ikke bare saa sin Opgave i at udklække Ekspertter, vor nuværende desperate Situation kan ikke mestres af Viden alene, *Medviden*, en forbindtlig Verdensbevidsthed er en Forudsætning for, at vor Konfliktforskning bliver et Politikum, en Indsats for Verdensfreden.

Med andre Ord: det er ikke gjort med — ved vore Universiteter at oprette et Fakultet for Konfliktforskning, selvom det set med mine Øjne vilde være en naturlig Begyndelse; men samtidig maatte der vækkes en Erkendelse af, at med Atombomben og den moderne Teknik overhovedet er der skabt en Situation, der gør alle Statsgrænser illusoriske — for saa vidt illusoriske, som enhver Krig i kommende Tid er Borgerkrig. Det har vi længe vidst — teoretisk, men i Praksis opfører vi os stadig, som var den enes Død den andens Brød, en Fejlslutning, der før eller senere kan blive Anledningen til vor Verdens Tilintetgørelse.

Og derfor: skal vi undgaa det store Sammenbrud, forudsætter det et »Sammenbrud« i vor nuværende politiske Tænkning. Saa længe vi f. Eks. tror eller tænker, at Kommunisternes Undergang vil betyde vor egen Redning, har vi intet forstaaet; det samme gælder naturligvis de Kommunistere, der mener, deres Lykke er gjort, naar bare Kapitalismen forsvinder; vor Lykke hænger i een Traad, og den, der klipper Traaden over, kan blive skyldig i Menneskehedens Undergang.

Ethvert Drama har sin skjulte Kerne, der først bliver

helt synlig i Kulminationens Øjeblik. Det samme gælder utvivlsomt vort eget Verdensdrama, der kunde bære Overskriften: Graver vi vor egen Grav? Ingen af os kan præcist fixere Ondet, Kulminationens Øjeblik synes ikke nær nok inde paa Livet, Helvede er endnu ikke over os; men vi aner ikke desto mindre, hvor vi skal søge Ondets Rod: i vor Utaalsomhed over for *den anden*, det være sig Kineseren, Europæeren, Amerikaneren, Negeren, — enhver har sin egen Yndlings-Fjende.

Denne Situation er ikke ny, Utaalsomheden er lige saa gammel som Menneskeslægten; ny er derimod Atombomben, nyt er det ogsaa, at nogle faa forblindede Politikere og Generaler uden Varsel kan forvandle vor Jord til en ubeboelig Klode. Paa Baggrund heraf maa Tanken om *Formidling* ses og bedømmes. Danmark som Formidler? set i Fortidens Belysning en tvivlsom Idé, men Ansigt til Ansigt med Øjeblikkets politiske Drama er Formidlings-Tanken lige saa virkelig som vore egne onde Drømme. Danmark er ingen Verdensmagt, og det er vor Chance. Forsøgte vort lille Folk Formidling paa Verdensplanet, maatte selv Fanden føle sig raadvild — her kan ikke være Tale om Rævestreger.

Karl Nielsen.

Kritik af marxismens religionskritik

Kritikken af religionen er forudsætningen for al anden kritik, skriver Karl Marx et sted, men, fortsætter han, denne kritik er for Tysklands vedkommende i alt væsentligt afsluttet. Det var i 1844. Nu mere end 100 år senere skulle det religiøse stadium i menneskehedens historie så forlængst være tilbagelagt.

Der har imidlertid i de allerseneste år været en tendens til at sætte spørgsmålstegn netop ved det, der for Marx selv og for talrige arbejderbevægelsesfolk af den gamle skole var afsluttede og fastslåede sandheder, som man ikke behøvede at overveje. Der har været en tendens til snarere at undersøge marxismens skjulte tankerødder end det fuldt udfoldede system. Religionskritikken er en af disse hidtil skjulte tankerødder. Man kan også sige, at religionskritikken netop bliver aktuel i det øjeblik, samfundene når en sådan udviklingsgrad, at religionen i følge marxismen selv burde uddø — og den så alligevel ikke gør det. Enten må der da være en fejl i religionskritikken, eller også er der fortsat fejl i samfundsforholdene, der nødvendiggør den religiøse illusion. Spørgsmålet rejser sig — med Villy Sørensens formulering — den dag mennesket får frihed nok (hvad enten dette sker i den socialdemokratiske velfærdsstat, i den kommunistiske fremtidsstat eller i en helt tredje form for socialistisk samfund), »den dag er der grundlag for at erfare, om mennesket er frit af væsen, om mennesket kun bliver slet af slette forhold, eller om det krigeriske syndige væsen, historien kender, ikke er det fremmedgjorte menneske, men mennesket selv«.

Dette spørgsmål behandles på en bred historisk-filosofisk basis i en bog af den tyske teolog Helmut Gollwitzer. Bo-

gens titel er »Die marxistische Religionskritik und der christliche Glaube«. Jeg forholder mig ikke ukritisk til denne bog, den undgår ikke de fromhedens attityder og den filosofiske svulstighed, der er så stærk i tysk tradition, men det er dog samtidig et radikalt opgør fra en mand, der kender til marxismen både fra teori og praksis, og et opgør, der gennemføres ikke for at affærdige marxismen, men for at rense den og befri den fra falske problemstillinger. Jeg finder derfor god grund til at gøre opmærksom på denne bog.

Selvom religionskritikken er en sag, Marx gør sig færdig med i indledningen til sit forfatterskab, er den alligevel af vital betydning for hele det senere tanke-system og for den politiske praksis. Jeg skal påpege i det mindste fire aspekter i religionskritikken:

Først er der Marx' egen analyse af religionen som det borgerlige samfunds egentlige åndelige udtryk. Det borgerlige samfunds grundlæggere mente at have befriet samfundet som sådant for religionen ved at forlægge den fra den offentlige sfære til den private, ved ikke længere at lade samfundet som sådant have noget ansvar for borgernes religiøse forhold. I virkeligheden lader de selve den borgerlige statsmekanisme overtage religionens funktion, idet den bliver formidler mellem enkeltmennesket og det fællesmenneskelige. Dertil kommer, at den egentlige religion, den private, dog stadig har en afgørende offentlig funktion. For besidderne i dette samfund er religionen stadig en garanti for ulighedens opretholdelse, for den uforanderlighed i menneskets væsen og i den sociale struktur, som tillader at de selv kan holde sig ved magten. Den er på den anden side en trøsteinstans, som kan give god samvittighed midt i alle samfundets uretfærdigheder. Man slås som rovdyr i hverdagens jungle, man bliver mild og fællesskabssøgende i søndagens gudstjeneste. For de undertrykte i dette samfund er religionen også en nødvendighed. Den giver tålsomhed, den forsøder den urimelige tilværelse, den bevirker, at man betragter kriser, arbejdsløshed og krige som uundgåelig skæbne, man må finde sig i.

Religion er i følge Marx intet i sig selv, men den er i det kapitalistiske samfunds elendighed det stærkeste symptom på denne elendighed, den er en åndløs verdens falske åndelige indhold, den er folkets opium.

Religionskritikken udspringer for det andet af arbejderbevægelsens praktiske erfaringer og af den politiske kamps krav. Fjendtligheden over for kirke og kristdommen blev en fast bestanddel af arbejderbevægelsen, fordi erfaringen gav arbejderne al grund til at tro på Marx, når han definerede religionen som et klassekampsfænomen, et middel i de besiddendes hånd til at dysse arbejderne i ro eller til at forvirre dem, så de ikke så deres vilkår som samfundsskabte og foranderlige.

Dette er blot en konstatering af ubestridelige kendsgerninger fra 19. årh.s historie. Men Gollwitzer går et skridt videre, idet han peger på, at selve revolutionsbegrebet i marxismen forudsætter, at religionen vurderes som en illusion. Revolutionen forstås nemlig i marxismen som menneskets evne til at opbygge det nye samfund, og dette kan kun ske, når den revolutionære kan være sikker på, at alle samfundskræfter står til hans rådighed. Enhver faktor, der unddrager sig hans herredømme, ethvert principielt uforanderligt fænomen, er vidnesbyrd om en afmagt, der gør hans totale hengivelse til revolutionens sag meningsløs. Derfor er der f. ex. i den russiske revolutionære bevægelse før 1917 ikke blot tale om et erfaringsbetinget, udmærket begrundet had til den eksisterende kirke, der er også tale om et dogmatisk gudløshedsforhold, som er en forudsætning for det revolutionære kampfællesskab. Gudløsheden er forudsætningen for troen på revolutionens altomskabende karakter. Skulle gudløsheden være en illusion, måtte revolutionen også blive det.

Religionen må for det tredje bekæmpes, fordi den er antividenskabelig og virkelighedsforflygtigende. Marx var som alle store systemskabere et barn af en lang forudgående udvikling, og i sin hævde af videnskaben som den eneste vej til sand erkendelse er han positivismens arvtager. Mens man i menneskehedens barndom havde kunnet nøjes med

myter og sagn og i ungdommen havde hengivet sig til omfattende spekulativ filosofi, så var man ifølge positivisterne nu endelig i det 19. årh. nået frem til det punkt, hvor alt kunne opbygges på den positive videns sikre grund. Man havde erobret universet med denne viden, nu stod tilbage at erobre mennesket selv og dets sociale verden igennem historie, psykologi og sociologi. Denne holdnings kærne er en lidenskab for det gribbare, det sanselige, en tro på tilværelsens gennemskuelighed, en overbevisning om at der ikke gives nogen grænse for den menneskelige erkendelse, og erkendelsen er som i al rationalisme et rent kvantitativt begreb, dens sandhedskvalitet er på forhånd udbestridt. Set i forhold til dette er kristendommen selvfølgelig ren reaktion, en ynkelig klamren sig til de huller, der endnu findes i den menneskelige viden, en flugt ind i åndelighedens forvirring og dunkelhed. At komme ud af denne religiøse tåge var at komme ud i virkelighedens klare lys.

Religionen er endelig hos Marx en hindring for personlighedens udfoldelse. Marx var en nyskaber i sin hævvelse af det enkelte menneskes afhængighed af samfundet og fællesskabet. Men han er paradoksalt nok, gør Gollwitzer opmærksom på, samtidig fuldt og helt et barn af det individualiserende, personlighedsdyrkende 19. årh. »Et menneske er først sig selv, når det står på egne fødder, og det står først på egne fødder, når det kan takke sig selv for sin existens. Et menneske, der lever af en andens nåde må betragte sig selv som et afhængigt (og dermed ufrit) væsen«, hedder det et sted hos Marx. Når mennesket i kristendommen blev gjort totalt afhængig af en skabende og frelsende Gud, så var det for Marx at se blot en yderste konsekvens af alle de jordiske afhængighedsforhold, og følgen var som også ved social undertrykkelse og afhængighed, at mennesket blev en slave, en træl, der kvalte sin egen person og dens muligheder for udfoldelse for at takkes den overmægtige guddom, som krævede underkastelse. Gud skulle for den kristne være hele virkeligheden og følgelig tømtes personen selv og hans verden for realitet.

Nu er det jo meget muligt, at konflikten mellem marx-

isme og kristendom skal fortsætte. Der kan meget vel være tale om en modsætning, som man ikke skal forsøge at udsone. Men det må i så fald være i begge parters interesse, at dette sker på et holdbart grundlag. Og her ligger landet nok sådan, at i hvert fald visse teologer som f. ex. Gollwitzer ved betydeligt mere om moderne marxisme end marxisterne ved om moderne teologi, med det resultat, at marxisterne angriber en kristendomsform, som måske nok rent empirisk stadig findes, men som forlængst har mistet indflydelse og fremtidsbetydning. Altså slås marxisten med vejrmøller, og det kan ofte være svært at tage ham alvorligt.

Det var f. eks. meget forståeligt, at den arbejderbevægelse, der udkastede en konkret plan for en ny samfundsorden, måtte vende sig mod en kristendomsforståelse, der gjorde denne verden til noget ligegyldigt i forhold til det sande og egentlige gudsrige inde i sjælene, denne åndelighedsreligion, hvis eneste ydre udtryk for det sociale og medmenneskelige var almissen, godgørenheden.

Men det, man således vendte sig imod, var jo netop borgerskabets ideologiske udlægning af kristendommen, netop en bestemt historisk form af kristendommen, hvis relativitet den marxistiske analyse afslører. Hævdelsen af relativiteten må i dag vendes mod marxismen selv. Er forholdene i øvrigt forandret, er også tolkningen af kristendommen en anden i dag end for 100 år siden. Om noget sted er åndelighedsreligionen og almisseholdningen til de sociale problemer afsløret i nutidig teologi. Om noget sted træffer man i nutidig forkyndelse ud fra denne teologi en hævde af dette liv og denne ene verden som det, man ikke må flygte fra, hvis man vil forstå, hvad kristendom er.

Der findes i dag intet, der hindrer den kristne i at kæmpe på samme front som marxisten, når det gælder protesten mod menneskets udnyttelse af medmennesket, og når det gælder at turde forestille sig nye og andre former for menneskeligt samliv end dem, vi kender i de vestlige kapitalistiske produktionssamfund.

Dermed være så ikke sagt, at enhver modsætning kan ophævet.« Der er stadig udfra moderne teologi et kri-

tisk forbehold over for marxismen, men et forbehold som vel at mærke netop kan have til hensigt at fastholde marxismens egentlige anliggende. Det kritiske forbehold hos Gollwitzer kommer, når han hævder, at utopien kan overanstreges ved at blive gjort til en politisk messianisme. I utopien ser man ind over grænserne og lader det sete blive en inspiration for politisk handling, i den politiske messianisme forlanger man slettelse af alle grænser, en altomfattende virkeliggørelse, en omkalfatring af hele tilværelsens karakter. Men er man bundet til evangeliet, siger Gollwitzer, fastholdes man i en skepsis, i en viden om grænserne for det menneskeligt opnåelige. Ikke således forstået, at man så kun kan acceptere lidt social reformisme, men således at man ved noget om det nederlag, der venter alle menneskelige bestræbelser, uden at disse derfor bliver meningsløse. Denne skepsis er ikke en svaghed for den politisk handlende, siger Gollwitzer. Det er tværtimod den, der sværmerisk vil sprænge alle grænser, som bliver uduelig til at skabe nye sociale former. Den, der lærer at skelne mellem det foranderlige og det uforanderlige, den, der bringer en viden om grænserne med ind i sin politiske handling, er fri for at svinge mellem overmod og desperation, fri for at kræve alt eller intet. Det er kun en viden om grænserne, der gør mennesker duelige til socialt fællesskab. Ikke blot oprør og modstand, siger Gollwitzer, men også tålmodighed og tilgivelse hører til de nødvendige menneskelige holdninger — og gør det altid uanset samfundsform.

Det er ikke absoluthedskravet, der frigør mennesker til politisk handling, men derimod den relativiserende analyse af det bestående, det har mange marxister grundigt glemt, hvad enten de nu har sat sig til rette på *det* bestående, de selv har skabt, eller de har hengivet sig en fanatisk forestilling om betydningen af deres egen verdensomvæltende mission.

Det er forståeligt, ja mere end det, at marxisterne har protesteret mod en kristendomsforståelse, der i spiritualisme og anti-videnskabelighed, ville klamre sig til hullerne i vor viden for der at få plads til sin egen gudsforestilling

eller som ville gøre Gud til en underafdeling af begrebet ånd, en mystisk åndelig substans, der unddrog sig forskning og erkendelse. I denne protest mod det 19. århundredes kristendomsforståelse vil jeg hævde, at marxisten har været en slags advocatus dei. Hvorfor skulle man dog have noget tros- og tillidsforhold til et sådant blegt gespenst, hvorfor skulle man i Guds navn acceptere en sådan virkelighedsflugt? Men i dag tror jeg næsten, at marxisten også her kæmper på forladte skanser. For det er jo et spørgsmål, om ikke netop materialismen er den kristne skabelsestros virkelige konsekvens, om ikke det er overbevisningen om en skaber uden for alt skabt, der bevirker, at man kan betragte det skabte som radikalt materielt, noget man hverken behøver at lægge åndssubstanser ind i eller — for nu at vende brodden mod marxisten selv — mystiske udviklingssubstanser. Gollwitzer udtrykker det et sted i sin bog meget klart således, at der i hvert fald ikke ud fra kristendommen kan rejses nogen protest mod den i al moderne videnskab — også den teologiske — indbyggede ateisme, det grundprincip, at man forklarer det kendte ved det mere kendte og det ukendte ved det allerede kendte. Den kristne tro kender ikke Gud som et ekstraordinært fænomen, et slags uvidenskabeligt trumfkort ved enden af enhver videnskabelig undersøgelse. Der Gott es gibt, gibt's nicht, hedder det et sted i Gollwitzers bog.

Derimod går der nok, hævder Gollwitzer, en anden front, som det er vigtigt at få trukket klart op. Videnskaben bliver jo ikke puur og ren saglighed, blot fordi man fjerner en forældet metafysik, nye værdibestemmelser træder i stedet, eller videnskabeligheden bliver sin egen værdi og tror at kunne levere en altomfattende virkelighedsbeskrivelse. Hvis det blot er et spørgsmål om tid og om øget videnskabelig forståelse, indtil vi har lært at beherske vor verden og os selv til fuldkommenhed, hvis man påstår, at politiske handlinger kan begrundes videnskabeligt, at politisk videnskab kan forudbestemme vor fremtid, så er man ude i et uvidenskabeligt ærinde og gør sig blot skyldig i en ny form for virkelighedsflugt. Det er nemlig virkelighedsflugt at

påstå, at videnskaben kan udstyre mennesket med nogen form for ansvarlighed, hvormed han kan træde i forhold til verden omkring sig, og det er virkelighedsflugt at påstå, at verden eksisterer, uanset om mennesket viser ansvarlighed for den eller ej. Denne virkelighedsflugt giver vort århundrede os talrige eksempler på, ikke mindst blandt marxister og ikke mindst i såkaldte socialistiske lande. Jeg kan for en uddybning af denne tankegang henvise ikke alene til Gollwitzer, men også til den polske marxist Leszek Kolakowski.

Endelig Marx' afgørende definition af religion som trøst, som opium for mennesker og folk, hans lighedstegn mellem religiøsitet som det fremmedgjorte menneskes holdning og religion som denne holdnings selvskabte indhold. Dette kan i hvert fald ikke opfattes som en perifer tankegang i marxismen, for herpå hænger hele den forestilling om fremmedgørelsen, der spiller en så væsentlig rolle i dag. Det er nu een ting at konstatere, at bestemte samfundstilstande betyder en nedværdigelse af mennesker og kan føre til vidt udbredte sociale sygdomme, der kan spænde fra neurotiske lidelser for den enkelte til krig og hungersnød for hele folkeslag. Der er al mulig basis for i disse tilfælde at tale om det fremmedgjorte menneske.

Det er straks noget ganske andet at hævde, at enhver spænding mellem individet og samfundet er et vidnesbyrd om forkerte samfundstilstande, som følgelig bør ændres. Man laver en fejlslutning, når man fra studiet af sociale nødtilstande drager den konklusion, at udviklingens mål er en tilstand af harmoni. I analysen beskæftiger man sig på god videnskabelig vis med tolkningen af vor historie, i konklusionen kommer man med en påstand om menneskets og samfundets væsen, og det er uden videnskabelig ret at udlede det sidste af det første.

Man kunne med Gollwitzer spørge, om denne spændingen mellem individet og samfundet virkelig kun er en beklagelig mangel? Er det ikke en af årsagerne til det sovjetiske samfunds dødhed og stivhed, for slet ikke at tale om dets terrorprægede historie, at man har fortrængt den spæn-

ding, som holder samfundet levende? Er det ikke en af årsagerne til, at såkaldt socialistiske samfund ofte synes at ende i en endnu større fremmedgørelse, end den vi kender? Dermed intet forsvar for den form for spænding, der har været og stadig er mest fremherskende i det kapitalistiske konkurrencesamfund. Det ville være en grov påstand, at neurosen skulle være et sundhedstegn i et samfund. Men ville det ikke være en vældig befrielse for marxismen, om den kunne komme løs af sin romantiske drøm om den stat, hvor den enkelte smelter helt sammen med samfundet, og er man ikke nødt til at gennemføre denne frigørelse, hvis man vil gøre mennesket til centrum i sin politik i stedet for drømmen om det kommende menneske?

Man kunne også spørge: hvis man hævder, at enhver trøst er en illusion, har man så ikke dermed i virkeligheden ytret den principielle opfattelse af hele livet, at det skal være af en sådan art, at trøsten er overflødig? Det er jo igen een ting at konstatere, at mennesket lader sig trøste med en løgn. Et sådant selvbedrag må afsløres, og det er godt, når et menneske formår at drage konsekvensen af en sådan afsløring. En hel generation af mennesker, en hel epoke, kan vel også lade sig trøste med et helt konglomerat af løgne, som måske endda kaldes denne epokes kultur. Når et sådant konglomerat af løgne skal afsløres, får vi oftest en revolution.

Men det er straks noget ganske andet at hævde, at enhver trøst er løgn. Igen har man ikke længere erfaringen med sig, for man udtaler sig om noget, som man ingen erfaring kan have om på noget andet menneskes vegne. Hævder den revolutionære, at enhver trøst er løgn, må han også påtage sig at standse de spørgsmål fra mennesket, som kræver et svar på det, der ikke lader sig besvare, spørgsmålene om døden, om skylden og om den uretfærdighed, som ingen kan ændre eller afskaffe. Det er karakteristisk for sovjetisk socialrealistisk kunst, at netop disse spørgsmål forflygtiges, fortrænges eller direkte standses. De må ikke forekomme, for de er vidnesbyrd om, at livet er af en sådan karakter,

at det altid vil give mennesket anledning til at sørge og føle sig fremmed. Og så slår jo ikke engang den revolutionære trøst til. Så er livet af en sådan art, at det er menneskets ret at føle sig fremmed og ikke lade sig trøste af noget svar, som samfundet eller ideologien kan give. Og dermed er samfundsmagten uden svar på menneskers mest eksistentielle spørgsmål, og en distance viser sig mellem den enkelte og samfundet, som ingen ideologi kan slå bro over.

Diktaturet opstår ikke, fordi man med magt gør op med århundreders ophobning af politiske og sociale forbrydelser i et samfund, fordi man gennem et proletariats diktatur vil ophæve andre sociale gruppers århundredgamle diktatur. Diktaturet opstår, når en statsmagt påstår at kunne forandre tilværelsens karakter, at kunne ophæve menneskets sorg og standse dets spørgen efter en mening med sin existens.

At denne religiøse spørgen kan søges tilfredsstillet ved opium, selvbedrag og livsflugt, det kan marxisten og teologen nemt blive enige om. At noget sådant i rigt mål har fundet sted i det europæiske borgerskab gennem de sidste århundreder, kan marxisten med rette kræve, at teologen har syn for. Til gengæld må marxisten indse, at denne afsløring af den falske trøst slet ikke er nogen marxistisk opfindelse. At religiøsitet kan blive vildfarende og virkelighedsødelæggende, er kristen tale, om noget er det. Konflikten kommer først, når marxisten hævder, at religiøsiteten i sig selv er et sygdomssymptom i et menneske, mens den kristne må hævde, at det er svaret, som kan være enten sandt eller løgnagtigt. Er svaret løgnagtigt, eller søges det undertrykt og fortrængt, bliver religiøsiteten en vildfarende og dæmonisk kraft, som hvileløst kræver mere og mere for at holde sig i ro. Er svaret sandt, falder menneskets religiøsitet til hvile og breder sig ikke ud over hele tilværelsen med krav om, at samfundsordenen eller den politiske ideologi skal give svar på det, som det ikke er dens opgave at svare på.

Derfor er dette sande svar i Gollwitzers forståelse en

forudsætning for, at marxismen kan frigøres fra selv at blive en religion og bevares som en rationel analyse af de forhold i samfundet, som det ligger i menneskets magt at gribe ind i og ændre. Religionskritikken er altid nødvendig for at afsløre de falske guder, som mennesker hengiver sig til. Den må i vor tid ikke mindst rette sig mod mange marxisters forhold til Karl Marx og hans forskellige mere eller mindre falske profeter. Og det må den netop for marxismens egen skyld.

Niels Højlund.

Adenauers erindringer og erindringsforskydninger

Hjemme i en dagligstue i villaen i Rhöndorf ved Rhinen hopbevarer Konrad Adenauer i sit arkiv to dokumenter, som han tidligere gerne plejede at fremvise for interviewere og andre gæster. Det ene er det afskedigelsesbrev, hvormed den nazistiske rigsregering i 1934 afsatte ham fra posten som overborgmester i Köln. Det andet er den skrivelse, med hvilken den britiske militærguvernør i oktober 1945 fyrede ham som Kölns overborgmester paa grund af embedsforsømmelse, efter at amerikanerne et halvt aarstid i forvejen havde genindsat ham paa denne post. Adenauer vil kunne føje et tredje afskedigelsesdokument til sit politiske arkiv, selv om dets officielle ordlyd er knap saa direkte: Afsat som forbundskansler af koalitionsregeringens partier den 15. oktober 1963. Motivering: har været længe nok i embedet.

Konrad Adenauer havde ved sin tilbagetræden været regeringschef i fjorten aar og oplevede — som Bismarck i 1890 — at »blive gaet« som kansler. Bismarck »blev gaet« af kejser Wilhelm, Adenauer af de kristelige demokrater og de frie demokrater, som havde forenet sig om at tvinge ham bort og gøre Ludwig Erhard til hans efterfølger. Det skal blive interessant at se, hvad Adenauer selv har at sige om den arvefølgestrid, der udkæmpedes i Bonn, inden han i henhold til en regeringsaftale mellem koalitionspartnerne CDU og FDP nødedes til at indgive sin afskedsbegæring. Men dette faar vente til næste bind af Adenauers politiske erindringer, selv om man af hans offentlige og private udtalelser nok har en forestilling om, hvorledes han vurderer saavel »kongemagerne« i Bonn som sin efterfølger paa kanslerposten. Det er ikke blide tanker, der rører sig i hans

sind over de seneste aars begivenheder i det kristelig-demokratiske parti.

I det hele taget er blidhed ikke det træk, som i nogen form kan sættes i forbindelse med Konrad Adenauers politiske livsførelse. Gennem de mange aar, da Adenauer var sol og centrum i hele det politiske system i Vesttyskland, var det aldrig varme eller hjertelighed, der udgik fra hans person. Han var ikke populær i ordets almindelige folkelige betydning. Han var respekteret og beundret, som en streng Hausvater er respekteret og beundret af familiens undersaatte, og hans person blev i kristelig-demokratiske kredse dyrket med en forgudelse, der ofte og især i valgkampene gav sig hysteriske udslag. Den 5. januar fyldte han 90 og blev hyldet af det ganske land, men myten er blegnet; Adenauer maa opleve af sine egne at blive betragtet som en mindestatue over sig selv, og omfattes han med officielle udtryk for partiets veneration og respekt, saa møder han stadigt kraftigere modstand i sine forsøg paa at forlænge sin indflydelse. Dog skal man ikke vente, at han vil forholde sig politisk passiv, selv om han om et par maaneder, ligeledes ufrivilligt, ogsaa nedlægger posten som partiformand for den kristelig-demokratiske union.

Med den betydning og magt, Konrad Adenauer har haft i Vesttyskland, ville mange tro, at hans »Erinnerungen«, der i bind I gaar fra 1945—53, maatte være et spændende første klasses læsestof og en historisk kilde til viden om efterkrigstiden i forbundsrepublikken. Men Adenauer har et sælsomt forhold til sproget. Han kunne faa regeringerne i Washington, London og Paris til at give sig enorme politiske indrømmelser, og han kunne mestre forbundsdagen og undertvinge partierne og den offentlige mening — men han kunne aldrig forme en sætning, saa den sprogligt kom til at lyde. Han anvendte saa begrænset et ordforraad, at det i Bonn er en talemaade, at Adenauers Wortschatz kun bestaar af 1000 gloser. Om stilen og formen i Konrad Adenauers »Erinnerungen« siger den vesttyske forfatter Heinrich Böll i en anmeldelse, at selv en sekretærsuppleant i en kogleklub ville være i stand til at udtrykke sig bedre. En

tysklærer, skriver Böll, ville tøve længe med at bestemme sig for, om de Adenauer'ske erindringsers sætningsbygning og grammatik fortjener en saa høj karakter som $tg\ddot{a}$. Men maaske stiller Heinrich Böll for store krav til det tyske sprog eller i hvert fald til det tyske kanslersprog. Skønt det første bind af Adenauers erindringer er kommet i et oplag paa mere end 100.000 eksemplarer, tør man formode, at bogen nok mest staar til pynt i bogreolen i de mange hjem. Alle tyske anmeldere og kritikere har jamret sig over den kedsommelighed og træghed og tørhed, som kendetegner fremstillingen i Adenauers erindringer. Jævnfører man med Churchills og de Gaulles erindringsværker, saa fremstaar Adenauers arbejde med sine 589 sider som en mislykket lerkrukke mellem slebne karafler. Det kan være lidt vanskeligt at illustrere modsætningen mellem form og vægt i bestemte politiske afsnit af bogen; selv er jeg ved læsningen flere gange kommet til at tænke paa historien om den berømte ombryderfejl i en sjællandsk avis for mange aar siden, da bladet i stor opsætning paa forsiden bragte meddelelsen om det historiske møde mellem den tyske og den russiske delegation ved fredsforhandlingerne i Brest-Litovsk i 1917: Under spændt opmærksomhed tog nu den tyske delegationsleder, general Hoffmann ordet, idet han højtideligt rejste sig og paa sin regerings vegne erklærede: Den paa Raklevstien stjaalne herrecykle er fundet og kan afhentes paa politistationen.

Men naar man har græmmet sig længe nok over formen og stilen i Adenauers erindringer, saa er det jo trods alt et karakteristisk billede, der fremstaar af den forhenværende kanslers holdning til politik og samfundsliv i Vesttyskland i de første aar efter den anden verdenskrig. Karakteristisk ved det, Adenauer fortæller, og karakteristisk ved det, han ikke fortæller eller ved det, han omskriver paa sin egen maade. Den tidligere franske højkommissær i Vesttyskland Francois-Poncet har engang kaldt Konrad Adenauer »den store forenkler«. Forenklingen var Adenauers ypperste kunst som politiker og kansler. Han har haft og har en evne til at forenkler — og dermed forgrovede tingene som ingen

anden i tysk politik efter krigen. Han kunne, og gør det i sine erindringer, sætte begivenheder og beslutninger ind i et selvvalgt perspektiv, som afskar enhver debat og gjorde det umuligt for politiske modstandere og andre anderledes tænkende at faa ham i tale med argumentation. Argumentation var aldrig Adenauers sag. Som beviser for sin politiks rigtighed eller nødvendighed brugte Adenauer forenkledede dogmer og paastande og betydrelser — argumentation var for ham en overflødighed eller noget, som forvirrede begreberne.

En mand som Adenauer, der har oplevet kejsertiden, Weimar-republiken, Hitler-tiden og nu to aartier efter den anden verdenskrig — en saadan mand burde kunne fortælle samtiden noget dybt og fundamentalt om en udviklings sammenhæng og bidrage til at belyse, hvorledes nazismen kunne slaa rod i det tyske folk og gøre størstedelen af en nation til haandlangere eller medløbere for barbariet i denne Europas mørkeste mørketid. I Konrad Adenauers perspektiv skyldes nazismen følgende: Den hurtigt tiltagende industrialisering, koncentrationen af store menneskemasser i byerne og den deraf opstaaede rodløshed blandt menneskene gjorde vejen fri for den ødelæggende omsiggriben af den materialistiske verdensanskuelse hos det tyske folk. Den materialistiske verdensanskuelse resulterede uomgængeligt i en yderligere overophøjelse af magten og dermed staten, i hvilken magten koncentreredes og personificerede sig — og i tiltagende ringeagt for de etiske værdier og det enkelte menneskes værdighed. Marx-ismens materialistiske verdensanskuelse bidrog i meget høj grad til denne udvikling. Nationalsocialismen — konkluderer Adenauer — var intet andet end en til det forbryderiske dreven konsekvens af den materialistiske verdensanskuelse.

Her har man altsaa — hos Adenauer — sort paa hvidt, at ikke Hitlers nihilisme og angrebspolitik og herrefolksideologi og racevanvid, men Karl Marx' politisk-økonomiske samfundsteori var det, som gjorde Tyskland til et galehus.

Lige saa egenartet er Adenauers perspektiviske betragtning af aarsagerne til efterkrigstidens modsætninger mellem Sovjetunionen og vestmagterne og Vesttysklands genoprustning, som den blev besluttet i 1950. En vurdering heraf er ifølge Adenauer kun mulig, naar man kender den af Sovjetunionen forfulgte politik fra 1940 og i forstærket grad i tiden efter 1944—45. Inden for denne periode, hedder det i ekskanslerens »Erinnerungen«, havde Sovjetrusland gjort sig til herre over et kæmpemæssigt landomraade, dels gennem direkte erobring, dels gennem omdannelse af det paagældende land til en lydlig vasalstat.

Forklaret i dette perspektiv fortrænger Adenauer det ikke helt uvæsentlige aar 1941, da Hitler-Tyskland gik til krig mod Sovjetunionen, fra erindringen og løsriver fra sammenhængen selve aarsagen til, at de russiske hære ved slutningen af den anden verdenskrig stod langt inde i Centraleuropa og havde erobret halvdelen af det Tyskland, hvorfra krigen udgik. Naar en tysklærer ifølge Heinrich Böll højst ville give Adenauer tg÷ i tysk stil, saa ville det være interessant at vide, hvad en historielærer ville bedømme ekskanslerens historieskrivning til.

Adenauers erindringsforskydninger gælder ogsaa en ellers saa afgørende foreteelse som den tyske pengereform i 1948, en foreteelse, som skabtes af vestmagterne og sammen med Marshallhjælpen og Amerikas øvrige økonomiske bistand var selve fundamentet for skabelsen af den vesttyske stat og Vesttysklands materielle genrejsning. Pengereformen faar lige akkurat én sætning i forbifarten i sammenhæng med en næsten lige saa kort omtale af Berlin-blokaden. Til gengæld er bogen overfyldt af lange citater fra officielle breve, taler, erklæringer og skriftstykker i de mange kapitler, som tjener til at belyse Adenauers forhold til vestmagterne, først deres militærguvernører og senere højkommissærerne i det endnu okkuperede Vesttyskland. Og her er det endda kun facaden, vi faar at se — men dog en tilstrækkelig interessant facade til at formidle indtrykket af Adenauers meget energiske indsats for paa tyskernes vegne at faa standset demontagen af den tyske sværindustri, at faa

ophævet okkupationen og at faa forbundsrepublikken gjort til et suverænt land med adgang til den vestlige alliance i militær, politisk og økonomisk henseende. Det er helt uomtvisteligt, at Konrad Adenauer i sin egenskab af vesttysk kansler paa alle disse omraader har udrettet et kæmpe-mæssigt arbejde, som er kommet forbundsrepublikken til gode og paa afgørende maade har bidraget til, at nederlagets Tyskland paa saa kort tid kunne rejse sig til en økonomisk stormagt og en ny politisk og militær faktor.

Vi ser, hvorledes Adenauer med snildhed og dygtighed — og med udnyttelse af den modtagelighed, som i forvejen var til stede hos amerikanerne — i sit lands genrejsnings interesse benytter Stalin og kommunismen som skræmmebillede til at faa de allierede til at give Vesttyskland flere og flere indrømmelser, som fører til situationsforandringer og nye indrømmelser, der igen skaber forudsætninger for andre koncessioner. Oprustningen begynder med at skulle bestaa i oprettelsen af en frivillig hær paa 150.000 mand polititropper, og da de allierede højkommisærer spørger Adenauer, om man nu kan stole paa, at vesttyskerne vil skyde paa østtyskerne, svarer kansleren uden betænkning: Ja, skønt han samtidig paa dette tidspunkt — men her er vi mere inde paa erindringsforskydningerne — dementerer alle rygter og paastande om en vesttysk remilitarisering. Da saa endelig beslutningerne om Tysklands oprustning inden for en Europahær staar fast, maa Adenauer selvsagt gaa i forbøn for de tyske krigsforbrydere i de allieredes fængsler, thi, erklærer han, saa længe vestmagterne diffamerer den tyske soldat, vil det jo være utænkeligt, at tyske rekrutter og befalingsmænd vil melde sig til soldatertjeneste. Europahæren falder paa den franske nationalforsamlings modstand, men længe før, allerede i 1950, da Adenauer tilbyder højkommisærerne et tysk troppekontingent, er det Vesttysklands medlemskab af NATO, han i realiteten tænker paa og arbejder for. Med benaadningen af krigsforbryderne i 50'erne henter Adenauer en ny politisk sejr for et parti, hvis vælgere for størstedelens vedkommende er i fuld gang med at begrave deres egen fortid.

En af de første betydningsfulde love i forbundsdagen er loven om genansættelse af og erstatning til saakaldt fortrængte embedsmænd — d. v. s. nazistiske embedsmænd, der efter krigen blev interneret eller straffet af de allierede. Den er nu ikke med i Adenauers erindringer.

Under hele denne energiske indsats for Tysklands rehabilitering i militær og politisk henseende er Adenauer paa den indre front optaget af kampen mod det tyske socialdemokrati og dets leder Kurt Schumacher, en »nationalist paa marxistisk basis«, som ekskansleren kalder sin politiske modstander. I Adenauers perspektiv er kampen mod bolchevismen og Sovjetunionen og Walter Ulbricht i Østtyskland identisk med bekæmpelsen af det tyske socialdemokrati, og der er i erindringerne end ikke plads til en fodnote om Kurt Schumachers indsats for at forhindre, at den tyske arbejderklasse i Ruhr i massevis slutter sig til det kommunistiske parti.

Adenauers erindringsforskydninger hindrer ham ogsaa i at vurdere, hvilken betydning det havde, at det netop var Kurt Schumacher, der fik afværget, at hele den socialdemokratiske partiledelse i Østtyskland lod sig indkorporere i det tvangsoprettede socialistiske enhedsparti. Adenauers kamp mod de tyske socialdemokraters store lederskikkelse fortsætter ud over Schumachers grav — og det er da denne konsekvente og ubønhørlige kampmetode — og hans succes hos vestmagterne —, som sluttelig underminerer den socialdemokratiske partiledelses modstandskraft og faar den til at gøre det store omsving fra oppositionsparti til i praksis endnu et medløberparti.

Var oprustningen Konrad Adenauers største udenrigspolitiske sejr, saa var socialdemokratiets kapitulation for CDU hans største og mest betydningsfulde indenrigspolitiske triumf.

Der er en ting, som Konrad Adenauer i sine *Erinnerungen* giver en tænkende politisk læser noget specielt at tænke paa. Det er — og her vil jeg igen henvise til katoliken Heinrich Böll — modsætningen mellem at Adenauer i hele sin bog og i hele sin tid som partiformand og regeringschef

taler om »en politik baseret paa en kristen verdensanskuelse« og hans faktiske politik, som ikke i mindste maade har forbindelse med teologi og religion. Adenauer er som ingen anden i efterkrigstidens Vesttyskland en pragmatiker, en mand, der handler med de forhaandenværende reale politiske muligheder og tilvejebringer nye muligheder og skaffer sit land alle de haandgribelige indrømmelser og fordele, som det overhovedet er muligt at skaffe. Men med kristendom som verdensanskuelse har dette naturligvis ikke det ringeste at gøre, og naar Adenauer alligevel har kunnet placere sit parti som værende et tilsyneladende mere kristent parti end andre partier, saa er det meget dygtigt gjort — ikke mindst i betragtning af alle de mange ikke videre kristelige nazi-affærer, som har kendetegnet hans regeringstid.

At hans forhold til kristeligheden som politisk faktor ogsaa er pragmatisk, kan man læse i kapitlet om den første regerings tilblivelse i 1949. Da en særligt udvalgt parti-gruppe har godkendt Adenauer som kanslerkandidat, gaar han som mødets dirigent over til spørgsmaalet om, hvem der skal være forbundspræsident og foreslaar selv de frie demokraters partiformand, professor Theodor Heuss. En af de tilstedeværende CDU-folk rejser den indvending, at Heuss er kendt for ikke at være særlig kirkevenlig, til hvilket Adenauer svarer: Han har en meget kristeligt tænkende hustru, det er nok. I sommeren 1950, da Adenauer uden regeringens vidende har indledt forhandlingerne med de allierede om oprustningen, kommer det til den berømte episode, at indenrigsminister Gustav Heinemann træder tilbage som protest mod kanslerens politik. Heinemann tilhører den protestantiske kirke, er paa daværende tidspunkt præses for den evangeliske kirkes synode og indvender imod oprustningen, at efter at Gud to gange har slaet vaabnene ud af hænderne paa tyskerne, bør de ikke gribe til vaaben en tredje gang. Adenauer ser imidlertid sagen i det perspektiv, at »Vorherre har givet os hovedet til at tænke med og arme og hænder til at handle med«.

Og saa en anden ting, som Adenauer ikke kan overbevise

nogen politisk tænkende om. Det er, at han virkelig skulle have kunnet forestille sig, at oprettelsen af den tyske forbundsrepublik og dennes oprustning og medlemskab af NATO er foreneligt med Tysklands genforening. Hans motivering for oprustningen var hele tiden, at den ville give Vesttyskland og NATO militær styrke og overbevise russerne om, at de gjorde bedst i at trække sig tilbage fra Østtyskland og gaa med til Tysklands genforening paa de vesttyske betingelser, det vil sige NATOs fremrykning til Oder-Neisse. Genoprustningen, hedder det i Adenauers »Erinnerungen«, er *simpelthen det eneste middel til genforeningen*, ja til genvindelsen af de tabte provinser øst for Oder-Neisse-grænsen. Med denne paastand sejrede Adenauer indrepolitisk i mange aar, og det er i grunden hans allerstørste kunststykke, at paastanden i dag føres videre af saa mange af hans efterfølgere.

Adolph Rastén.

Vilh. Grønbech

Et par gange i de senere år er jeg blevet bedt om at skrive et par ord om min fader, således som jeg husker ham. Jeg har tøvet længe med at følge opfordringerne; jeg mente ikke at have noget særlig interessant at fortælle et større publikum. Imidlertid faldt det mig under mine overvejelser ind, at det dog måske var umagen værd at forsøge at klargøre, hvordan han nåede frem til at præstere sit imponerende livsværk; det kunne muligvis have sin interesse for hans stadig talrige læsere. Under arbejdet dukkede der et par erindringer op, som — mere eller mindre — havde forbindelse med hovedspørgsmålet, og dem har jeg taget med, foruden nogle personlige betragtninger om hans universitetsundervisning og om visse af hans bøger.

Om sin barndom og ungdom talte han næsten aldrig hjemme, heller ikke ret meget om sit arbejde. Jeg var som 15-årig så uvidende om, hvad han havde produceret, at jeg en dag i skolen blev helt til grin, da en af mine lærere nævnede en bog af ham, og det så viste sig, at jeg ikke anede, at han havde skrevet noget om vedkommende emne. Da jeg kom hjem og gav min vrede luft over, at han ikke holdt mig gymnasieelev underrettet om, hvad han foretog sig, lo han og sagde, at han var stolt over den lille episode — den var ham et beroligende vidnesbyrd om, at han ikke havde plaget sine børn med at snakke om sine egne bedrifter. Hvad jeg som barn vidste, var blot, at han holdt forelæsninger på universitetet, at han sad ved skrivebordet og skrev bøger, at denne hans virksomhed krævede ro i huset, samt at han plagedes af en permanent, højst alvorlig hovedpine. Denne ulykkelige lidelse havde han fået, da han var omkring 14 år gammel — årsagen var muligvis en forsømt hjernerystelse, men det er ikke sikkert. Nok er det, den forfulgte ham livet igennem, og han mente selv, at den var blevet katastrofalt forværret, da han i sin ungdom overanstrengte sig. Det sidste vidste jeg ikke, da jeg var lille, men sidenhen, da jeg var blevet voksen, fandt jeg efterhånden ud af, hvad han havde måttet gå igennem for at nå sine mål.

Hvis han havde levet i et andet land end Danmark, ville hans karriere sikkert have formet sig anderledes, end den gjorde, og være forløbet jævner og mere smertefrit. Men ved dette århundredes begyndelse var danske åndsarbejders kår særdeles ringe, mange gange ringere end nu. En vordende forsker, der ikke havde privatformue, måtte tjene til livets ophold om dagen og studere om natten. Hvis man som lærer skulle ernære en familie, måtte man undervise både om dagen

og om aftenen, og udbyttet var endda kummerligt. Min fader supplede sine lærerindtægter ved at virke som organist ved en af de store kirker i København. Han tænkte siden med glæde og taknemmelighed tilbage på de erfaringer og oplevelser, denne musikalske virksomhed havde givet ham; men det kan ikke nægtes, at den bidrog til at slide hans kræfter op, og et par år efter sin disputats (han tog doktorgraden i 1902) måtte han opgive alt arbejde og som et nervevrag flytte uden for København til Gentofte, som dengang endnu havde ganske landlige omgivelser. Det er nok et spørgsmål, om han havde behøvet at ødelægge sit helbred så grundigt, som han gjorde. En udenforstående ville måske have ment, at hans værste fjende i disse år var hans egen uslukkelige forskertrang og hans utålmodighed efter at trænge til bunds i de talløse spørgsmål, der optog ham — dette temperament, der fik ham til at sidde oppe til de sene nattetimer. Selv var han af en anden mening. Jeg hørte ham engang mange år efter til en af husets venner fortælle om sit utrolige slid i denne periode, og han sluttede med at sige: »Men det var prisen. Havde jeg ikke betalt den, havde jeg ikke siddet som professor nu.« Med disse ord har han vel bl. a. ment, at hvis han ikke havde nået at kvalificere sig videnskabeligt, ville han ikke fra Carlsberg-Fondet (hvis direktør, professor Kr. Erslev, viste en overordentlig forståelse for hans arbejde) have kunnet få den understøttelse, der gjorde det økonomisk muligt for ham at fortsætte sine studier.

Han talte forøvrigt ikke ret meget om denne sørgelige tid (aldrig til os børn), men jeg har som voksen forstået, at hans helbredstilstand har givet anledning til meget alvorlig bekymring. Engang hørte jeg ham en passant til en af husets gæster fortælle, at han dengang var så svag, at han ikke kunne tåle en almindelig samtale — efter en halv times forløb følte han sig på nippet til at besvime af træthed. Han søgte en af Københavns kendteste nervelæger, som efter at have hørt på ham kort og godt erklærede: »De kommer Dem aldrig.« Min faders skepsis over for nervelæger daterede sig vistnok fra denne konsultation, og det er også svært at forstå, hvad lægen havde tænkt sig at opnå med denne kategoriske dødsdom — medmindre han da virkelig har forudset den virkning, den fik. Ifølge min faders egen fortælling cyklede han hjem, ikke med selvopgivelse, men med forbitrelse i sindet over en så idiotisk måde at behandle en fortvivlet patient. Hans livsvilje rejste sig ukueligt, og han svor på, at han skulle gøre lægens ord til løgn. Og så planlagde han sin egen kur. Fra sine historiske studier vidste han, at rytme er menneskelivets lov, og at de fleste kulturer — specielt de gamle bondekulturer, som han allerede da havde studeret — havde givet menneskene sundhed og styrke ved regelmæssighed. Han har selv flere årtier senere, da jeg forlængst var blevet voksen, fortalt mig, hvordan han bar sig ad. Han overholdt strengt den naturlige inddeling af dagen i formiddag, eftermid-

dag og aften og fastholdt i overensstemmelse hermed ganske bestemte spisetider, og han lod hvert tidsrum have sit faste program. Om formiddagen læste han i begyndelsen af sin årelange rekreationstid en halv time, ikke mere, og brugte resten af tiden til at hvile sig eller binde bøger ind (han var ikke for ingenting af en gammel håndværkerslægt). Om eftermiddagen gik han en kortere eller længere spadseretur, og om aftenen gentog formiddagens program sig — blot tror jeg, at rekreationen da ofte bestod i at spille skak med min moder; jeg husker ham i alt fald fra min barndom altid ved skakbrættet om aftenen. Selvom han skulle få lyst til at læse længere, tillod han aldrig sig selv at fortsætte ud over den tid, han på forhånd havde fastsat. Efterhånden som han følte kræfterne vende tilbage, forlængede han forsigtigt læsetiden til tre kvarter, til en time o.s.v. og kom på den måde langsomt i gang igen med sine studier og indarbejdede samtidigt i sin livsførelse en fast rytme, som han bevarede livet igennem: formiddag og aften arbejdede han, om eftermiddagen aldrig. Endvidere vænnede han sig fra første færd til at gøre alting, selv de banaleste handlinger i dagliglivet, langsomt og roligt — bedægtigt, som han ofte sagde med et tysk ord. I begyndelsen af sin rekreationstid var han så grundig, at når han gik fra skrivebordet, lagde han f. ex. alting, papir, pen o.s.v., omsorgsfuldt på plads. Når han forlod stuen, vendte han sig om for at forvise sig om, at alt nu var gjort efter programmet. Dette kan lyde som et helt grotesk pedanteri. Men han vidste, hvad han gjorde, og hans fremgangsmåde reddede hans liv. Han fik bragt sit oprevne nervesystem til ro, gav legemet tid til at genvinde kræfterne og holdt samtidig sin kontakt med studierne vedlige (omend tråden gennem mere end et år var spinkel). Samtidig skaffede han sig en ydre optræden, der aldrig sled mere end nødvendigt på organismen. Jeg husker ham kun som en i det ydre meget rolig mand.

Imidlertid kan det jo ikke være andet, end at han livet igennem måtte være mærket af, hvad han havde gået igennem i disse kritiske år. Han måtte altid leve uhyre regelmæssigt og økonomisere med sine kræfter. Megen selskabelighed kunne han ikke deltage i, foreningsliv næsten heller ikke, og han tog sig kun ugerne af praktiske sager. Det år han var dekanus for det filosofiske fakultet, passede han fakultetets forretninger samvittighedsfuldt (og efter kollegers sigende med stort praktisk håndlag), men han betragtede året som spildt. Forskningen og skribentvirksomheden var det afgørende for ham.

Når man betænker, at han — i alt fald til han var op imod de 50 — kun kunne arbejde et par timer om formiddagen og noget tilsvarende om aftenen (han gik aldrig sent i seng), at hans forelæsninger på universitetet (to eller tre gange om ugen) ofte anstrengte ham så meget, at han på forelæsningsdagene ikke kunne skrive noget videre om aftenen, samt at han i perioder var så plaget af sin hovedpine,

at han helt måtte opgive at gøre systematisk arbejde, — så kan man nok undres over, at hans livsværk blev så omfattende, som det blev.

For det første må hertil siges, at hans helbred lykkeligvis bedrede sig med årene, omend langsomt. Da han var mellem 50 og 60, sagde han engang, at hans hovedpine trods alt var taget noget af, omend den undertiden kunne komme igen med en voldsomhed, der bragte de frygtelige ungdomsår i erindring. I de sidste 15—20 år af sit liv kunne han derfor periodevis tåle en relativt lang arbejdsdag. Han begyndte da om morgenen kl. 6 à 6½ og blev ved til kl. 12, om aftenen sad han også et par timer ved skrivebordet. Til gengæld var der perioder, da arbejdet lå stille, og han måtte nøjes med at få tiden til at gå med spredt læsning.

For det andet var han fra begyndelsen af, både ved medfødte evner og ved visse ydre forhold, begunstiget mere, end mange danske videnskabsmænd har været det. I vuggegave havde han fået et jættehulbred, der tillod ham at byde sig selv det utrolige i de unge år, da han ved sit slid lagde grunden til sine altomspændende kundskaber. Endvidere en usædvanlig skarp og klar og (trods hans egne påstande om det modsatte) hurtigt arbejdende hjerne, i forbindelse med en lidenskab, ikke blot for at studere og erkende, men også for at producere.

Men hertil kom en fordel som unge intelligenser ikke har i vore dages Danmark, nemlig den, tidligt i skolen af få grundige kundskaber. Den danske latinskole var dengang en skole for dem, der kunne lære og havde lyst til at lære, og lære meget, og den gav på et tidligt tidspunkt intelligente børn mulighed for at udnytte deres evner. Og da han som 17-årig begyndte på universitetet i København, fik han et par eminente lærere, blandt dem først og fremmest en verdenskapacitet som Vilh. Thomsen, der gav sine studenter en lærdom, som min fader altid talte om med ærbødighed og taknemmelighed. Desuden havde han den inspiration, der lå i samværet med andre betydelige begavelser — i disse år studerede i København adskillige af dem, der siden inden for sprog- og kulturstudierne skulle komme til at gøre en væsentlig indsats i dansk humanistisk videnskab i 20. årh., som f. ex. Otto Jespersen og Chr. Sarauw.

Han havde af disse grunde fået overordentlig gode forudsætninger for at begynde det selvstændige videnskabelige arbejde, som hans forsker- og skabertrang drev ham til: en omfattende viden, en rutine i hurtigt at sætte sig ind i spørgsmål, han mødte undervejs, og en øvelse i ikke blot at lære sprog, men også i at opfatte hvert sprogs ejendommelighed, hvad der for hans vedkommende ville sige at forstå den tankeverden, hvert sprog var udtryk for. Latin, græsk og de moderne hovedsprog beherskede han allerede som student, i studietiden læste han bl. a. keltisk, slavisk og tyrkisk (hans disputats handlede om tyrkisk lydhistorie), og det faldt ham derfor under studiet af naturfolkene ikke svært at sætte sig ind i alle de højst forskellige tungemål, han her stødte på.

Det må tilføjes, at han havde den lykke, at hans hustru til fulde respekterede og forstod hans arbejde og satte alt til støtte ham. Hun sørgede stilfærdigt for, at der var ro i huset, forskånede ham for huslige bekymringer, tog al praktisk ulejlighed på sig, læste og renskrev alle hans manuskripter.

Under disse forhold blev det muligt for ham, trods sit helbred, at arbejde overordentlig hurtigt, især i hans senere år, da et livs viden og erfaringer havde hobet sig op og et livs øvelse i at organisere arbejdet stod til hans disposition. Han skrev sin store bog om Hellenismen på halvandet år. Han var da i tresserne, og jeg kan huske, at da den næsten var færdig, sagde han en aften: »Nu har jeg skrevet den på halvandet år — så kan jeg da vist ikke være helt senil endnu.«

Men ellers hævdede han, at når han overkom så meget, skyldtes det først og fremmest regelmæssig flid — og dertil klog omtanke. »Man skal tage vare på de korte mellemstunder og ikke drysse dem bort med ingenting,« sagde han. Og det er sandt, at han ingen anstrengelser sparede for at komme til at beherske de emner, han skrev om, og give sin fremstilling en form, han kunne stå ved. Han gennemarbejdede alle sine kilder, gik dem igennem gang efter gang og skrev alle de steder, han skulle bruge, ud på sedler — materialet til et enkelt værk fyldte adskillige kartotekskasser; når det endelig var gjort, tog han fat på den egentlige fremstilling, og han måtte efter eget sigende ofte skrive sine manuskripter om 6—8 gange, før han var tilfreds. Kritikere kunne hævde, at f. ex. hans hurtigt skrevne bog om Hellenismen var en smule ensidig, men ingen kunne nægte, at han vidste, hvad han skrev om, og at han gennemførte sine synspunkter med klarhed og konsekvens. Han måtte desuden i sine yngre dage — som så mange skribenter der skal udtrykke nye tanker — kæmpe en svær kamp med sin egen udtryksform. Min moder var ham i denne tid en uundværlig støtte. Efter gennemlæsning af et manuskript gjorde hun opmærksom på steder, hvor hans tanker ville være vanskelige eller umulige at forstå for den almindelige læser. Ofte var hun ved at drive ham til fortvivlelse med sine indvendinger, men han forstod, at hun havde ret, og tog fat igen for at finde en mere fattelig udtryksmåde.*) Gennem mange års hensynsløst slid lykkedes det ham efterhånden at gøre sig til herre over sit sprog, således at han som ældre skrev med en enkelhed og klarhed, man ikke skulle have troet mulig, når man havde set hans ungdoms udkast.

---

*) Jeg vil i denne forbindelse gerne nævne to mænd, der ved begyndelsen af hans videnskabelige karriere betød meget for ham: Edv. Lehmann, der fulgte min faders arbejde med »Vor Folkeæt i Oldtiden« med overordentlig interesse og opmuntrede ham på enhver måde, og Johs. Pedersen (den senere direktør for Carlsbergfondet), der med sympatisk og kritisk forståelse læste min faders manuskripter i de første år og diskuterede dem med ham.

Da hans i 1913 udkomne lille bog om Germanernes overgang til kristendommen mange år senere skulle genudgives, blev han helt forfærdet over sproget. »Det er jo det rene kragemål,« sagde han, og så skrev han den om — i løbet af et par dage.

Skrivebordet var centrum i hans liv, og han kunne med en vis ret kaldes en stuelærd mand. Han havde ingensomhelst borgerlig ærgerrighed, og penge interesserede ham kun forsåvidt, de kunne give ham bevægelsesfrihed. Men det betød ikke, at han var uinteresseret i omverdenen eller blind for, hvad øjeblikket kunne byde ham. Livets behageligheder betragtede han som Guds gaver, som man ikke skulle foragte. Han elskede f. ex. vin og tobak og kunne tåle meget af begge dele. »Hvorfor ikke ryge tobak?« sagde han f. ex., »det krydrer dagliglivet.« Selv røg han dagen lang. Men han ville ikke være afhængig af sine nydelser. To gange oplevede jeg, at han holdt op at ryge i et par måneder. »Jeg vil vise mig selv, at jeg ikke er slave af tobakken,« sagde han.

Han var en fortræffelig iagttager og hentede mange erfaringer og megen inspiration fra omverdenen, ikke mindst på sine rejser. Han holdt også af at være sammen med andre mennesker, omend ikke for meget; han turde ikke splitte sine kræfter — han vidste, at deltagelse i et middagselskab kunne koste ham extra hovedpine og dermed nedsat arbejdskraft næste dag. Han fulgte på mange punkter med i moderne samfundsliv, og det var, som man ved, hans ønske, gennem sin omfattende historiske erfaring at bidrage til at modellere det om og vække sin samtid til en rigere oplevelse af verden.

Hans praktiske sans viste sig ikke mindst i, at han som universitetslærer var en fortrinlig pædagog. Dispositionen i hans forelæsninger var klar og logisk, så at det var let for os studerende at følge den og dermed også let at føre referat. Når han gennemgik fremmede kultursamfund eller nogle af de store, originale, skelsættende enkeltpersoner i historien, redegjorde han med forbilledlig klarhed og konsekvens for, hvad man kan vide med sikkerhed, og hvad man kun kan gætte eller ræsonnere sig til. Og når det derefter gjaldt at forstå disse fremmedartede mennesker eller samfund, vænnedes vi til at se relativiteten i vore egne begreber, at skyde dem til side under studiet og dermed åbne os for den tanke- og oplevelsesverden, vi skulle gøre os fortrolige med. Hertil kom, at han havde en enestående evne til i enkle og slående udtryk at forklare fremmedartede fænomener og gøre dem nærværende for sine tilhørere.

Denne for os studerende meget instruktive form for gennemgang finder man sjældnere i hans bøger. Når han skrev, ville han ikke forklare. Personer som Jesus, Paulus, Goethe og mystikerne ønskede han at skildre som selvstændige, i sig selv hvilende helheder. Forklaringer ville efter hans mening blot forstyrre helhedsbilledet. »Jeg vil ikke komme med nogen pegepind,« erklærede han. Disse bøger

skal, som en ven af ham engang sagde, læses i eet stræk uden afbrydelser; når man er færdig med læsningen, har man oplevet en fremmed og ejendommelig tankeverden — man har lært et menneske indgående og fortroligt at kende. Jeg kan dog stadig ikke andet end beklage, at han i sine bøger ikke ønskede at benytte sig af sin forelæsnings teknik. Det ville have gjort dem lettere tilgængelige. Læseverdenen kom kun i begrænset omfang til at nyde godt af hans eminente pædagogiske evner, som var os studerende til så uvurderlig nytte.

Hvad angår den del af forfatterskabet, der skildrer europæisk kulturs svagheder for at vække en større offentlighed til eftertanke og hjælpe en forvirret samtid til at finde en ny og bedre verdensopfattelse, kan jeg kun sige, at hans gennemtrængende analyse af kulturtilstanden i 20. århundredes Europa altid har fyldt mig med beundring. Men det forekommer mig, at man undertiden — også efter hans død — lidt ensidigt har fremhævet hans kulturfilosofi, eller hans Livets Evangelium om man vil, som det betydningsfuldeste i hans indsats. For mig står han først og fremmest som den nøgterne, grundigt arbejdende historiker, der gennem sine bøger og især sin undervisning lærte sin samtid, hvordan man kan nærme sig og komme til at forstå mennesker, der er anderledes end man selv.

Bo Grønbech.

Kamp mod Apartheid

(Under Sydafrikas Apartheid, taler og artikler af Nelson Mandela, redigeret og kommenteret af Ruth First. Billman & Eriksen.)

Apartheidsproblemet kendes fra mange fremstillinger på dansk: Uddrag af Apartheids-lovene, de hvide sydafrikaneres forsvar for dem og angreb på dem fra både sorte og hvide. Hvad vi kan læse, er oftest modstanderes eller tilhængeres henvendelser til verden uden for Afrika. I ovennævnte bog møder vi derimod en sydafrikaner, der gennem artikler, taler og i referater af vidneudsagn i retssager henvender sig til sine landsmænd, dels til sine lidelsesfæller inden for den politiske organisation (ANC), han tilhører, dels til sine modstandere, det i Sydafrika herskende hvide mindretal, og dels endelig til medkæmpende politikere i afrikanske nabolande.

Bogens forskellige afsnit er blevet til i tiden fra 1952 til 1964 og er dokumenter, der giver Nelson Mandelas egen historie og en del af den sydafrikanske modstandsbevægelses historie, suppleret med indledning og kommentarer af Ruth First. Man kan faktisk følge ANCs historie fra Boerkrigen omkring 1900 til 1964.

Nelson Mandela er høvdingesøn fra Trenskei og er således Luthulis (hans ældre medkæmper og foresatte) jævnbyrdige.

Høvdingen Luthuli blev i 1952 formand for ANC (Den Afrikanske Nationalkongres). Mandela »har (siger han selv) embedseksamen og har i en årrække praktiseret som advokat i Johannesburg i partnerskab med Oliver Tambo«. Om hvordan han kom ind i kampen mod det hvide mindretalsstyre, siger han i samme tale: »I min ungdom i Trenskei lyttede jeg efter, når de gamle i min stamme fortalte beretninger om gamle dage. Blandt de historier de fortalte mig, var beretningen om de krige, vore forfædre førte for at forsvare vort fædreland. Jeg håbede dengang, at livet måtte give mig mulighed for at tjene mit folk og give mit eget bidrag til dets frihedskamp. Dette er, hvad der har bevæget mig i alt det, jeg har gjort i henhold til de anklager, der er rettet mod mig i denne sag.«

Med stammetraditionen og sin akademiske uddannelse som baggrund får han efter 2. verdenskrig som advokat for sine stammefræn-

der nutidens racekrig ind på livet. Krigen føres nu på anden måde end forfædrenes. Der kæmpes ikke med våben mod hvide mænd, men i passiv modstand og ulydighed mod de love, som de hvide har vedtaget mod hans folk.

Kampen førtes først og fremmest af ANC, Den Afrikanske Nationalkongres, der »blev oprettet i 1912 for at forsvare det afrikanske folks rettigheder, der var blevet alvorligt beskåret ved Sydafrika-loven, og som blev truet af Den Indfødtes Landlov. I 37 år — det vil sige frem til 1949 — holdt den sig strengt til en konstitutionel kampform. Den fremkom med krav og resolutioner; den sendte delegationer til regeringen i den tro, at afrikanernes klager kunne imødekommes gennem fredelige diskussioner, og at afrikanerne gradvis kunne nå frem til politiske rettigheder. Men de hvide regeringer lod sig ikke bevæge, og afrikanernes rettigheder blev mindre i stedet for større.«

ANCs krav var: »én mand én stemme. Derfor er det vort mål at vinde national frihed for det afrikanske folk og at skabe et frit folkesamfund, hvor raceundertrykkelse og forfølgelse er forbudt,« siger Mandela i en anden tale. Han tager afstand fra den anden form for afrikansk nationalisme med slogan som: »Afrika for afrikanere. — Kast den hvide mand i havet.«

I fuld forståelse med Luthuli, der som formand for ANC fortsætter den passive modstand med henstillinger og krav til den hvide regering, organiserer nu Mandela sammen med andre unge en ungdomsaktionsgruppe omfattende afrikanere, indere, farvede og enkelte hvide. Aktionen begynder med demonstrationer og ulydighedskampagne og udvikler sig over strejker til sabotage. Men dokumenterne viser, at Mandela stadig vil undgå den sidste udvej: guerillakrig, for der må jo komme en dag, hvor racerne skal leve sammen.

Mandelas kamp retter sig først mod Bantu-arbejdsloven: »Denne lovs formål er at ødelægge de nuværende afrikanske fagforeninger, som kontrolleres af arbejderne selv, og som kæmper for en forbedring af deres arbejdsvilkår, og i stedet oprette et centralt arbejdsråd kontrolleret af regeringen.« Og mod Bantu-uddannelsesloven: »Ifølge ministeren for indfødte sager, dr. Verwoerd, er det formålet med denne lov at lære vore børn, at afrikanere er mindre værd end europæere. Afrikanernes uddannelse skal tages ud af hånden på de mennesker, der har hævdet, at sorte og hvide er lige,« og videre: »... det er muligt, at en højere uddannelse bliver et privilegium for de børn, hvis familie har en tradition for kollaboration med de herskende immigranter.« I samme tale fra 1953, der er rettet til ANC, vender han sig mod disse kollaboratører, der ser deres øjeblikkelige fordel ved at være håndlangere for deres hvide herskere og end ikke undser sig ved at optræde som stikkere og politifolk for de hvide, og talen slutter med en opfordring til kongresmedlemmerne om at stå bag ungdomsgruppens aktiviteter.

Både Mandela og Luthuli får nu af regeringen indskrænket deres bevægelsesfrihed og forbud mod at deltage i og tale for forsamlinger. Efter en langvarig retssag bliver Mandela frikendt for anklage for kommunistisk virksomhed, men han er stadig under opsyn og chikareres efterhånden bort fra sin virksomhed som advokat.

I marts 1961 finder vi Mandela som sjælen i en altomfattende afrikansk konference i Pietermaritzburg. Her vedtager modstandsbevægelsen et krav til regeringen om at indkalde en nationalforsamling, repræsenterende alle folkeslag i unionen. Forsamlingen skulle tage stilling til det af Verwoerds regering fremsatte forslag om at erklære Sydafrika for republik (løsrivelse fra den engelske krone), hvilket regeringen havde vedtaget at lade afgøre ved en folkeafstemning blandt de hvide borgere, de eneste, der har stemmeret. Samtidig krævede man, at en ny demokratisk grundlov skulle vedtages. Nu da man stod over for en forfatningsændring, så man inden for aktionsgruppen en sidste chance for en fredelig ordning af forholdet mellem hvide og ikke-hvide, derfor vedtoges det at appellere til alle afrikanere om ikke at samarbejde med den foreslåede republik, hvis ikke regeringen ville gå ind på kravene.

Andre resolutioner blev vedtaget. Man opfordrede demokrater over hele verden til at øve økonomiske og andre sanktioner mod regeringen. Man krævede ophævelse af forbudet mod ANC og andre organisationer. Man krævede det forhadte Bantu-myndighedssystem ophævet, forhadet, navnlig fordi regeringen derigennem udadtil forsøgte at retfærdiggøre sin apartheid-politik som en »fredelig og retfærdig deling af jord og opgaver mellem befolkningsgrupperne«.

»Disse resolutioner blev vedtaget enstemmigt af mere end 1500 delegerede fra by og land og repræsenterende 150 politiske, religiøse, sports- og kulturelle organisationer,« siger Mandela.

Resolutionerne blev sendt til Verwoerd, der nu var premierminister. Direkte svar fik man aldrig, men som man et år tidligere fik svar på pasdemonstrationen ved blandt andet Sharpvilllemassakren, fik man også nu en slags svar: Regeringen mobiliserede politi og militær, terror og lovløs forfølgelse af alle ikke-hvide tillodes ved »lov«.

Hermed synes den sidste rest af pacifisme hos Mandela og andre inden for de unges aktionsgruppe at smuldre. Mandela går under jorden, bliver medstifter af Umkonto we Sizwe (Nationens spyd), der arrangerer sabotager, strejker og andre »lovovertrædelser«. Man finder i 1962 Mandela som leder af en ANC delegation i Addis Abeba, hvor Den Panafrikanske Fredsbevægelse i Øst- og Centralafrika holder konference. I Mandelas tale her er tonen skærpet. Så længe muligheder for fredelige forandringer øjnedes, gjordes passiv modstand og førtes en ikke voldelig kamp. »Men Sydafrika er nu et land, der regeres af geværet,« siger han, og videre: »Derfor er det forståeligt, at

så mange i vort folk i dag vender ansigtet bort fra fredens og ikke-voldstaktikkens vej. — Regeringen forbereder sig til at slå hårdt til mod vore politiske ledere og frihedskæmpere. Men folket vil ikke tage disse slag liggende.»

Mandela vender — stadig illegalt — hjem til Sydafrika og fortsætter sit arbejde, men efter få måneder bliver han stukket og fanget af politiet. Igen kommer han for retten, og denne gang bliver han ikke frikendt. For at have provokeret til strejke og for at have forladt landet uden tilladelse idømmes han 5 års fængsel. I 1963 bliver han igen stillet for retten sammen med en del andre, alle anklaget for sabotage, konspiration mod regeringen og for forsøg på at hjælpe fremmede tropper til at invadere Sydafrika. Mandela foruden 5 andre afrikanere, en inder og en hvid kræves idømt dødsstraf, men dommerne dømmer til livsvarigt fængsel.

I begge disse retssager optræder Mandela selv som forsvarer. Det, Mandela får sagt for retten, er det samme, som han har sagt til sit folk i Sydafrika og i de andre afrikanske lande. Det er den passive modstandsbevægelses historie gennem halvt hundrede år og navnlig gennem de sidste ti år. Han taler dristigt om midler og mål for kampen, forklarer, hvordan midlerne efterhånden har ændret sig, og metoderne har måttet skærpes, fordi de hvide har mødt hver udstrakt hånd med et slag: Hvert eneste punkt i forsvaret for »lovbryderne« fremtræder klart som en anklage mod anklageren (»— det var vor pligt at træffe forberedelse til at bruge vold for at beskytte os mod vold«).

Mandelas historie er ikke enestående. Den kan være historien om ikke-volds metodens kommen til kort over for vold, og mange vil slutte, at kun med vold kan vold bekæmpes. Apartheid-problemet bliver ikke løst uden vold mod vold under en eller anden form. Der er dog i historien et svagt lyspunkt, man gerne vil hæfte sig ved: Den sydafrikanske stat, repræsenteret ved den offentlige anklager krævede i Rivonia-sagen (den sidst omtalte retssag) dødsstraf til de anklagede. Dommerne, der dog også repræsenterer staten, frikendte nogle og idømte de andre livsvarigt fængsel. I nyere tid er det hændt, at dømte er hentet fra fængslet til forhandling med dem, der dømte dem.

Det er et meget spinkelt håb, og det er der kun, hvis verden uden for Sydafrika for alvor og i handling vil være solidarisk med Mandela og Luthuli i den kampform, der var deres.

Andreas Nielsen.

Georg Borgström: »Gränser for vor tillvaro«

LTs forlag 1964

Siden Malthus i 1799 udgav den første udgave af sin befolkningslære, har det været et yndet stridsspørgsmål, om Jorden kan føde den stadigt voksende befolkning. At landbrugsjorden, på den måde den udnyttes i dag, langt fra kan ernære menneskeheden, er en uomtvistelig kendsgerning, da en trediedel af verdens befolkning sulter og en anden trediedel er for ensidigt og mangelfuldt ernæret, og kun den sidste trediedel får en kost, der kan betegnes som tilfredsstillende.

Men behøvede det at være sådan, eller kunne en fornuftigere udnyttelse af jordens muligheder skaffe tilstrækkeligt med føde til alle? Herom er det, at man er uenige og deler sig i optimister og pessimister. Malthus mente, at tilstanden uundgåeligt ville blive værre og værre, og mange økonomer og geografer har i tidens løb sluttet sig til hans standpunkt, mere eller mindre med henvisning til hans argumenter. Men synspunktet har ikke fået lov til at stå uimodsagt. Optimister har imod Malthus hævdet, at klodens ressourcer af landbrugsjord langt fra er udtømte. Dels kan nye store arealer opdyrkes, og dels kan de allerede opdyrkede udnyttes meget bedre. Den tyske geograf Pencks har meget optimistisk beregnet, at Jorden vil kunne føde ca. 8 milliarder mennesker, så den uomtvistelige elendighed skulle altså ikke være en nødvendighed.

Gennem de sparsomme meddelelser, der er kommet frem i pressen om den FN-konference, der i efteråret er afholdt i Jugoslavien, kan man forstå, at flertallet af de deltagende eksperter nok mener, at Jorden vil kunne føde sin befolkning, det er et spørgsmål om at udnytte den til rådighed stående viden, og er dermed et politisk-økonomisk spørgsmål. Men diskussionen vil næppe være sluttet dermed. Et hovedargument hos Malthus er — ikke at det skulle være umuligt at frembringe langt flere fødevarer — men at den hastighed, det kan ske med, altid vil være meget mindre end menneskets reproduktions-evne, med andre ord, at mennesker altid vil formere sig så hurtigt, at forbedringer i landbrugsteknikken vil komme til kort. I betragtning af den hurtige befolkningsudvikling i u-landene kan de moderne malthusianere let finde argumenter. Det vil dog nok være umuligt at bevise den teoretiske malthusianisme, men dette spørgsmål er ikke så betydningsfuldt.

Borgström hører til pessimisterne, eller måske rettere til de lidet optimistiske. Man kan ved at læse hans bøger få det indtryk, at han ser det som sin hovedopgave at råbe vagt i gevær i en fortvivlet situation for at forhindre, at den skal glide over i en umulig. Det er på høje tid, at vi ser kendsgerningerne i øjnene og bærer os mere

fornuftigt ad. Hans forfatterskab er en advarsel mod den naive udviklingsoptimisme. Det er nærliggende for folk i lande, der har kendt til stadigt fremskridt gennem mange generationer, at regne med udviklingen som en naturlov. Og for menigmand står videnskabens og teknikkens sejre vel som en garanti for, at snart sagt alle problemer kan klares ved anvendelse af disse to afguder. B. viser, at sagen er mere kompliceret end som så, og at der findes naturlige grænser, som videnskab og teknik ikke kan udrette stort over for.

Det er betegnende, at B. ikke bevæger sig så meget i teoretiske betragtninger som i konkrete kendsgerninger. Det er vor situation nu og i nærmeste fremtid, det gælder. Heri har han sin styrke. I det følgende skal nævnes nogle af de problemer, som hans sidste bog behandler.

At kalde B. pessimist kan følgende citat berettige til. »Vi befinder os ved grænserne for menneskets forsørgelsesmuligheder på Jorden, og man kan roligt fastslå, at stort set er alle gode jorder taget i brug.« (230.) En sand rovdrift på jorden forvandler den mange steder til ørken. Kalahariørkenens grænser rykker flere kilometer frem om året, store arealer ødelægges af erosion rundt om på kloden, deriblandt nogle af de frugtbareste. I USA er store frugtbare arealer for stedsforvandlet til ørken, og i Indien forringes jordens kvalitet, fordi man stadig tager afgrøder uden at tilføre gødning, hvorved jorden langsomt taber sit humusindhold, og en stadig truende erosion er følge. Indien vil være nødt til at investere uhyre beløb i kunstgødningproduktion og gødningsimport blot for at standse forringelsen af jordbundens kvalitet og derved modvirke faren for erosion. Beløb af langt større omfang ville kræves for en virkelig forbedring af jordbunden. Hvor der er mulighed for det, forgriber mennesker sig i deres nød på skoven for at skaffe sig nye landbrugsarealer, men dette hævner sig ofte. Ofte borteroderes jorden, og i bedste fald forrykkes den vandbalance skoven giver ved sin evne til at konservere store nedbørsmængder i regntiden, vand der ellers ville løbe bort uden at komme til nytte og måske ville lave store ødelæggelser undervejs. Skoven er en naturens balancefaktor, som man ikke ustraffet kan bortrydde. Mange steder har man været nødt til at plante skov igen, ofte efter at store ulykker har forværret situationen for århundreder. Dette er f. eks. tilfældet i Tyrkiet og Kina. Man har tidligere betragtet det svedjebrug, som de indfødte driver mange steder i Afrika, som et primitivt uøkonomisk system. (Man fælder et lille stykke skov og tager nogen afgrøder, hvorefter man fælder et nyt stykke, mens det gamle får lov til at gro til igen.) På den måde bevares skoven, og nyere undersøgelser tyder på, at en almindelig skovrydning ville ødelægge jorden og at det gamle system efter forholdene er det eneste fornuftige.

Skovarealerne bør vi altså lade ligge, og vi vil i det hele taget opdage, at der kun vil være små muligheder for at inddrage nye, gode landbrugsarealer, men at det langt mere drejer sig om at holde stand for at bevare de allerede indvundne jorder nogenlunde. I USSR har man oplevet slemme skuffelser efter opløjningen af nye, store arealer i Sibirien, idet udbytterne blev langt mindre end forventet, og undertiden helt er slået fejl. Jordbunden er ganske vist god nok, men klimaet er alt for barsk.

B. behandler spørgsmålet, om den allerede dyrkede landbrugsjord da ikke kan bringes til at yde mere. I mange af u-landene, men ikke dem alle, ligger høstudbytterne meget lavt, og det ligger da nær at tænke, at meget kunne reddes, hvis udbyttet kan sættes op. Måske kunne hungeren afskaffes på den måde. B. indrømmer, at der måske kan skaffes tilstrækkeligt med kalorier ad den vej, selv om man ikke må gøre sig for letkøbte forhåbninger i den retning. Men hvilke kalorier? Som nævnt består mangelen for en trediedel af menneskene af en forkert ernæring, og her er der først og fremmest tale om mangel på proteiner. Men det, der oftest sker, når udbyttet sættes op, er, at afgrødens procentvise indhold af proteiner går ned. Nutidssvenskeren må lægge en skive ost på sit brød, for at det kan få samme næringsværdi som bedstefaderens bare brødstykke.

På land, der er vokset op i et land, hvor afgrødernes næringsindhold i løbet af de sidste hundrede år er flerdoblet, virker dette argument måske ikke særlig stærkt. Eller tænk på de magre vestjyske jorder. Heden, som den lå for hundrede år siden, ville sikkert have forekommet B. aldeles uegnet til landbrugsjord, hvis han havde levet dengang. Møn ikke han ville betragte det som naivt at regne med en rentabel opdyrkning? I dag frembringer man her større afgrøder end på Ukraines fede muld, fra naturens side noget af det bedste jord i verden. Så meget betyder altså den rette driftsmåde. Og her er ikke tale om rovdrift, al den stund der ikke var noget at drive rovdrift på. At der også er tale om høje proteinudbytter, ses af de store kvægbesætninger, der ikke udelukkende lever på importeret protein. B. er godt klar over dette forhold, og at proteinudbyttet udmærket kan hæves en hel del, først og fremmest ved tilførsel af kvælstofgødning. Men som regel ikke så meget som indholdet af kulhydrater. Derved bliver kvaliteten ringere, selv om det totale udbytte, også af protein, bliver større. Og den, der skal spise brødet, bemærker han tørt, er vel nok mere interesseret i kvaliteten end i størrelsen af ha-udbyttet på de marker, hvor det er dyrket. Skal proteinbehovet tilfredsstilles, må man inddrage nogen af arealerne til dyrkning af særligt proteinrige planter med lavere totaludbytte, og en god del af fremskridtet skal på den måde nok vise sig at blive opslugt. Hvorom alting er må B. dog indrømme, at det er muligt at hæve proteinudbyttet en del, men

hans forventninger i den retning er ikke lyse. Det kræver en højt-udviklet landbrugsteknik, og den er man netop ikke i besiddelse af, hvor det kniber mest.

Et andet alvorligt punkt er problemet med vandet. I kapitlet »Trues Vesterlandet af vandmangel?« går B. nærmere ind på det stigende vandforbrug. Det er særlig USA, der har udvidet sit vandforbrug voldsomt, men Europa følger godt med. Vi har i alt for høj grad hengivet os til den forestilling, at råstofferne er til stede i uudtømmelige mængder, hvad der er en illusion, specielt for vandets vedkommende. Særlig i nærheden af de store byer udsuges jorden for sit grundvandindhold, så at grundvandspejlet til stadighed sænkes. Både til personligt forbrug, men særlig til industrielle formål er kravet til vandforsyningen steget i uhyggelig grad, så at det mange steder allerede nu er forbundet med store vanskeligheder at imødekomme det. I Texas og Arizona er jorden i den grad udpumpet, at man skulle standse helt i over hundrede år for at nå tilbage til naturlig tilstand. Mange steder må man pumpe vandet over store afstande for i det hele taget at kunne skaffe nok. Dertil kommer, at Vesterlandets landbrug bruger mere og mere til kunstvanding. Den dag er måske ikke fjern, da en streng vandrationering kan blive nødvendig. I USSR er man allerede blevet klar over problemet og har nogen steder taget forholdsregler til en bedre udnyttelse af de sparsomme vandmængder. Dette vil uvægerligt få konsekvenser for fødevarerproduktionen.

Her er kun nævnt nogle få af de problemer, som B. behandler i sin uhyre stofmættede bog, og andre kunne med lige så stor ret have været taget op. B. er en mand med stor viden, og han forstår at formulere sine synspunkter skarpt. I almindelighed kan det siges, at B. nok er tilbøjelig til at være for pessimistisk i sine bedømmelser. Men det gør efter min opfattelse ingeniørlunde bogen værdiløs, langt fra. B. vil mane til besindighed og få mennesker til at indse, at de i fremtiden må bære sig mere fornuftigt ad, hvis de skal få bare nogenlunde tålelige livsvilkår fremover. Klodens rigdomme er ikke til stede i uudtømmelige mængder, specielt ikke når det drejer sig om mulighederne for at producere fødevarer. Sandsynligvis står vi ikke endnu ved grænsen for, hvad jorden kan frembringe, men befolkningstilvæksten er enorm, og den dag er måske ikke fjern, da de praktiske grænser for at frembringe nok af gode fødevarer til alle er overskredet. Hvis man har den opfattelse, at disse problemer let lader sig løse, hvis man med andre ord hører til de naive optimister, bør man læse B.s bog og få slået koldt vand i blodet. B. berører spørgsmålet, om Vesterlandet kan blive ved med at indtage sin privilegerede stilling over for den fattige verden, men går ikke nærmere ind på det. En af årsagerne til vor velstand er jo, at vi har forstået at skaffe os en begunstiget stilling over for de såkaldte u-lande, der har kunnet forsyne

os med billige råstoffer og med foderstoffer, specielt de proteiner, de selv har så hårdt brug for, til vor eksklusive husdyrbrugsproduktion, begge dele baggrund for vor velstand og vor velnæretthed. Den skyldes ikke blot en hensigtsmæssig udnyttelse af egne ressourcer og hjælpemidler. Det er givet, at enhver alvorlig ment u-landshjælp må være forbundet med viljen til i det mindste i et vist omfang at give afkald på disse privilegier. Alt andet vil blive lapperier. Det ligger nok uden for bogens sigte at gå nærmere ind på disse problemer, selv om B. synes at være fuldt klar over dem. Bogen vil let kunne bruges i u-landsdebatten, der her i landet ikke synes at være alt for realistisk betonet, da den indirekte fremdrager nogen af de perspektiver, som en virkelig u-landshjælp må indeholde.

Hans Møller Christensen.

Askov højskole 1. nov. 1964 - 31. okt. 1965

På vinterskolen var der i alt 320 elever. 7 elever var her kun i 2 mdr., 4 i 3 mdr. og 7 i 4 mdr. Af de 320 elever var 133 mandlige, og af dem var 5 udlændinge, 39 af eleverne var over 25 år, 68 var 21—24 år og 26 var 19—20 år.

Af de 128 danske elever var 21 fra hovedstaden og 26 fra købstæder, mens 76 var fra landdistrikter og stationsbyer. 37 var eller havde indtil opholdet været landmænd, 28 af de mandlige elever var studenter, 2 var folkeskolelærere, og af resten var 40 beskæftiget inden for handel og industri, mens 20 repræsenterede andre erhverv. 8 af de mandlige elever havde før været på Askov højskole.

Af de 187 kvindelige elever var 11 fra udlandet. 40 af eleverne var over 25 år, 82 var 21—24 år, resten, 65, var 19—20 år.

Af de 176 danske elever var 35 fra hovedstaden, 69 fra købstæder og 72 fra landdistrikter og stationsbyer. 18 elever havde husligt arbejde som erhverv, 56 var beskæftiget ved handels- og kontor-fag, 27 var sygeplejersker, 13 var lærerinder og 42 var studenter. Resten fordeltes over forskellige andre erhverv. 6 af eleverne havde været her før.

227 elever på vinterskolen havde statsstipendium til et samlet beløb af kr. 338.257,50.

Det 3 måneders udvidede sommerkursus 1965 var besøgt af i alt 157 elever (122 kvindelige og 35 mandlige). På 6 nær var alle eleverne her i alle 3 mdr. 3 mdr.'s Nordisk lærerkursus besøgte af i alt 23 deltagere (11 kvindelige og 12 mandlige). I alt i de 3 mdr. 180 elever.

Af sommerskolens 35 mandlige elever var 3 andet års elever. 8 var fra København og 13 fra provinsbyer, og 13 var fra landdistrikter, 1 var fra England. 9 af dem var over 25 år, 22 var 21—24 år og 4 var 19—20 år. 3 var sømænd, 8 var beskæftiget inden for håndværk og industri, 6 ved handels- og kontor-fag, 8 var studenter, 6 var befalingsmænd og 5 fra andre erhverv.

Af de 122 kvindelige elever var 8 fra udlandet. Der var 2 andet års elever. Fra hovedstaden var der 31, fra provinsbyer 48, mens resten, 35, var fra landdistrikter og stationsbyer. Der var 9 kvindelige elever over 25 år, 61 var 21—24 år, og 52 var 19—20 år. 6 af eleverne var beskæftiget ved husligt arbejde, 6 ved håndværk og industri, 36 ved handels- og kontor-fag, 20 var sygeplejersker o. l., 26 studenter, 14 børnehavelærerindeaspiranter. 12 var beskæftiget i andre fag eller havde endnu ikke valgt erhverv.

81 af sommerskolens elever havde statsstipendium på et samlet beløb af i alt kr. 59.070,00.

På 4 ugers lærerkursus i juli var der i alt 50 deltagere.

Skolens faste kursus har i tiden november 1964—oktober 1965 haft i alt 550 elever, omregnet i årselever (dvs. antal elever à 12 mdr.) bliver det 203.

I det forløbne skoleår har der ikke været større ændringer i skolens dagligliv. Lærerstaben var omtrent den samme som i det foregående år. De fasttilknyttede lærere ses på et billede, som fotograf L. Svold, Askov, tog til J. Th. Arnfreds bog: Askov i Mands Minde. Der mangler en af de fastansatte lærere på billedet, nemlig Hans Møller Christensen, der sidste sommer havde studieorlov, og da fotografiet blev taget, var han i Israel.

Timeplanen var stort set også uændret, fag- og emneopdelingen lignede de foregående års. Alle elever deltager i danskundervisningen med 4 ugentlige timer i hold på 18—20 deltagere. Næsten alle elever deltager i 3 studiehold: 1 hold på 2 ugentlige dobbelttimer i 6 mdr. og i 2 på 2 ugentlige dobbelttimer i 3 mdr. De fleste emner for studieholdene vil alle tidligere elever nikke genkendende til, selv om variationer kan forekomme med skiftende lærere. Den største interesse har i de sidste år samlet sig om psykologi. Foruden en børnepsykologi-gruppe var der sidste vinter 4 psykologihold med ca. 30 deltagere i hver gruppe. Også til de forskellige litteraturhold var der særlig god tilslutning. Andre emner var musik, kunst, filosofi, religion, historie, naturfag, politik, økonomi, i alt 44 forskellige hold på vinterskolen og 27 hold på sommerskolen, hvor der kun er mulighed for 2 studiehold for hver elev.

På timeplanen var der som tidligere 8 ugentlige fællesforedrag og de frivillige foredrag i kunsthistorie og musikforståelse og hertil et ugentlig orienteringsforedrag over aktuelle emner, ofte med fremmede foredragsholdere. Endelig har vi de valgfrie timer i etik, samfundsspørgsmål, sprog, matematik, regning, tegning, dansk sprog og gymnastik. Der er blevet undervist i i alt 12883 lærertimer. Elevernes gennemsnitlige timetal har ligget på 27—28 timer om ugen. Foruden den faste timeplan gennemførtes som sædvanlig de ekstraordinære timer. Nævnt er allerede orienteringsforedragene med foredrag af bl. andre arkitekt Tyge Arnfred (boligproblemer), overlæge, dr. med. Kirsten Auken (familien i Danmark), amanuensis J. Raasted (håndskriftsagen), provst Sv. Erik Rasmussen (Grønland), og professor Harbsmeier fra Tyskland (Danmark og Tyskland).

Ved de offentlige månedsmøder talte foruden enkelte af skolens lærere Jørgen Bukdahl, højskolelærer, cand. jur. K. E. Larsen (engelsk retsopfattelse), professor Børge Didericksen (liberalisme), professor H. P. Clausen (dansk udenrigspolitik) og docent Olaf Pedersen (Fænomenet Menneske).

Vinterens kunstuge havde følgende program:

Onsdag den 3. februar talte redaktør John Danstrup (Verdenspolitik), professor Carl Stief (Nyere polsk litteratur), og professor Mogens Krustrup (Moderne arkitektur). Torsdag den 4. februar fortsatte redaktør John Danstrup og professor Carl Stief deres foredrag, mens professor Herman D Koppel underholdt med musik om aftenen. Fredag den 5. februar talte torsdagens foredragsholdere igen, professor Carl Stief denne gang med titlen: »Den almindelige russer«, om aftenen fortsatte professor Herman D. Koppel sit musikprogram. Om lørdagen afsluttede John Danstrup sin foredragsrække, og om aftenen afholdtes en jazzkoncert ved Bent Axens orkester, aftenen afsluttedes med jazzbal.

Af fremmede foredragsholdere på sommerskolen nævner vi redaktør Adolf Rastén (Vesttyskland før valget), professor Erica Simon (Frankrig), fhv. statsminister Viggo Kampmann (Israel), Folke Trier (opdragelse), i forbindelse med disse foredrag var der spørgetimer og diskussion. Ved aftenforedragene i juli talte Arnfred, Jørgen Bukdahl, redaktør Danstrup og forlagskonsulent Knud Andersen, hver med flere foredrag.

Til fællesaftenen med Rødding og Ladelund opførte eleverne sidste vinter et klassisk skuespil, nemlig En Skærsommernatsdrøm af Shakespeare. Både på vinter- og sommerskolen havde vi flere underholdningsprogrammer, arrangeret dels af skolen, dels af eleverne selv.

Der er ikke plads til at komme ind på de mange kursus og møder, der har været afholdt, navnlig i efterårsmånederne. Vi skal dog nævne vore to elevmøder. Programmet for sommerens elevmøde var trykt i sidste årsskrift. Der var måske lidt færre deltagere til dette møde end sædvanlig, formodentlig fordi mange hellere ville udsætte askovbesøget til 100-årsjubilæet, som blev fejret sammen med efterårsmødet i midten af oktober.

Hundredårsjubilæet fejredes i 4 dage. Fredag aften den 15. oktober samledes skolens stab, alle, der på det tidspunkt var knyttet fast til skolen ialt ca. 75 personer med skolens nuværende og tidligere bestyrelsesmedlemmer samt tidligere askovlærere og en del andre, som på forskellig måde er knyttet til skolen, de tidligere forstanderes børn, repræsentanter for undervisningsministeriet, for amtet og for Malt sogneråd, alle med damer, til en festmiddag i skolens spisesal. Der var ialt forsamlet ca. 240 mennesker.

Lørdag formiddag begyndte den officielle del af festen med indledningsforedrag af J. Th. Arnfred. Det vil føre for vidt at begynde på at referere foredrag. Der har desuden været referater i mange dagblade. Vi skal dog lige opregne foredragsholderens række. Lørdag eftermiddag talte undervisningsminister K. B. Andersen og professor K. E. Løgstrup. Om søndagen var der foredrag af forstander Hans Lund og Knud Hansen. Og mandagens talere var Juul Andersen,

Holger Kjær og Jørgen Bukdahl. Søndag aften gav Koppelkvartetten en koncert.

Jubilæets højdepunkt var vel nok festmiddagen lørdag aften. Så vidt vi kunne tælle, var der op mod 800 mennesker til denne middag. For at få plads til så mange, måtte vi udvide spisesalen både med forperronen og et trætelte ud i haven. Selv om vi havde vore værste anelser, viste det sig, at regnestykket gik op. Der var vist 2 tomme pladser, da alle var kommet ind.

Var det småt med bordplads, var det lige så galt med sengene. Ved hjælp fra Ladelund og privathjem i Askov fik vist alle, der havde bestilt det, hver sin seng. Mange deltog i alle 3 mødedage. Der var lige så mange her den sidste dag, som der plejer at være til efterårs-mødets første dag (300—400). Ialt havde vi i disse dage besøg af ca. 1300 mennesker. Til mange af foredragene var der fyldt i festsalen, tårnsalen og avisstuen.

Der blev holdt taler af festdeltagere ved måltiderne alle 3 dage. Ved festmiddagen var de første talere 2 tidligere undervisningsministre: Julius Bomholt (tidligere Askovlærer) og Jørgen Jørgensen (tidligere medlem af skolens bestyrelse). Jeg vil tro, at vi fra fredag aften til mandag aften hørte ca. 50 taler. Fredag aften alene 25.

Der var fest i de dage, men for os på skolen var der fest måneder i forvejen med at få det hele lagt til rette. Det eneste skår i festglæden for os var, at vi ikke kunne skaffe plads til alle, der gerne ville med til festmiddagen om lørdagen, men det var os dog en trøst, at mange af dem, vi ikke fik plads til, kom alligevel og holdt til på højskolehjemmet eller andre steder i nærheden, og mange nye kom til både søndag og mandag. Endelig vil vi også i denne forbindelse nævne et par mænd, som har slidt i årevis for at festliggøre jubilæet, nemlig Arnfred og Hans Lund med deres bøger om Askov i de forløbne 100 år. Ikke mindst for skolens nuværende lærere har disse bøger stor betydning og kan være til stor hjælp.

Med den store fest var jubilæet ikke helt forbi: i den følgende uge havde vi en festlig aften med medlemmer af Foreningen for højskoler og landbrugsskoler; og endelig på selve dagen den 3. november fejrede vi 100 året med det nye hold elever, vinterhold nr. 101, også med middag og anden fest.

Andreas Nielsen.

Den gamle forsøgsmølle.

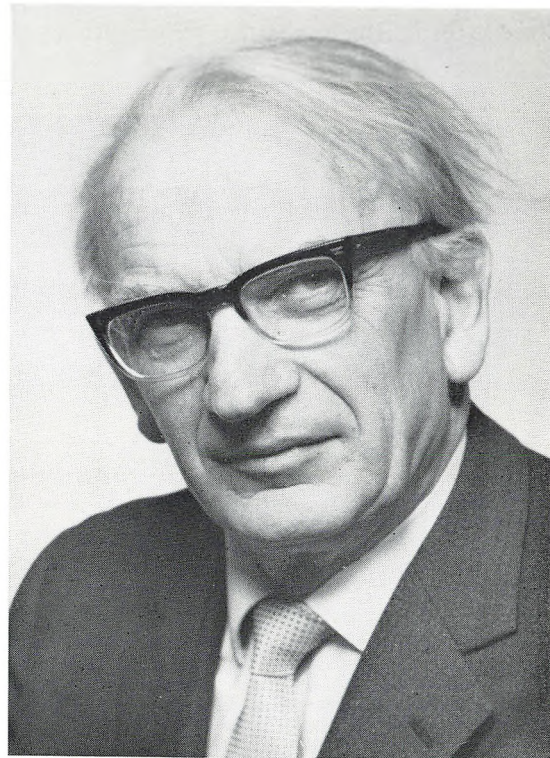
Ludvig Schrøder.

Jacob Appel.

J. Th. Arnfred.

Knud Hansen.

Fengers Hus (før 1913).

Den gamle hovedbygning i sne fra havsiden.

Udsigt fra mellemgangen.

Aftenbillede af den nye skole.

Lærerkollegiet 1965.

Ved det nu overståede 100års jubilæum blev der vist Askov Højskole megen opmærksomhed. Jeg vil i den anledning på skolens vegne gerne udtale den hjerteligste tak fra alle os der i dag har vort arbejde ved Askov Højskole. Det er ikke muligt her at nævne alle der har vist os venlighed ved ønsker, gaver og hilsener. Men fra vor nærmeste omegn vil vi gerne nævne Askov Andelsvaskeri, Askov Brugsforening, Askov Bylaug, Malt Sogneråd og Andelsbanken og takke for de store pengegaver man har skænket det 100årige fødselsdagsbarn. Også Den Danske Dyrlegeforening, Den Sjællandske Bondestands Sparekasse, samt mange enkeltpersoner fra Askov by og iblandt skolens tidligere elever vil vi gerne bringe en varm tak.

Askov i nytåret 1966.

K n u d H a n s e n .

Askov højskoles regnskab

DRIFTSREGNSKAB FRA 1. MAJ 1964 TIL 30. APRIL 1965

Indtægter:

Indgået for diverse kursus:			
Sommerskolen (undervisning)	91.767,00		
Vinterskolen (undervisning)	351.694,92		
Julikursus (undervisning)	5.665,00		
Efterårsmøde (undervisning)	831,44		
Andre kursus og møder (overskud)	22.330,00		
Efterbetaling	1.707,00		473.995,36
Husholdningsregnskab:			
Indgået for kost fra:			
Elever	391.982,50		
Julikursus	14.564,00		
Andre kursus	82.469,25		
Lærere, gæster m. fl.	25.927,26	514.943,01	
Salg fra gartneriet		6.725,08	
			521.668,09
÷ Udgift til:			
Fødemidler, gartneri m. v. ..	427.365,13		
Andel i lys og varme	18.000,00		
Andel i pedel- og arbejds løn	25.000,00		
	470.365,13		
Afskrivning opvaskemaskine, 50 pct. af kr. 52.120,87	26.060,44	496.425,57	25.242,52
Lejeindtægter:			
Elever	97.810,00		
Kursus	4.540,00		
Lærerboliger	24.090,00	126.440,00	
Jens Østergaards legat			70,00
Tipsmidler til skolens historie	4.000,00		
÷ Udbetalt à conto honorar	3.800,00		200,00
Diverse indtægter			155,00
Statstilskud:			
Finansloven 1964—65			
(4 kvartaler)	67.000,00		
Højskoleloven § 8 for finans- året 1963—64	588.096,00	655.096,00	
÷ Tilskud til ubemidlede elever, overført til:			
Vinter- og sommerskole	4.500,00		
Lærerkursus	2.500,00	7.000,00	648.096,00
			1.274.198,88

Udgifter:

Lærerløbninger	665.251,41	
Reparationer og vedligeholdelse	66.594,16	
Sundhedskonto	6.528,20	
Undervisningsmidler	3.663,10	
Biblioteket	19.035,28	
Skatter, afgifter og forsikringer	19.130,76	
Renter	138.042,05	
Omkostninger	110.418,27	
Afskrivninger:		
Inventar, 15 pct. af kr. 279.153,28	41.873,00	
Gl. bygninger, 20 pct. af kr. 850.816,65	170.163,32	212.036,32
Overskud		33.499,33
		<u>1.274.198,88</u>

STATUS PR. 1. MAJ 1965

Aktiver:

Omsætningsformue:		
Kassebeholdning	1.629,57	
Postgiro	48.412,17	
Andelsbanken nr. 63646	200.342,39	
Andelsbanken nr. 9018	33.849,61	
Andelsbanken nr. 94505	200.000,00	
Andelsbanken nr. 94757	100.000,00	
Tilgodehavende stipendier	27.495,00	611.728,74
Anlægsformue:		
Inventar:		
Saldo pr. 1. maj 1964	256.181,83	
Nyanskaffelser 1964—65	22.971,45	
	<u>279.153,28</u>	
÷ Afskrivning i år	41.873,00	237.280,28
Opvaskeanlæg	52.120,87	
÷ Afskrivning i år	26.060,44	26.060,43
Skolens bygninger:		
Saldo	5.010.393,27	
÷ Afskrevet tid-		
ligere år	42.540,53	
Afskrevet i år	170.163,32	4.797.689,42
	<u>2.821.300,00</u>	
(Ejd.værdi kr. 2.821.300,00)		
(Ministeriets vurdering		
incl. inventar		
kr. 5.140.872,00)		
Forsøgsmøllen (ejendomsværdi kr. 44.700,00)	31.750,00	
Pantebrev »Lausbøllgaard«	50.000,00	5.142.780,13
(Deponeret i Andelsbanken til sikkerhed		
for evt. gæld)		<u>5.754.508,87</u>

Passiver:

Kortfristet fremmedkapital:

Forud indbetalte kontingenter m. v.			
vedrørende Dansk Udsyn	37.177,60		
Forud indbetalte skolepenge for 1965—66	2.125,00		
Forskud til foredragsholder	500,00		
Restgæld malerier	20.000,00		59.802,60

Langfristet fremmedkapital:

Prioritetsgæld:

Statslån	2.681.500,00		
Jydsk Grundejer-Kreditf.:			
Nr. 316	6.470,25		
Nr. 604	521.262,73		
Nr. 1348	321.759,56		
Nr. 3389	14.961,94		
J. Th. Arnfred (Askovhus)	15.000,00	3.560.954,48	

Installationslån:

Møllehuset	100,00		
Askovhus	1.442,92	1.542,92	3.562.497,40

Forskud på statstilskud for finansåret 1964—65..... 626.000,00

Egenkapital:

Kapital-konto:

Saldo pr. 1. maj 1964	1.014.525,75		
Overskud ifølge driftsregns-			
skabet	33.499,33		
Overført fra byggefonden..	457.333,79	1.505.358,87	

Byggefond I	850,00	1.506.208,87	
			5.754.508,87

Foranstående driftsregnskab og statusopgørelse er i overensstemmelse med højskolens bogholderi, som vi har revideret i henhold til beretning af dags dato til bestyrelsen.

Kolding, den 25. juni 1965.

Revisionsfirmaet E. Frandsen.

Erik Meng,

statsautoriseret revisor,

fm.

Legater knyttede til Askov højskole

LUDVIG OG CHARLOTTE SCHRØDERS MINDELEGAT

bestemt til understøttelse af elever på Askov højskole. Legatets størrelse er 10652,81 kr., hvorfor der foreligger obligationer på de 7000 kr. og en sparekassebog på resten.

RASMUS FENGERS LEGAT

er givet direkte til støtte for skolen. Legatet ejer 3000 kr. i kreditforeningsobligationer og en sparekassebog på 6543,47 kr. Af renten er anvendt til støtte for elever kr. 390,—.

MORTEN JØRGENSEN OG HUSTRUS LEGAT

er givet til friplads på den almindelige pigehøjskole om sommeren. Legatet ejer 2000 kr. i obligationer. Rente vil blive anvendt til støtte for en pige på sommerskolen.

N. F. S. GRUNDTVIGS MINDELEGAT

stiftet 1883 af en »norsk højskoleven«, er på 3220,14 kr., for 2000 kr. andelsbevis og 1220,14 i bank.

ASKOV BIAVLERFOND

Legatet er oprettet af »en ven af flid og nøjsomhed«. Det består af obligationer på 1500 kr. og en sparekassebog på 228,80 kr. Rente er efter fundatsens bestemmelse anvendt til støtte for biavlen i Jylland efter forslag fra biavlerforeningens styrelse.

VIGGO ULRIKS PRÆMIELEGAT

Legatet ejer en obligation på 2000 kr. og en sparekassebog i Vejen Sparekasse på 1215,61 kr.

HEINRICH OG JOHANNE NUTZHORN'S LEGAT

Legatet er skænket af Johanne og Heinrich Nutzhorn i 1925. Grundkapitalen er 4000 kr., beløbet indestående i Brørup Bank. Med påløbne renter udgør legatsummen 6047,90 kr.

SOGNEFOGED JOHS. POULSEN OG HUSTRUS LEGAT

Legatet, der blev oprettet 1946, er på 5000 kr. Rente skal tildeles elever fra Årre sogn i portioner à 200 kr.

Med påløbne renter udgør legatsummen pr. 1. maj 1963 5903,92 kr. (heraf 5000 kr. i kreditforeningsobligationer). Der blev uddelt 5 legater, ialt 840,— kr.

GÅRDEJER CHR. SKRIVERS OG HUSTRUS LEGAT

Legatet ejer kreditforeningsobligationer for 12000 kr. og 1411,96 kr. i bank. Der er sidste år uddelt legater for 1200,— kr.

Askov Lærlinges generalforsamling

17. oktober 1965

Formanden bød velkommen, og forstander Arnfred valgtes til dirigent.

Den 9. marts 1887 besluttede man på et møde i Fredericia at danne en elevforening, og følgende vedtoges:

1. Alle lærlinge fra Askov Højskole opfordres til fremdeles at give bidrag til en fælles kasse.

2. Pengene anvendes indtil videre til fripladser for karle og piger på den udvidede højskole i Askov.

3. Skolens lærere besørger uddelingen, men aflægger regnskab herfor.

4. De bidragydende lærlinge danner en forening under en ordnet ledelse.

Det første egentlige elevmøde, som skulle holdes under selskabelige former, blev afholdt i Askov den 29. juni 1887.

I 1886 kom der bidrag fra 1115, i 1902—03 fra 230. 1903—04 ville elevholdet puste nyt liv i foreningen for at styrke og vedligeholde sammenholdet imellem Askov Højskole og dens elever indbyrdes og derefter så vidt muligt støtte trængende elever.

29. juni 1904 vedtog generalforsamlingen 15 punkter som vedtægter for Askov Lærlinge.

Et punkt var udsendelse af et årsskrift. Formålet var også at støtte trængende elever.

I dag tæller Askov Lærlinge 3225 medlemmer. Med en vis støtte af elevforeningen sørger skolen mest for kontakten med gamle elever ved årsskrift og elevmøder. Trangen til støtte for elever er mindre. Men ved oprettelse af landselevforeningen for ca. 10 år siden fik elevforeningen endnu et formål: at udvide kendskabet til højskolen både inden for og uden for landets grænser. I samarbejde med landselevforeningen har vi ved Mogens Brynjolf og Chr. Kabel deltaget både i fælleskonference og generalforsamling i Dansk Ungdoms Fællesråd.

I landselevforeningens repræsentantskabsmøde deltog Kirsten Monrad, Mogens Brynjolf og Hanne Søndergaard. De meddelte det alarmerende, at landselevforeningen har stort driftsunderskud (15.000 kr. i år, 27.000 kr. sidste år). Bestyrelsen har vedtaget at forhøje vort bidrag fra 0,35 kr. til 1,00 kr. pr. medlem, hvis forslaget om kontingentforhøjelse vedtages — i håb om, at andre vil følge eksemplet.

Jubilæumsfonden var den 7. september på kr. 5.378,58, vor egentlige jubilæumsgave til skolen er 5.000 kr. til udgivelse af Arnfreds bog: »Askov Højskole i Mands Minde«.

Det resterende beløb + nye bidrag tænkes brugt som bidrag til den nye foredragssal. Vi har ved annonce i Højskolebladet åbnet for bidrag til fonden, ligesom bidragslister er fremlagt i avisstuen.

På næste års budget er afsat 2.000 kr. til elevstøtte, 1.000 kr. til jubilæumsfonden og 500 kr. til Askovgården, som intet fik i fjor.

Mogens Brynjolf er rejst 2 år til Nigeria for Mellemfolkeligt samvirke.

Elevvalgt for vinterholdet er Christian Knudsen, Løvet Skovgård pr. Bryrup.

3. Formanden aflagde regnskabet, som er anført nedenfor.

Regnskab og beretning godkendtes eenstemmigt, efter at dirigenten havde givet bemærkninger om den gode hjælp, bidraget til bogen er, at der er god brug for byggefond, samt om at holde — føre — vedtægterne à jour i overensstemmelse med formålet, som har fået en vigtig fornyelse med landselevforeningen.

4. Formanden fremlagde forslaget om kontingentforhøjelse, der blev anbefalet af flere — en bad samtidig om flere billeder i årsskrift — og vedtaget eenstemmigt med næsten alle stemmer.

5. De afgående bestyrelsesmedlemmer genvalgtes. Som nyt medlem valgtes fru Ester Villadsen, født Nørholm.

6. Frode Hasseriis genvalgtes som revisor.

Forstander Arnfred sluttede med tak for ro og orden og med at sende deltagerne over at høre musik.

Halvor Egekvist.

Askov Læringes regnskab

fra 1. september 1964 til 1. september 1965

Indtægt:

Beholdning 1. september 1964		2.766,76
1575 medlemmer indbetalt	9.110,90	
1650 holdere af Dansk Udsyn.....	1.650,00	
Renter	104,31	10.865,21
		<hr/>
		13.631,97

Udgifter:

Porto	1.052,00	
Tryksager og korsbånd	441,95	
Kassererløn	200,00	
Landselevforening	1.050,00	
Rejser m. v.	94,75	
Elevunderstøttelse	1.175,00	
Trykning af årsskrift	5.507,00	
Jubilæumsfond	1.000,00	10.520,70
Beholdning 8. september 1965 giro	101,31	
— — bank	3.009,96	3.111,27
		<hr/>
		13.631,97

Jubilæumsfond:

1. september 1964 beholdning	4.326,25
Renter 113,81 + 138,52	252,33
7. september indbetalt	1.000,00
Beholdning 7. september 1965	<hr/> 5.578,58

Askov, 8. september 1965.

(sign.) *Andreas Nielsen.*

Ovenstående regnskab er gennemgået og fundet i overensstemmelse med bilagene. Kassebeholdningen forefindes som ovenfor anført. Jubilæumsfonden udgør kr. 5.578,58.

Askov, den 14. oktober 1965.

(sign.) *Frode Hasseriis.* (sign.) *E. Grue-Sørensen.*

Frivillige medarbejdere søges til Settlementet Askovgården

Settlementet Askovgården er beliggende på det indre Nørrebro og har til formål at være til hjælp for institutionens nabolag i social, kulturel og pædagogisk henseende og at give medarbejdere mulighed for at lære nabolaget og dets problemer at kende.

Formålet søges nået ved at samle børn, unge, voksne og gamle i klubber. For tiden har Askovgården ca. 600 medlemmer, som kommer i klub én gang om ugen i to eller tre timer. De kommer fra det meget dårlige og overbefolkede boligområde, som afgrænses af Aboulervarden, Nørrebrogade, Kapelvej og Peblingesø. I dette område, hvor der på knapt $\frac{1}{2}$ km² bor ca. 20.000 mennesker, findes der kun 1 offentlig legeplads og ingen grønne områder.

Klubberne ledes af to frivillige medarbejdere — studerende eller tidligere højskoleelever.

Vi opfordrer enhver, der kunne tænke sig at blive medarbejder, til at melde sig.

Settlementet Askovgården,
Korsgade 60, København N. Tlf. No. 3242.

Nyt fra Landselevforeningen og Højskolernes Sekretariat

Må jeg ikke i år have lov at begynde med en glædelig nyhed: På baggrund af de økonomiske vanskeligheder, vi har at trækkes med her i Højskolernes Sekretariat, var vi meget glade for, at elevforeningen Askov Lærlinge for en månedstid siden meddelte os, at de agtede at 3-doble deres bidrag til Landselevforeningen, d. v. s. at bidraget sættes op fra 0,35 kr. til 1,— pr. elevforeningsmedlem. Baggrunden for vedtagelsen var bl. a., at man følte, at det, en tidligere elev i gamle dage kunne gøre for at skaffe sin skole elever, nuomdage mere effektivt og tidssvarende måtte gøres som en samlet indsats gennem Landselevforeningen.

Tør man håbe på, at et sådant eksempel kunne smitte?

På Foreningen for Højskoler og Landbrugsskolars forhandlingsmøde i Askov blev der i oktober givet en orientering om og et oplæg til videre drøftelse af den økonomiske situation, og forhandlingerne vil gå videre i de kommende måneder, således at vi forhåbentlig kan få en løsning på problemerne inden alt for længe. Det er en ret hæmmende situation, vi befinder os i, især på baggrund af, at arbejdsopgaverne myldrer op omkring os i et tempo, som vi har svært ved at følge med i.

Det hjemlige arbejde har naturligvis i høj grad været præget af det store elevtal på højskolerne. Den officielle statistik oplyser, at der var 8610 elever på de længere kursus i sidste finansår — og det mærkes herinde! At vi ret tidligt på sommeren mente at kunne mærke en nedgang i antallet af feriekursister, gav os heller ikke mindre at bestille! De endelige tal for 14-dages kurserne har vi ikke samling på endnu, men det er vores indtryk, at den hårde konkurrence fra turistmarkedet nu for første gang vil give en nedgang i tallene. Det årlige møde i Borgernes Hus for feriekursister fra Københavnsområdet fandt sted i oktober og var velbesøgt som sædvanlig. Jørgen Jørgensen og Helge Severinsen, Antvorskov, talte. Telmanyi-familien sørgede for den kunstneriske underholdning, og stemningen var god.

Det nordiske arbejde hæmmes stadig i stærk grad af, at vi ikke har nogen logisk samarbejdspartner i de øvrige nordiske lande. Der er imidlertid udsigt til, at der i det nye år vil kunne blive oprettet et nordisk sekretariat i tilknytning til Kungälv, og selv om det kun kommer til at dreje sig om en begyndelse, er det en udvikling, vi

ser frem til. Lærerudvekslinger, elevudvekslinger etc. vil få meget bedre kår, og det kunne nok tiltrænges!

Arbejdet for og med efterskolerne vokser stadig, og vi har fornemmelsen af, at de erfaringer, som sekretariatet har med hensyn til de nye kredse, kan blive af værdi også for denne skoleform, der har så meget at tilbyde de 14—17-årige unge. Arbejdet med grønlandske elever på efterskole i Danmark er blevet fortsat efter den plan, der blev redegjort for sidste år, og det synes at møde velvilje og forståelse fra alle sider.

Vores samarbejde med Dansk Ungdoms Fællesråd er ikke blevet mindre nært af, at undertegnede på rådsmødet i maj i år blev indvalgt i styrelsen. I nogle tilfælde kniber det stadig lidt med at få meddelelse om DUFs kurser, konferencer og andre arrangementer ud til rette vedkommende, men det forløbne år synes at have bragt en bedring på dette punkt.

Danske Folkehøjskolars U-landsarbejde har nu for 4. år i træk gennemført et sprog- og orienteringskursus på en bevilling fra Styrelsen for Teknisk Samarbejde med Udviklingslandene. I år havde kurset ca. 40 deltagere, repræsenterende 14 nationer, og fandt sted på Ry højskole med Jørgen Gammelgård som kursusleder. Ved afslutningen talte professor Nyboe Andersen, og eleverne er nu spredt rundt i landet på højskoler, landbrugsskoler, husholdningsskoler, i lærepladser, landbrugspraktik etc.

Det øvrige internationale arbejde har været præget af, at sabbatsår-ideen synes at vinde større og større udbredelse i bl. a. England og USA. Det betyder i praksis, at hvor vi for år tilbage havde folk på hastige (altfor hastige!) besøg, dér kommer de nu med bedre tid til deres rådighed og beder os om at få lagt studieture af ugers eller måneders varighed. Selv om højskolerne principielt er gæstfri, kan det naturligvis ikke undgås, at disse besøg af kolleger er noget af en belastning for skolerne; ja, nogle af skolerne føler sig vist ligefrem lidt overrendte. Vi gør, hvad vi kan for at fordele strømmen af besøgende udlændinge bedst muligt, og vi vil gerne benytte lejligheden til her at takke skolerne for deres hjælpsomhed på dette punkt.

Der har i øvrigt været ret stærkt fransk islæt i dette års besøgsarrangementer. I juni havde vi et stort og meget detaljeret studieprogram for en gruppe på 25 *animateurs socio-culturels* fra det franske landbrugsministerium — lærere, landbrugslærere og husholdningslærerinder, som efter en 2-årig uddannelse skal ud at arbejde som folkeoplysere i det landlige Frankrig. Desuden har vi som sædvanlig haft besøg af en gruppe fra den franske organisation *Famille Rurale*, der denne gang havde samlet 28 landbo- og husmandsforeningsformænd fra Bretagne til en 8-dages studietur. De havde Den udvidede Højskole, Haslev, som deres hovedkvarter, og den sidste dag viste Peter Manniche dem rundt i sin barndoms Gundsømagle —

til illustration af udviklingen i det landlige Danmark — og de sluttede med at have et møde med Jørgen Jørgensen i Borrevejlevig.

Til sidst lidt om fremtiden: Jeg tror, det bliver nødvendigt, at der gøres en ekstra indsats for at styrke 14-dages kursernes stilling, bl. a. ved, at kursernes emner i stigende grad specificeres, således at folk fra de nye kredse klart kan se, hvad de handler om. Endnu vigtigere: Hvad kan der gøres for at skabe balance i elevflokkene på de lange kurser, hvor antallet af kvindelige elever nu udgør over $\frac{2}{3}$? Højskolen er en alt for god idé til, at den skal have lov til at ende som pigeskole! Men hvad gør vi, så længe det er helt tydeligt, at den mandlige elevtilgang hæmmes af de stigende krav om faguddannelse, de gode indtjeningsmuligheder, militærtjenesten og en række andre faktorer?

Med venlig hilsen

Jørgen-Bent Kistorp.

Navne- og adressefortegnelse

over elever på Askov højskole 1965-66

Kvindelige elever sommeren 1965

- Adolfsen, Ellen, Ingstrup pr. Løkken
Andersen, Bente, Glarbjergvej 93, Randers
Andersen, Birgit Kyhle, Nakke Skovgård pr. Sandager
Andersen, Inge Winther, Riis Toft 7, Kolding
Andersen, Jette Munk, Over Kærby pr. Kerteminde
Andersen, Ruth, Sørupvej 31, Sørup, Fyn
Bach, Jenny Catrine, Nr. Kongerslev
Balle, Ingrid Maren, Bække
Ballegaard, Else Marie, Søholt Allé 19, Silkeborg
Bang, Agnethe, Hjorte Nymarksgård pr. Gelststed
Bay, Agnete, L. E. Bruunsvej 17 A, Charlottenlund
Becker, Marianne, Skovrankevej 5, Gentofte
Bjarnarson, Gudrun, Magnoliavej 12, Valby
Bosack, Herdis, Gram
Breingart, Eva, Den Gyldne Middelvej, Brande
Brøsch, Jette, Grønnemarken 43, Ballerup
Bülow, Jean Margareth von, Rua Colatino Marques 64,
Sao Paulo, Brasilien
Christensen, Anna-Grethe, Håkonsgade 16, Herning
Christensen, Birgit, St. Tranegade 15, Nibe
Christensen, Margit, Thorvaldsensgade 34, Århus C
Christiansen, Lene, Stjernevej 36, Randers
Clausen, Lilian Alice, Slotsgade 2, Slagelse
Dahlstedt, Kjersti, Floragatan 11, Uppsala, Sverige
Danielsen, Jette, Nygade 10, Ribe
Duedahl, Inger, Søndergade 18, Herning
Eriksen, Ulla, Jens Munksvej 21, Århus
Esbensen, Bente, Haarby Linie, Haarby
Finderup, Suzanne Holst, Enighedsvej 51, Charlottenlund
Fløe, Elisabeth, Gl. Landevej 122, Herning
Friis-Wandall, Kirsten, Nyvangsvej 48, Odense.
Hansen, Anne-Grete Hyge, H. P. Hanssensvej 8, Haderslev
Hansen, Birgit Heine, Ubberud pr. Blommenslyst
Hansen, Gurli Mølgård, Annasvej 24, Hastrup, Køge
Hansen, Kirsten Mariboe, Tagensvej 17 st. tv., København

Hansen, Lis Kolding, Kristrupvej 39, Randers
 Hansen, Minna Østergaard, Tøjstedvej pr. Haarby
 Helligsøe, Anne Marie, Obovej 24, Herlev
 Holm, Malene, Kongevejen 165, Holte
 Horne, Karen Olesen, Ugilt pr. Hjørring
 Høft, Kirsten, Aakjærs Allé 31, Søborg
 Høskuldson, Dunja, Egilsgade 31 B, København
 Haamann, Lone, Bryggergårdsvej 9, Glostrup
 Jacobsen, Ellen Friis, Hedensted Vestermark pr. Hedensted
 Jarde, Birgitte, Holmeparken 6, Virum
 Jensen, Anni Birgit, Østergade 21, Hedehusene
 Jensen, Bente Bjørn, Bakkebøllevvej 43, Nyråd
 Jensen, Bente Friis, Auderød pr. Frederiksværk
 Jensen, Dorte, Hegnshusene 42, Brønshøj
 Jensen, Else Louise, Boulevarden 25, Ålborg
 Jensen, Hanne, Ole Bruunsvej 11, Charlottenlund
 Jensen, Karen Klæstrup, Hovedgaden 21, Ulstrup St.
 Jensen, Mona-Lisa Overgård, Solbjerg By, Østjylland
 Jepsen, Aase, Nygårdsvej 33, Esbjerg
 Jespersen, Bodil Marianne, Kollegiehaven 27, Charlottenlund
 Jørgensen, Annelise Øster, »Pilegården«, Undløse pr. Tølløse
 Jørgensen, Birte Solveig, Thurøgade 23, Odense
 Jørgensen, Dagmar, Ormeslev, Vemmelev
 Jørgensen, Eva Bodil, Kongsted, Rønnede
 Jørgensen, Eva Harndrup, Køgevej 105, Tåstrup
 Jørgensen, Vinni Schack, Sp. Kirkevej 48⁵, Esbjerg
 Ketelsen, Anna Marie, Langdraget 7 st. tv., Vanløse
 Kirkegaard, Hanne, St. Blichersvej 9, Horsens
 Kiær, Margit, Søndervang, Gram
 Kjærsgaard, Solveig Nynne, Hvidovrevej 128 opg. 8², Hvidovre
 Kloster, Inga, Ranum
 Knudsen, Sigrun, Blegen 1, Sønderborg
 Koefoed, Birgit, Prins Valdemarsvej 33, Gentofte
 Kristensen, Else Buch, Skodsbøl, Ådum pr. Tarm
 Kristensen, Jette Bach, Henrik Ibsensvej 7³, København V
 Kristensen, Ulla, Drewsensvej 14, Silkeborg
 Krogh, Lise, Mølleåsen 5, Kgs. Lyngby
 Køhler, Anne-Lise, M. Erichsensvej 116, Ålborg
 Larsen, Gunvor, »Gammelrøj«, Seest pr. Kolding
 Leismann, Laila Sikan, Sylowsvej 1, Korsør
 Lönborg, Rikke, Malmlosevej 29, Holte
 Madsen, Lis Holst, Borrevej 4, Høng
 Mikkelsen, Ella Lund, Søndergade 18, Videbæk
 Moberg, Margit, Lunde, Vestjylland
 Mortensen, Gunvor Bjørn, Sullerup pr. Stubbekøbing

- Mortensen, Kirsten, Bregnerødvej 21, Birkerød
Mortil, Birgitte, Hvidovregade 89c, Hvidovre
Moustgaard, Ulla, Lillangsv. 13, Brandø, Helsingfors, Finland
Møller, Grethe, Jagtvej 14, Vejle
Nielsen, Bodil Helmer, »Hornumgård«, Bråskov
Nielsen, Hanne Winding, Storegade 47, Hadsund
Nielsen, Inge, Midtkobbel 2, Sønderborg
Nielsen, Kirsten, Nørre Allé 88² tv., Århus C
Nielsen, Margit, Strandvejen 118, Snekkersten
Nissen, Pia Tove, Dronning Emmasvej 23, Roskilde
Nymand, Vibeke K., Fåborg pr. Varde
Olsen, Greta, Vibevej 9, Frederiksværk
Ottesen, Anne-Dorte, Skibhusvej 55, Odense
Overgaard, Kirsten, Solbjerget 63, Birkerød
Paulsen, Grethe, Baldersgade 42² tv., København N
Petersen, Anna, Torvegade 71, Vejle
Pedersen, Bodil Inger Wulff, »Enggård«, Solrød st.
Pedersen, Hanne Svenstrup, »Heimdal«, Hoven, Tarm
Pedersen, Jenni Baden, Feldborgvej 6, København
Pedersen, Jette, Stationsvej 3, Brande
Pedersen, Karen Annette, Moseskranten 38, Søborg, Kbhvn.
Pedersen, Kirsten Klevang, Ligustervej 21, Kregme pr.
Frederiksværk
Pedersen, Kis Bøgeskov, Kollund Central, Nr. Kollund
Pedersen, Lis, Bellahøjvej 117, København F
Pedersen, Lykke Margit, Holbergsgade 35, Århus
Poulsen, Krista Margrethe, Østerbrogade 163³, København Ø
Qvist, Elin K. A., Thorbeksgade 4, Odense
Rasmussen, Inger Marie, Pejrupsgård pr. Bred
Ringsing, Bodil Kirsten, »Snoghøjgård«, Flintinge, Lolland
Rosendal, Eva, Snogegårdsvej 17, Gentofte
Silberberg, Elyse, Jenick Lane Woodbridge, Connecticut, USA
Svarre, Anne Grethe, Torvegade 23, Slagelse
Svendsen, Astrid, Storegade 5, Bjerringbro
Søndergård, Astrid Borghild, Rakkeby pr. Nykøbing M.
Sørensen, Inger, Emilievej 13, Sæby
Sørensen, Rita Parmo, Nordbyvej 24, Vanløse, København
Taisbak, Hanne, Ringkøbingvej 31, Århus C
Toft, Hanne-Lisbeth, Læssøesgade 12² th., København N
Tofts, Angela, New Buckenham, Norwich, Norfolk, England
Tychsen, Bente Martha, Skelde
Vikan, Astri, St. Jørdal, Norge
Winterfeld, Inge, Franz-Schubert-Hof 7, Flensburg, Tyskland

Mandlige elever sommeren 1965

Andersen, Anders Chr., Tornehave, Gislev
 Andersen, Eigil Peter, Birkede pr. Viby, Sjælland
 Bruus, Kjeld, Søholmvej, Stautrup pr. Viby J.
 Christensen, Simon, Ranum
 Christensen, Tage, Tarup pr. Årslev
 Christiansen, Sven Rattleff, Rahbeks Allé 3, København V
 Christophersen, Per, St. Kongensgade 124, København K
 Eventdt, Niels Kristian, Danish Embassy, Caracas, Venezuela
 Fihl-Jensen, Frode, Asserballe pr. Ketting, Als
 Foged, Bent Ronæs, Tranekærsvvej 5, Randers
 Gustafsson, Mogens Skotte, Ivigut, Grønland
 Jepsen, Henry, Egknud, Ølgod
 Jørgensen, Arne Torben Krogh, Kastanievej 8, Sækkjølbing
 Jørgensen, Finn Mengel, Møllebjergetvej 12, Korsør
 Jørgensen, Johannes Juhl, Vognmandsmarken 20, Åbenrå
 Karslund, Allan Aksel, Ladefyldvej 7, Hvidovre
 Kjær, Kristian Munkholm, Landvad pr. Frøstrup st.
 Larsen, Jørgen, Ingemannsvej 9, Odense
 Lose, Lars Vilhelm, Vestervang 8, Kraghave pr. Nykøbing F.
 Ludvigsen, Jon, Søbakken 11, Charlottenlund
 Lüthje, Bjarne Eddie, P. Fabersgade 284, København N
 Martinsen, Mogens Billingsøe, Bryggerivej 26, Brønderslev
 Munkedal, Jens Jørgen, Hasselager, Jylland
 Nielsen, Gunner, Ormslev pr. Vemmelev
 Nielsen, Ole, Tornemark pr. Sandved
 Nolsøe, Niels, Våg, Færøerne
 Pedersen, Asger Hyldebrandt, Camilla Niensensvej 21, Kbh. F
 Pil, Reimer, Frederiksholms Kanal 24, Kbh. K
 Steffensen, Rasmus, Struervej 14, Holstebro
 Stokkendal, Leo, Østergade 46, Struer
 Sølvhjelm, Thorleif, Solgården, Dybvadbro
 Søndergård, Niels, Tretommervej 12, Risskov
 Sørensen, Knud Åge, Bursø, Maribo
 Tived, Ole, Rosengårdsvej 2, Virum
 Østergaard, Hans, Gjellerup pr. Hammerum

3 mdr.s lærerkursus sommeren 1965

Blarkom, E. Ilona van, de Kempnaerstraat 5, Delft, Holland
 Bruun, Ruth, Bakkevej 4, København F
 Jensen, Esther, Nygade 9, Ringkjøbing
 Jørgensen, Else, Maglegårdsvej 53, Brøndby Str.
 Ladefoged, Anna, Mejerivej, Kolind
 Misund, Astrid, Norge (Koll. 7, Universitetsparken, Århus C)

Odgaard, Ida, Bavnsgårdsvej 31, Vejen
 Olsen, Ellen, Egmont Højskole pr. Hou
 Toldberg, Hanne, Godthåbsvej 85, København F
 Bjerg, Ruth, Havepladsvej 193, Fredericia
 Beck, Hans Jørgen, Mulvadvej 8, Bramminge
 Clausen Poulsen, Svend, Flemming Efterskole, Flemming
 Furze, John, »Bradfield«, Stockwood Vale, Keynsham, Bristol
 Jørgensen, Franck, Ubbø Efterskole, Jerslev, Sjælland
 Larsen, Akvillas (Ako), Grønland
 Nielsen, Erling Mors, Højer Ungdomsskole, Højer
 O'Gorman, Francis, 120 Kingsway Park, Manchester, England
 Philipsen, Holger, Kong Haralds Vej 4, Roskilde
 Povlsen, Vagn, Morsø Ungdomsskole, Galtrup, Erslev, Mors
 Qvist, Frederik, Strandboulevarden 32, København Ø
 Revsgaard, Niels, Gymnastikhøjskolen, Viborg
 Arp, Otto, Ahornvej 35, Haderslev

Kvindelige elever vinteren 1965—66

Andersen, Else-Marie, Bjerggade 6, Åbenrå
 Andersen, Emilie Roe, Kongensgade 62, Odense
 Andersen, Kirsten, Kordilgade 46¹, Kalundborg
 Andersen, Tove, Præstehaven 11, Århus V
 Andreasen, Inger, »Pilekærgård«, Mesinge
 Arnishøj, Solveig, Ejby Hestehave pr. Ll. Skensved
 Askeland, Kari Ingeleiv, Tysnes, Sunnhordland, Norge
 Baden, Lone, Ved Kanalen 9, København K
 Beier, Hjørdis, Korup pr. Ravsted
 Bek-Pedersen, Rigmor, Riis pr. Skanderborg
 Bendix, Hanne, Riis pr. Skanderborg
 Bendtsen, Vivi Hofman, Skalbjergrvej 20, Odense
 Bertelsen, Inge, Asylgade 5, Skive
 Borgelin, Ann-Mari, Strandgade 9, Vordingborg
 Christensen, Bente, Vesterbrogade 62, København
 Christensen, Lisbeth Dons, Stendetgård pr. Haderslev
 Christensen, Minna Borgwardt, Sumatravej 2, København S
 Christensen, Ulla, Sdr. Boulevard 67, Maribo
 Christensen, Vibeke Fanø, Sønderbro 11¹, Ålborg
 Christensen, Aase Lund, Gjesing pr. Esbjerg
 Christiansen, Birthe, Valsgård pr. Hobro
 Clausen, Hanne Fredslund, Engvejen 10, Holstebro
 Cold, Bente, »Stenkelstrup« pr. Borup
 Dahl, Marit, Søndergade 7, Roslev
 Dalgaard, Anna Buch, Hovsør pr. Østerild, Thy
 Damsgaard, Ruth, Dragsbækvej 54, Thisted

- Deleuran, Marianne, Hummeltoften 53, Sorgenfri
 Dinesen, Lisbeth, Oure, Fyn
 Dissing, Ingrid Bjørnstrup, Bjørnstrup, Tårs
 Døssing, Beth, Baneløkken 38, Herlev
 Eilertsen, Inger, Enghavevej 140³, København SV
 Eriksen, Edith Oda, Stubberup pr. Nykøbing F.
 Finger, Rachel E., 2066 South 32, Milwaukee, Wisconsin 53215,
 USA
 Fog, Anna, Humlevej 14, Vejen
 Franck, Birte, Frederiksberg Allé 4, København V
 Francke, Marianne, Kongestien 17, Virum
 Frendrup, Margit, Frendrupgård pr. Nibe
 Frenning, Mette, Thorhavngade 28¹, København S
 Georgi, Sonja, Hammershøj
 Goldbro, Annette, Skodsborgvej 43, Virum
 Graff, Karen, 251 Wilton Road, Westport, Conn., USA
 Gravesen, Lisbeth, Hulsøvang 33, Rungsted Kyst
 Hagen, Marit, Voll Terrasse 33, Jar, Norge
 Hager, Lilian Nygaard, Blåvand pr. Oksbøl
 Hansen, Anne-Dorthe Lindtner, Carl Baggers Allé 93,
 Fruens Bøge
 Hansen, Astrid Lundbjerg, »Vester-Mølle. pr. Skanderborg
 Hansen, Birthe Lindskov, Brotorvet 2, Holstebro
 Hansen, Ida Winther, 25 Athénée, Genève, Schweiz
 Hansen, Ingrid Ilsøe, Egense pr. Svendborg
 Hansen, Janne Wigandt, Enghavevej 100¹ th., København SV
 Hansen, Johanne Margrethe, Overgade 3, Holsted
 Hansen, Jytte Blach, Kastanieallé 1, Herning
 Hansen, Karen, Strandgård Ishøj pr. Greve Strand
 Hansen, Kirsten, Skolegade 7, Thyregod
 Hansen, Pia Gade, Søbredden 5, Gentofte
 Harder, Susanne, Dyrehavevej 66, Hillerød
 Heide, Dorte, Oddeundvej, Thisted
 Heilesen, Lise, Digestykket 99, Herlev
 Hemmet-Lund, Lene, Algade 56¹, Ålborg
 Holbech, Else Kirstine, Gravsgade 43, Ribe
 Holm, Ingrid, Skodborg J.
 Holmberg, Kirsten, Agade 5, Kjellerup
 Hougård, Irene, Shildenseje Mark, Voldum
 Hviid, Anne-Jette Østrup, Kollevænget 5, Holte
 Høgsbro, Annette, Dronninglund Slot, Dronninglund
 Jakobsen, Elsebeth Ann, Højgårds Vænge 2, Bagsværd
 Jacobsen, Hanna, Thorshavn, Færøerne
 Jacobsen, Jane Coakley, Klevehøigård, Sengeløse pr. Tåstrup
 Jensen, Hanne, Østervej 29, Glostrup

Jensen, Inge, Ewaldsvej 26, Åbyhøj
Jensen, Inger, Sønderbrogade 7, Horsens
Jensen, Jette Bjerregaard, Søndersøvej 40, Gentofte
Jensen, Lise-Lotte, Torvet 14, Køge
Jepsen, Tove Bjerregaard, »Bjerregaard«, Thise pr. Jebjerg
Jessen, Karen, Bjerregrav, Møldrup
Jørgensen, Birgit, Hejsager Strand, Hejsager
Jørgensen, Bodil Meisner, Ryslinge Brugsforening, Ryslinge
Jørgensen, Dagmar, Ormeslev, Vemmelev
Jørgensen, Grete Frank, Årre pr. Varde
Jørgensen, Grete Fredborg, H. C. Lumbyesgade 41, Kbhvn. Ø
Jørgensen, Kathrine, Brandsbøl, Nordborg
Kittelmann, Birte, Hvidegårdsparken 39, Kgs. Lyngby
Kjøller, Inger Lise, Storegade 20 B, Rønne
Knudsen, Kirsten, Trekronevej 1, Holstebro
Knudsen, Thea M., Veldbæk Skole pr. Esbjerg
Kofod, Kirsten Marie, Slettegård, Pedersker, Bornholm
Korsager, Ingrid, Søndergade 57, Brørup
Korsgaard, Anne-Louise, Hvidbjerg pr. Karby, Mors
Krabbe, Bodil, Amicisvej 25, København V
Kristiansen, Rigmor, V. Hvidbjerg pr. Karby, Mors
Kruse, Senta, Kollund, Sdj.
Krømmer, Inger-Marie, Østergade 2, Hvidbjerg
Køhnke, Eva Néné, I. H. Mundtsvej 17, Virum
Larsen, Bodil Jul, Nystedvej 47, Valby
Larsen, Lisbeth Hoffmann, Ingemannsvej 12, Køge
Larsen, Sigrid Kirstine Klarskov, Slagelsevej 102, Kalundborg
Lauesgaard, Karin, Gråsten Hovedgård, Gråsten
Leth, Ingrid, Munkholmvej 79, Holbæk
Ley, Katha, Ørstedsgade 16, Sønderborg
Liengård, Kirsten, Nørrevænget B³, Vejle
Lieth, Birgit Von Der, Istedvænget 7, Odense
Lund, Else Margrethe, Sandagergård, Fodby pr. Næstved
Lützen, Kristin Hervör, vid Gjøgv, Torshavn, Færøerne
Madsen, Inge Møller, »Ballinggård« pr. Balling
Malling, Elisabeth, Strandvejen 34, Hellerup
Martens, Annette, Hjortebjergvej 9, Odense
Martinsen, Tove, Møller Meyersvej 14, Risskov
Meyer, Bodil, »Rørmosegård«, Kærby pr. Kalundborg
Monrad, Karen Elisabeth, Høng Studenterkursus, Høng
Moustgaard, Ulla, Lillangsv. 13, Brandö, Helsingfors, Finland
Nicolaisen, Marianne, Solsortevej 10, Fredericia
Nielsen, Anna, Hyrup pr. Stouby
Nielsen, Birgit, Strandvejen 791, Springforbi
Nielsen, Gunvor Fink, Buskmose pr. Rinkenæs

Nielsen, Gurli Bunch, Gl. Landevej 178, Herning
 Nielsen, Inge Hvass, Bredgade 49, Langå
 Nielsen, Ingermarie Møller, Korupskov, Ryomgård, J.
 Nielsen, Lene Guldmann, Gl. Banegårdsvej 32, Middelfart
 Nielsen, Lisbeth, Nørregade 8, Hørve, Sj.
 Nielsen, Merete Gudrun, Hovedgaden 13, Esrum
 Nistrup, Kirsten, Overgade 39, Horsens
 Noack, Anna Elisabeth, Bregnerødvej 23, Birkerød
 Nyegaard, Ingeborg, Skodborghus, Vejen
 Nygaard, Eva, Algade 25, Middelfart
 Olesen, Mett Margrethe, Myhlenbergvej 1, Arden
 Olsen, Else, Margrethehåbsvej 60, Roskilde
 Pedersen, Alice E., Fredensgade 18, Dronninglund
 Pedersen, Anny Boye, Åbro pr. Langå, J.
 Pedersen, Birthe, Borum pr. Mundelstrup
 Petersen, Bitten, Vibevangenget 54, Bagsværd
 Pedersen, Elisabeth Kjærulf, Øxendrup, Fyn
 Petersen, Gurli Albæk, Stadionvej 87, Kolding
 Pedersen, Inge Frydenlund, Røgen, Sporup
 Petersen, Inge-Lise S., Carl Baggers Allé 44, Fruens Bøge
 Pedersen, Inger Skaarup, Gimlinge Flakkebjerg
 Petersen, Lis, Solbærvænget 4, Bagsværd
 Pedersen, Lisbeth Ginnerup, Sdr. Borup, Randers
 Petersen, Litta, Fr. d. 7.s Vej 202, Kolding
 Pedersen, Vinnie Kjærulf, Øxendrup, Fyn
 Rasmussen, Inger, Fasanvej, Ullerslev
 Rasmussen, Susanne Fortmeier, Kvædevej 35, Virum
 Rubak, Anne, Vardevej 61, Skjern
 Rubin, Jette, Myrtoften 33, Gentofte
 Røder, Kirsten, P. S. Krøyersvej 14, Højbjerg
 Rørmose, Polly Anna-Marie, Store Kongensgade 118, Kbhvn.
 Schelle, Mona, »Nørbo«, Vestervig
 Schmidt, Lise Thue, Sølystvej 21, Silkeborg
 Simonsen, Tove, »Wissingsminde«, Lunderskov
 Skousen, Katrine, Skærbæk pr. Fredericia
 Skrumsager, Sonja Refslund, »Lebeckgård«, Branderup J.
 Sonne-Hansen, Birgitte, Tonsvej 29, Charlottenlund
 Steffensen, Helle Vibeke, Fr. d. VI's Allé 12, København F
 Steffensen, Käthe Wiby, Finsens Allé 33, Odense
 Søndergård, Lene, Vestergade 27, Arden
 Sørensen, Ann Sofie Stigaard, Villerslev Skole pr. Hassing, Thy
 Sørensen, Karen Kragh, Hørslevbol Skovby, Østj.
 Teilmann, Tove, Nytorv 4, Slagelse
 Terkildsen, Inger Bodil Ødsted pr. Vejle
 Tholstrup, Helle Marianne, Hannelundsvej 6, Rungsted Kyst

Thomsen, Ulla, Valhalvej 7, Roskilde
 Thorsen, Kirsten, Jejsing
 Tybjerg, Jutta, Københoved pr. Skodborg J.
 Thaarup, Anna, K. F. Dianalund
 Urick, Marianne, Ridebanevang 6, Gentofte
 Walker, Sonja Hansen, Tyler, Minnesota, USA
 Vejersgaard, Ulla, Frimestervej 91, København NV
 Winther, Grethe, Nørregade 39, Vejen
 White, Ellen, 2632 Ellwood Dr., Atlanta, Georgia, USA
 Zacharias, Hanne Rom, »Gadensgård«, Vrå
 Østertorn, Lisbeth Larsen, Assensvej 1, Hårby

Mandlige elever vinteren 1965—66

Andersen, Christian, Thostrup pr. Ulstrup
 Andersen, Jens Aarestrup, Stormgade 82, Esbjerg
 Andersen, Jørgen Arvid, Kronsbjerg, Grindløse
 pr. Jullerup
 Andresen, Hans Chr., Røjhus pr. Skelde
 Andresen, Jan W., Fennevangen 28, Gentofte
 Bache-Wiig, Harald Carl, Låne, Sem., Norge
 Baggesen, Erik, Bindslev, Vendsyssel
 Bek-Pedersen, Svend, Nyvej 13, Hobro
 Bilstrup, Søren, Klostertorv 10, Århus C
 Brushøj, Ib, Gedebjerggård, Næstved
 Bukh, Gudmund, Tyrebakken 5, Kerteminde
 Christensen, Erik Chr. Sigård, Byevej 34, Blovstrød pr. Allerød
 Christensen, Kurt Abildgård, Nattergalevej 79, Kbhvn. NV
 Christensen, Povl Dons, Bispegården, Ribe
 Cold, Torben, Aasmussens Allé 55, København V
 Cour, Peter Dornonville de la, Skovbrynet 2, Århus
 Esløv, Mogens, Skeltoftevej 29, Lyngby
 Fog-Petersen, Povl, Dalum Landbrugsskole, Hjallesø
 Folkmann, Niels Jørgen, Højtoftevej 4, Risskov
 Frederiksen, Peter Søndergård, »Østergård«, Mern
 Friehling, Jørgen, Frimodtsvej 14, Hellerup
 Friis, Niels, Jørlunde pr. Slangerup
 Gjesing, Jens, Løkkenvej 11, Vrå
 Glass, Mogens, Hellerupvej 1, Århus
 Gottfredsen, Peter Worm, Maglevænget 16, Charlottenlund
 Graversen, Anders Hansgaard, Hanning Skole pr. Skjern
 Greisen, Ib Kildegaard, Sig
 Gry, Torben, Bistrupvej 190, Birkerød
 Hagelskjær, Niels Clausager, Brandkjærgård, Ilskov
 Hagen, Mikael Ole, Trørødvej 43, Vedbæk

Hager, Bent, Blåvand pr. Oksbøl
 Hansen, Bjarne Ulf Stokkebro, Teglgårdsvej 19 B, Gentofte
 Hansen, Henning Bech, Erslev, Mors
 Hansen, Gunnar Inglev, Ådum pr. Farum
 Hansen, Jens, Terp pr. Øster Lindet
 Hansen, Kjeld, Holbækvej 31, Jyderup
 Hansen, Niels Villum, Bolbrovænge 3, Rungsted Kyst
 Hansen, Ole Bjørn, Dag Hammerskjölds Allé 193, Kbhvn. Ø
 Hansen, Ole Chr., Kærparken 1, Lyngby
 Hansen, Per Stenholdt, Vestergade 7, Århus
 Hauptmann, Torben, Hulkærvej 14, Søborg
 Hedegaard, Bent, Nebelgaard pr. Horsens
 Heick, Niels Jørgen, Bakkevej 3, Overlund, Viborg
 Heyde, Preben Viggo, Peter Bangsvej 534, København F
 Holst, Harald M., Bakkevej 5, Rødning
 Haaning, Laurits, Søndervangsallé 11, København, Valby
 Haargaard, Jørn, Hvidkildevvej 72, København F
 Jakobsen, Svend Aage, Jobtarp, Borris
 Jensen, Anders Sønderby, Tørring Mark, Tørring
 Jensen, Finn, Gammeltoftsgade 183, København K
 Jensen, Hans Hyttel, Hornevej 38, Hirtshals
 Jensen, Peder Budde, »Huset«, Langede By, Nexø
 Jensen, Poul Erik Skovgaard, Thorsvej 50, Fredericia
 Jensen, Svend Arne Nordahl, Anemonevej 7, Esbjerg
 Jensen, Gunnar Dam, Åstrup, Åbybro
 Jeppesen, Vagn Aage Søgård, Vestergade 2, Sunds
 Jespersen, Finn Milther, Brendstrupvej 143, Århus
 Jessen, Karsten Stig, Ligustervej 8, Brabrand
 Jung, Erik, Hvelplundgård, Sdr. Omme
 Jørgensen, Arne Torben Krogh, Kastainevej 8, Saxkjøbing
 Jørgensen, Hans Anker Bak, Korfuvej 10, København S
 Jørgensen, Hans Frank, Årre pr. Varde
 Jørgensen, Leif, Tandsgård, O. Tandslet
 Kabelmann-Jensen, Viggo Edm., Lindsgade 5, Rødby Havn
 Kibsgård, Martin, Lødderup pr. Nykøbing M.
 Kierulff-Frederiksen, Mogens, Christiansvej 25, Gentofte
 Kjærholm, Lars, Engdalsvej 16, Brabrand
 Kloppenborg Skrumrsager, Hans D., Bejstrupgård, Københoved
 pr. Skodborg J.
 Knudsen, Finn Brun, Musvågevej 93, København NV
 Knudsen, Niels Bonde, Dalsgård, Langå
 Koch, Jacob, Kongensvej 28, København F
 Kolpen, Leif Poul Martin, Orø pr. Holbæk
 Korsgaard, Tyge, Doverodde, Hurup, Thy
 Kristensen, Ejnar, Lindknud A/M, Brørup

- Kristensen, Kaare, Husby Skole, Ulfborg
Kristensen, Rode, Hjermitselevgårds Mark, Brønderslev
Kromann, Erik, Olde, Tranderup, Ærø.
Larsen, Torben, Kastrup pr. Holbæk
Leth, Ove, Palleshave, Ringe
Lund, Erik Pultz, Bisserup Strand pr. Rude
Madsen, Niels, Sundvej 49, Horsens
Mex-Jørgensen, E. Uffe, Frederiksberg Allé 6, Kbhvn. F
Midtgaard, Sven Th. Hagedorn, Skovhøj 19, Kolding
Moberg, Per, Lunde St., Jylland
Mogensen, Peder Grub, Fruevej 12, Søborg
Mortensen, Poul, Østergade 7, Brovst
Müller, Per, Tågerup pr. Karise
Møller, Torgny, Muldbjerggård, Tappernøje
Nielsen, Signar D., Vardagøta 14, Thorshavn, Færøerne
Nielsen, Flemming, Kastrupvej 69^s th., København
Nielsen, Gunni Ærtebjerg, Atterup pr. Grevinge
Nielsen, Kjeld Kirketerp, Gl. Hasseriis, Ålborg
Nielsen, Klaus K., Kjellingbrogård pr. Aså
Nielsen, Niels-Åge, Ottestrup pr. Sæby
Nielsen, Per Mossin, Rolighedsvej 5, Nr. Aby, Fyn
Nielsen, Poul, Nr. Tarp, Lunde J.
Nielsen, Troels Hessel, Hulby Mark pr. Korsør
Nissen, Steen Ulrik, Ringgade 65, Sønderborg
Nordholt, Knud Arne, Østervold 9, Varde
Nyborg, Bjarne, 5. Maj Plads 13¹, Svendborg
Nørøxe, Jens Chr., Allingåbro
Olesen, Halfdan, Rødkjærsbro
Olsen, John Werge, Hejls Overby, Hejls
Olsen, Niels Jørgen, Mosevej 47, Søborg
Pedersen, Asger Hyldebrandt, Camilla Niensensvej 2¹,
København F
Petersen, Kjeld Stybe, Hørve
Pedersen, Mogens Holm, Poul Buåsvej 23³, Ålborg
Petersen, Niels Oluf, Styding pr. Hammelev
Pedersen, Niels Ø. R., Yderik Skole pr. Sig
Petersen, Poul Holm, Blichersvej 15, Helsingør
Pedersen, Vagn Mouritz, Solsikkevej 1, København
Philbert, Torben, Vejstrup Brugs, Fyn
Poulsen, Lasse, Jægersborgvej 58, Kgs. Lyngby
Poulsen, Poul Grell, Ejsingkjærvej 13¹, Vildbjerg
Rasmussen, Palle Theilager, Bylderup pr. Bylderup-Bov
Roed, Axel, Højrup, Ferup
Rytter, Knud, Vellevej pr. Ulstrup
Sandahl, Peter J. D., Tårninggård, Christiansfeld

Sarauw, Peer, Tranegårdsvej 55, Hellerup
Sejersen, Hans Jørgen, Nygade 10a, Nykøbing M.
Simonsen, Jens, Wissingsminde, Lunderskov
Solvang, Gunnar, Båslund pr. Dybbøl
Staffeldt, Christian, Chr. Holms Parkvej 4, Klampenborg
Sølberg, Niels Ole, Vennemindevej 20, København Ø
Sørensen, Jørgen, Bakkegård, Humlebæk
Sørensen, Martin, Peterslund, Ø. Assels, Mors
Thomsen, Leif, Knudensvej 56, Frederikshavn
Thyrsted, Tage, Nårup pr. Fårvang
Tived, Ole, Rosengårdsvej 2, Virum
Top, Jørgen, Strandby Kirkevej 271, Esbjerg
Trærup, Peder Chr. Nørgård, Frederiks Allé 111, Skive
Tygesen, Thyge, Ø. Vedsted pr. Ribe
Walker, David P., Ballard Fields Ranch, Solvang, Calif., USA
Westergaard, Erling, Grønningen 25, Lemvig
Vestergaard, Ole Møller, Pillemark, Samsø
Westh, Robert Højland, Hyllested pr. Dalmose
Winther, Erik, Sundvej 69, Horsens
Witt, Oluf, Åvej 54, Hareskovby
Woods, Bill, Camp Hill, Pennsylvania, USA
Østergaard, Jens, Københoved pr. Skodborg J.
Aabjerg, Leif, Fjordvej 94, Munkebo